

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД  
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»  
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ


Кафедра психології

На правах рукопису

КЛИМЕНКО АНАСТАСІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

ПОДРУЖНЯ ЗРАДА ЯК НАСЛІДОК ТРАНСФОРМАЦІЇ  
ВЗАЄМОВІДНОСИН В СІМ'Ї

Спеціальність: 053 «Психологія»  
(код) (назва спеціальності)  
Освітня програма Психологія  
(назва)  
Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник:  
Пріснякова Людмила  
Макарівна, кандидат  
психол.наук, доцент 

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ  
Протокол засідання кафедри психології  
№ 10 від 15.02.2024  
Завідувач кафедри психології  
 Людмила ПРИСНЯКОВА  
(підпис) (Ім'я, ПРИЗВИЩЕ)  
Нормоконтроль Наталья Сергієнко  


**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД  
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

Кафедра	психології
Освітній ступінь	магістр
Спеціальність	053 «Психологія»
Освітня програма	Психологія

**ЗАТВЕРДЖУЮ**

Завідувач кафедри психології

Людмила ПРИСНЯКОВА

« 12 » 02 2024 року

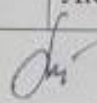
**ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ  
КЛИМЕНКО АНАСТАСІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА**

1. Тема роботи: «Подружжя зрада як наслідок трансформації взаємовідносин в сім'ї».
2. Науковий керівник роботи: Пріснякова Людмила Макарівна, кандидат психол.наук,доцент  
Затверджені наказом вищого навчального закладу від « » 2024 року №
3. Строк подання роботи на кафедру: 12.02.2024 рік
4. Мета кваліфікаційної роботи: На підставі аналізу наявних теоретичних досліджень визначити чинники задоволеності/незадоволеності шлюбом як основи для з'ясування передумов зради і емпірично перевірити їх достовірність.
5. Завдання кваліфікаційної роботи
  - аналіз психологічних передумов виникнення подружньої зради;
  - підбір психологічних засобів для вивчення особистісних характеристик, релевантних для збереження стійкості сімейних відносин і засобів для визначення ступеню задоволеності шлюбом;
  - емпіричні перевірки відібраних методичних засобів

## КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

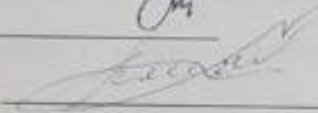
№ з/п	Назва етапів дипломного проекту (роботи)	Строк виконання етапів проекту (роботи)	Примітка
1.	Вступ	Жовтень	виконано
2.	I Розділ	Листопад	виконано
3.	II Розділ	Грудень	виконано
4.	III Розділ	Січень	виконано
5.	Робота в цілому	Лютий	виконано

Науковий керівник \_\_\_\_\_



ПРИСНЯКОВА Л.М.

Здобувач вищої освіти \_\_\_\_\_



КЛИМЕНКО А.О.

Дата видачі завдання 16.09. 2023\_р.

## АНОТАЦІЯ

Клименко А.О. Подружня зрада як наслідок трансформації взаємовідносин в сім'ї/ Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 053 Психологія (освітньо-професійна програма «Психологія»). ВВПЗ ДГУ, Дніпро, 2024.

Зміст анотації

**Об'єкт дослідження:** Система сімейних взаємовідносин.

**Мета роботи:** На підставі аналізу наявних теоретичних досліджень визначити чинники задоволеності/незадоволеності шлюбом як основи для з'ясування передумов зради і емпірично перевірити їх достовірність.

**Методика та методи дослідження:** Причинно-наслідковий зв'язок між трансформаціями сімейних відносин і подружньою зрадою вивчався на вибірці 52 особи шлюбного віку (26 жінок і 26 чоловіків; з них 38 чоловік, які перебувають у шлюбі: 16 чоловіків та 22 жінки) за допомогою методу квазіексперимента для нееквівалентних груп, у якому аналогами незалежної змінної було обрано демографічні фактори (стать, сімейний стан, кількість шлюбів) та особистісні фактори (рівень суб'єктивного контролю, інтенсивність потреби у пошуках відчуттів), а залежною змінною – почуття задоволеності/незадоволеності шлюбом і суб'єктивне ставлення до подружньої зради.

Для вимірювання змінних було використано наступні методологічні засоби: методика оцінки задоволеності шлюбом (Столін В.В., Романова Т.Л., Бутенко Г.П.), методика діагностики рівня суб'єктивного контролю (Бажин Є.Ф., Голинкіна С.А., Еткінд А.М.), шкала потреби у пошуках відчуттів (М. Цукерман).

**Одержані висновки та їх новизна:** На підставі теоретичного аналізу причин і чинників, які викликають виникнення подружньої зради, та проведеного емпіричного дослідження доведено, що демографічні фактори суттєво не впливають на вірогідність подружньої зради.

За даними цього дослідження, негативне ставлення до зради фактично залежить тільки від одного фактору - потреби в пошуках відчуттів (при високому рівні потреби в пошуках відчуттів, до зради негативно ставляться 62,5% досліджуваних, а при низькому – 93,3%; за  $\phi^*$ - критерієм Фішера розбіжності значимі при  $p < 0,05$ ).

Зв'язок потреби у пошуках відчуттів з більш ліберальним ставленням до подружньої зради підтверджується також даними, що серед досліджуваних, які вважають свій шлюб благополучним, 37,5% мають низьку потребу у пошуках відчуттів, 62% досліджуваних - середню. Високої потреби в пошуках відчуттів у пар із благополучним шлюбом не зафіксовано.

У тих, хто вважає свій шлюб неблагополучним, низьку потребу мають 25%, середню – 60% досліджуваних, 15% досліджуваних мають високу потребу в пошуках відчуттів.

Таким чином потреба в пошуках відчуттів впливає на визнання шлюбу благополучним.

**Результати дослідження** можуть бути використані для розробки програм психологічної допомоги при сімейному консультуванні.

**Дипломна робота:** 114 сторінок, 22 таблиці, 7 рисунків, 104 джер.

**Перелік ключових слів:** ПОДРУЖНЯ ЗРАДА, ПОШУК ВІДЧУТТІВ, ЗАДОВОЛЕНІСТЬ ШЛЮБОМ, РІВЕНЬ СУБ'ЄКТИВНОГО КОНТРОЛЮ, ГЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ.

## ABSTRACT

Klymenko A.O. Adultery as a consequence of the transformation of relationships in the family/ Qualifying work for obtaining an educational degree "master" in the specialty 053 Psychology (educational and professional program "Psychology". VNPZ DSU, Dnipro, 2024.

Abstract content

**Study object:** System of family relationships.

**Study purpose:** Based on the analysis of existing theoretical studies, determine the factors of satisfaction/dissatisfaction with marriage as the basis for identifying betrayals of infidelity and empirically test their reliability.

**Research methodology and methods:** The cause-and-effect relationship between transformations of family relationships and adultery was studied on a sample of 52 people of marriageable age (26 women and 26 men; of which 38 were married: 16 men and 22 women) using the quasi-experimental method for non-equivalent groups, in which demographic factors (gender, marital status, number of marriages) and personal factors (level of subjective control, intensity of the need to seek sensations) were chosen as analogues of the independent variable, and the dependent change was the feeling of satisfaction/dissatisfaction with marriage and subjective attitude towards marital treason.

The following methodological tools were used to measure the variables: the method of assessing marriage satisfaction (V.V. Stolin, T.L. Romanova, G.P. Butenko), the method of diagnosing the level of subjective control (E.F. Bazhyn, S. Golinkina). A., Etkind A.M.), sensation-seeking need scale (M. Zukerman).

**The findings and their novelty:** Based on a theoretical analysis of the causes and factors causing the occurrence of adultery and an empirical study, it was proven that demographic factors do not affect the likelihood of adultery.

According to this study, a negative attitude towards betrayal actually depends on only one factor - the need for sensation-seeking (with a high level of need for sensation-seeking, 62.5% of subjects have a negative attitude towards betrayal, and

with a low level - 93.3%; for  $\phi^*$  - Fisher's test discrepancies are significant at  $p < 0.05$ ).

The connection between the need to seek sensations and a more liberal attitude towards adultery is also confirmed by the data that among subjects who consider their marriage to be prosperous, 37.5% need to seek sensations, 62% of subjects have an average need. A high need for sensation seeking among couples with a prosperous marriage has not been recorded.

Of those who consider their marriage dysfunctional, 25% have a low need, 60% of subjects have an average need, 15% of subjects have a need to seek sensations.

Thus, the need to seek sensations influences the recognition of a marriage as successful.

**The results of the study** can be used to develop psychological assistance programs for family counseling.

**Diploma work:** 96 pages, 22 tables, 7 figures, 104 references.

**Key words:** *ADULTERY, SENSATION SEEKING, MARITAL SATISFACTION, LEVEL OF SUBJECTIVE CONTROL, GENDER DIFFERENCES.*

## ЗМІСТ

<b>ВСТУП.....</b>	<b>9</b>
<b>РОЗДІЛ I. ПСИХОЛОГІЯ СІМЕЙНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН. ВЗАЄМИНИ В СІМ'Ї. ПОДРУЖНЯ ЗРАДА ЯК НАСЛІДОК ЇХ ТРАНСФОРМАЦІЇ.....</b>	<b>12</b>
1.1. Психологічні аспекти шлюбно-сімейних віднос.....	12
1.2. Сімейна адаптація і розподіл ролей в сім'ї.....	14
1.3 Чинники дисбалансу сімейних відносин.....	20
1.4 Психологія подружньої зради .....	26
<b>РОЗДІЛ II. МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ І ВИБІР МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОДРУЖНЬОЇ ЗРАДИ ЯК НАСЛІДКУ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВЗАЄМОВІДНОСИН У СІМ'Ї.....</b>	<b>39</b>
2.1. Обґрунтування ролі розбіжностей у потребі пошуку відчуттів між подружжя як фактору потенційної зради.....	39
2.2. Неузгодженість сімейних ролей як фактор зради .....	41
2.3. Роль фактору суб'єктивного контролю у забезпеченні задоволеності шлюбом.....	47
<b>РОЗДІЛ 3 РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ СИНДРОМУ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ У МЕНЕДЖЕРІВ СЕРЕДНЬОЇ ЛАНКИ СУЧАСНОГО МЕТАЛУРГІЙНОГО ВИРОБНИЦТВА ТА ЗАХОДИ З ЙОГО ПРОФІЛАКТИКИ ТА РЕАБІЛІТАЦІЇ.....</b>	<b>51</b>
3.1 Дослідження степені задоволеності-незадоволеності шлюбом .....	51
3.2 Діагностика рівня суб'єктивного контролю .....	63
3.3 Дослідження з виявлення типу домінуючого інстинкту.....	80
3.4 Діагностика рівня суб'єктивного відчуття самоти.....	85
3.5 Діагностика потреби у пошуках відчуттів.....	92
3.6 Дослідження особистісного диференціала.....	99
<b>ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....</b>	<b>113</b>
<b>СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....</b>	<b>117</b>



## ВСТУП

*Актуальність теми.* Позашлюбні відносини, або «подружня зрада» становлять недостатньо досліджену сферу психології. Подружня невірність, як передумова розлучення, активно вивчається соціологами і психологами, проте причини розпаду сім'ї вивчені недостатньо, що не сприяє створенню ефективної програми сімейного консультування та психотерапії.

Існує достатньо багато історичної і етнографічної літератури, в межах якої вивчається подружня зрада. На неї спираються сімейні консультанти і психотерапевти (Волкова А.Н.; Кратохвіл С.; Альошина Ю.Є.; Plzak M.; Sedlacek I.; Деліс Д.; Харлі У.; Варга А.Я.) та соціологи (Голод С.І.; Мацковський М.С; Лосева О.; Шнабль З.).

Наукове вивчення цієї проблеми в сім'ї із застосуванням методу інтерв'ю і анкетування (навіть анонімного) є складною справою, оскільки отримувана інформація пов'язана з традиційно не схвалюваним в суспільстві явищем, а отже, може бути неповною або спотвореною.

Суспільство зацікавлене в стійкості шлюбних відносин, а отже в психологічних дослідженнях найчастішим мотивом порушень сімейних відносин є подружня невірність. Це зумовлює актуальність дослідження такого спрямування, до якого належить наша робота.

*Мета роботи.* На підставі аналізу наявних досліджень визначити чинники задоволеності / незадоволеності шлюбом як основу для з'ясування передумов зради і обґрунтувати вибір діагностичного матеріалу для його застосування в сімейному консультуванні.

Дана мета вимагала *вирішення наступних задач:*

1. Аналізу психологічних передумов виникнення подружньої зради.
2. Підбору психологічних засобів для вивчення особистісних характеристик, релевантних для збереження стійкості сімейних відносин і засобів для визначення ступеню задоволеності шлюбом.
3. Емпіричні перевірки відібраних методичних засобів.

*Об'єкт дослідження.* Система сімейних взаємовідносин.

*Предмет дослідження.* Аспекти порушення системи сімейних взаємовідносин, які призводять до подружньої зради.

*Концептуальна гіпотеза.* Подружня зрада є наслідком трансформації взаємовідносин в сім'ї, які відбивають розбіжності між партнерами, у першу чергу у рівні потреби в пошуках відчуттів.

*Методологічною основою* дослідження є основоположні принципи психології:

1. Принцип детермінізму у становленні особистості (Ельконін Д.Б., Костюк Г.С., Рубінштейн С.Л., Максименко С.Д. та ін.);

2. Принцип системного підходу (Ломов Б.Ф., Ананьєв Б.Г., Зінченко В.П., Платонов К.К. та ін.);

3. Принцип єдності свідомості і діяльності (Виготський А.С., Леонтьєв А.Н., Лурія А.Р., Смірнов А.А. та ін.).

*Методи дослідження.* Аналіз літературних джерел; психодіагностичні; емпіричний; методи математичної статистики; інтерпретаційні.

*Дослідницький інструментарій.* Для проведення діагностики були обрані наступні тести і методики:

1. Тест-опитувальник задоволеності шлюбом (Столін В.В., Романова Т.Л., Бутенко Г.П.) – для вивчення впливу фактору задоволеності шлюбом на формування передумов подружньої зради;

2. Методика діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера (адаптація Бажина Є.Ф., Голинкіної С.А., Еткінда А.М.) – для порівняння екстерналів і інтерналів стосовно їх відношення до подружньої зради;

3. Методика діагностики потреби у пошуках відчуттів М. Цукермана – для виявлення ефекту впливу на відношення до зради рівня потреби у пошуку відчуттів;

*Вибірка.* У нашому дослідженні взяли участь 82 особи, з них 36 чоловіків і 46 жінок, різних вікових категорій від 18 до 68 років. Стаж шлюбу учасників,

які перебували в подружньому союзі на момент проведення дослідження, коливається від 3 місяців до 40 років.

*Наукова новизна* полягає в тому, що:

1. Вперше вивчений вплив на відношення до зради наступних показників:
  - 1) задоволеність шлюбом;
  - 2) рівень суб'єктивного контролю;
  - 3) рівень потреби у пошуках відчуттів;
2. Проведений аналіз впливу на відношення до зради гендерних особливостей і особливостей, пов'язаних з сімейним станом учасників дослідження.

*Практичне значення.* Практична значимість результатів дослідження полягає в тому, що на їх основі, в рамках сімейного консультування, можлива розробка механізму проведення психодіагностики взаємин в сім'ї, визначення ступеня задоволеності/незадоволеності шлюбом з подальшим наданням психологічної допомоги.

*Структура роботи.* Дипломна робота складається з вступу; трьох розділів; висновків; списку використаної літератури; додатків. Загальний обсяг роботи 94 сторінки, 22 таблиці, 7 рисунків, 2 додатки.

# РОЗДІЛ І. ПСИХОЛОГІЯ СІМЕЙНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН. ВЗАЄМИНИ В СІМ'Ї. ПОДРУЖНЯ ЗРАДА ЯК НАСЛІДОК ЇХ ТРАНСФОРМАЦІЇ

## 1.1. Психологічні аспекти шлюбно-сімейних відносин

*Сім'я* супроводжує людину протягом всього життя. Безліч різних підходів до вивчення сім'ї говорить про її значний вплив на розвиток особистості. Вона стає предметом вивчення, як соціальний інститут, мала група і система взаємин.

*Сім'я* — це осередок (мала соціальна група) суспільства, найважливіша форма організації особистого побуту, заснована на подружньому союзі і споріднених зв'язках, тобто на багатобічних відносинах між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, братами і сестрами і іншими родичами, які живуть разом і ведуть загальне господарство.

Життя сім'ї залежить від умов розвитку суспільства, яки визначають функції сім'ї і узагальнені в юридичних і моральних нормах. В даний час суспільство відчуває складнощі у зв'язку із зміною соціальних орієнтацій. "Перехід країни в умови якісно нових економічних відносин вплинув на структуру багатьох сімей як малих груп, породивши незвичні для них внутрішньо групові зміни" [57, С. 9]. Ці зміни "приводять до підвищення рівня внутрішньої конфліктності сім'ї, та до зростання розлучень і зниження рівня народжуваності" [57, С. 11]. У зв'язку з цим актуальність дослідження чинників, що впливають на якість шлюбу різко зростає.

Аналіз літератури показує, що можна виділити загальні риси, властиві сім'ям в суспільстві, що змінюється: падіння народжуваності, ускладнення міжособистісних відносин, зростання розлучень [15; 21; 32; 93; 97].

У вітчизняній психології накопичений великий досвід по дослідженню сім'ї і шлюбу.

У 70-х роках особлива увага приділялася таким проблемам, як соціально-психологічний аспект спілкування в сім'ї і його роль в процесі формування особистості [24; 68]; характер поєднання жінкою професійної діяльності і обов'язків у сімейному колі, і яким чином це позначається на житті сім'ї [32; 33; 92; 93]. Досліджувалися емоційні відносини в сім'ї [6], їх вплив на стабілізацію сімейних відносин, умови стійкості сім'ї [15], причини напруженості у відносинах між членами сім'ї [7]. Починаючи з кінця 70-х років в психології сім'ї і шлюбу досліджуються соціально-перцептивні процеси в подружніх парах [5; 29; 30; 101]; розподіл подружніх ролей в міських сім'ях [35]. Робляться спроби осмислення основних тенденцій розвитку відносин в середині сім'ї і організації психологічної допомоги [17; 69; 91]. Вивчаються питання впливу батьківської сім'ї на подружжя [47; 95] і питання психологічної сумісності в шлюбі [24; 70; 71; 97].

Сплеск активності у вивченні сім'ї і шлюбу доводиться на період до середини 90-х років ХХ століття. Інтерес психологів до проблеми подібності-відмінності подружжя в плані особистісних характеристик, а також ролевих і ціннісних орієнтацій [22; 39; 61; 65; 73; 86]. Великий блок робіт присвячений проблемі орієнтації подружжя у сфері сімейних ролей [14; 34; 38; 46]. На необхідність обліку в дослідженнях змін, що відбуваються в сім'ї на різних стадіях її життя, указується в працях [5; 12; 56; 72; 74; 87].

Ці дослідження об'єднані загальною метою: вивчити чинники, що впливають на подружню задоволеність шлюбом, значення якої, і дозволяє судити про те, що краще для подружжя і на якій стадії розвитку сім'ї - традиційність або егалітарність ролевої структури, висока домінантність або низька тощо.

Більшість авторів, визнають велику роль особистісних, соціально-обумовлених характеристик подружжя в оцінці якості їх шлюбу і загального здоров'я сім'ї. Тому дослідження останніх років продовжують розкривати особливості ціннісних орієнтацій і уявлень про сім'ю і шлюб у тих людей, які вже створили свою сім'ю, і у тих, які тільки готуються до цього (Ейдемільер

Е.Г., Юстіцкіс В.; Москвічова Н.Л.; Гурова Р.Г.; Дружинін В.Н. та ін.). Публікації (як наукові, так і популярні), присвячені сім'ї, носять міждисциплінарний характер. Наприклад, Най І. і Бернардо Л. (найбільші теоретики в області вивчення сім'ї в США) виділили 11 існуючих підходів до вивчення сім'ї, кожний з яких характеризується своїми методами дослідження, концептуальними рамками і феноменами [31, С. 14].

Прийнято виділяти два найбільш сумісних підходу: соціологічний і психологічний. Для соціології сім'я це залежна змінна, а різні макросоціальні параметри - незалежна. А для психології "... природніше розглядати як незалежну змінну саме сім'ю, а як залежні - розвиток особистості, сприйняття членами сім'ї один одного, своїх відносин і т.д." [29, С. 232].

Відмінності неминуче існують і при вивченні подружніх відносин. Для їх успішності в соціології є факт збереження шлюбу (така характеристика відома як стабільність шлюбу, інтактність сім'ї тощо). Юридичне збереження шлюбу нічого не говорить про особливості відносин подружжя, про їх рольову поведінку, про місце мешкання. У консультативний центр звертаються подружжя, які не мають інтимних відношень, але продовжують жити "... під одним дахом або з відчуття "обов'язку" перед дітьми, або, не бажаючи клопоту і неприємностей, пов'язаних з розлученням..." [91, С. 109].

Тому картину, яку дає соціологічне дослідження, доповнює психологічний підхід. Він ставить акцент на виявленні відношення людини до власного шлюбу. Ця характеристика використовується під назвою "задоволеність шлюбом" [9, С. 21].

Існує і безліч інших параметрів, таких як: сумісність, адаптованість партнерів, успішність, якість шлюбу та ін.. Для їх визначення недостатньо знати, чи збережений шлюб. Потрібні спеціальні вимірювання, здатні змістовно охарактеризувати відносини подружжя.

## 1.2. Сімейна адаптація і розподіл ролей в сім'ї

Більшість психологів і соціологів, які досліджують сімейні відносини, підкреслюють важливість початкового періоду розвитку сім'ї [38; 63; 93]. Початковий період розвитку сім'ї перші рік-два сумісного життя. За різними джерелами, в цей період розпадається від однієї п'ятої [99] до однієї третини [93] всіх сімей.

У молодих сім'ях формується *модель майбутніх сімейних відносин* — здійснюються розподіл влади і обов'язків, утворення духовних зв'язків між подружжям, пошук такого типу відносин, який задовольняв би їх обох, і виробляються загальні сімейні цінності. У молодого подружжя актуалізуються проблеми психологічної і побутової адаптації: вирішуються питання лідерства, розділення домашніх навантажень. В молодих сім'ях наголошується підвищена потреба у визнанні, у взаєморозумінні, разом з тим, ефективність психологічної підтримки у молодого подружжя найнижча в порівнянні з шлюбами тривалішого терміну.

Початковий період шлюбу характеризується сімейною адаптацією і інтеграцією. За визначенням І.У. Гребеннікова [34], *адаптація* — це пристосування подружжя один до одного і до тієї обстановки, в якій знаходиться сім'я.

Стосовно молодій сім'ї психологи виділяють два полярні етапи пристосування: первинну і вторинну (негативну) адаптацію. При цьому чоловіки і жінки по-різному відносяться до труднощів сімейного життя. Чоловіки виявляються занадто чутливими до матеріально-побутових незручностей і труднощів фізичної адаптації, а жінки проявляють велику стурбованість недостатністю (з їх, жіночої, точки зору) відчуття любові і пошани. На перших порах сімейного життя, любляче подружжя, зазвичай налаштоване на взаємне пристосування один до одного, на пошук оптимальних, взаємоприйнятних форм сумісного життя.

Психологічна суть взаємної адаптації полягає у взаємоподібності подружжя і у взаємному ж узгодженні думок, почуттів і поведінки [49]. При цьому адаптація здійснюється у всіх сферах сімейного життя:

1. *Матеріально-побутова адаптація* полягає в узгодженні прав і обов'язків подружжя у виконанні домашніх справ і у формуванні моделі планування і розподілу сімейного бюджету, що задовольняє їх обох.

2. *Етично-психологічна адаптація* ґрунтується на поєднанні світоглядів, ідеалів, інтересів, ціннісних орієнтацій, установок, а також особистісних і характерних особливостей чоловіка і дружини.

3. *Інтимно-особистісна адаптація* полягає в досягненні подружжям сексуальної відповідності, що припускає їх взаємне не тільки фізичне, але і морально-функціональне задоволення інтимними відносинами [34].

Адаптація подружжя здійснюється в двох основних видах їх співвідношень: ролевих і міжособистісних.

Базовим для *ролевих відносин* виступає уявлення про цілі подружнього союзу, в яких виражається мотивація подружжя. Загальна мотивація сімейного союзу включає чотири ведучих мотиву: господарсько-побутовий, етично-психологічний, сімейно-батьківський і інтимно-особистісний. Якщо одна людина вважає головним одну з мотивацій, а інша — іншу (а домашні, взагалі, третю), конфлікти в сім'ї неминучі, особливо в гострі, переломні, кризові періоди сімейного життя, коли оголюються головні несвідомі, дійсні мотиви. Саме подібна "підгонка" уявлень, ліквідація можливого їх конфлікту і здійснюється на стадії первинної ролевої адаптації. Первинна ролева адаптація обов'язково включає узгодження уявлень про характер і розподіл сімейних обов'язків.

Психологами представлені різні класифікації сімей по параметрах розподілу (ухвалення чоловіком і дружиною) різних прав і обов'язків, зокрема владі в сім'ї та ін. За Д. Киркпатриком, існує три основні види подружніх ролей: традиційні, товариські і партнерські [49, С. 137-138]:

1. *Традиційні ролі* - подібний розподіл ролей припускає патріархальну



сім'ю (вона ж традиційна) з владою і домінуванням чоловіка (батька).

2. *Товариські ролі* - це також варіант патріархальної сім'ї з чоловіком і непрацюючою жінкою, необтяженою побутовими обов'язками (можливо, завдяки прислузі або допомозі прабатьків). У такій сім'ї немає дітей або вони (скоріше вона, тобто єдина дитина) вже виросли. Це сім'я, яка звільнена від турбот про дітей — можливо, знаходиться на цій стадії тимчасово.

3. *Сім'ї з партнерськими ролями* є, по іншій термінології, "егалітарними", або сучасними". Це модель сім'ї радянського періоду широко поширена серед технічної, творчої інтелігенції і частково в робочому середовищі (з елементами патріархальності або матріархальності).

Інша типологія сім'ї запропонована П. Хербстом. Він виділяє чотири ведучих типів сім'ї в США (цит. за: Харчев А.Р. [95, С. 57-58]).

1. *Автономний зразок сім'ї*. У такій сім'ї у чоловіка і дружини різне відношення до життя і різні ціннісні орієнтації. Рішення ухвалюються спільно, носять компромісний характер і є "тріумфом різнорідності".

2. *Сім'я, в якій пануючу роль грає чоловік*. Особистісні особливості його характеру, світогляд і відношення до життя є такими, що визначні для всіх членів сім'ї. Роль дружини виявляється мінімальною і обкреслена навколо лише суто "жіночих" обов'язків.

3. *Сім'я, де вирішальну роль грає дружина*. Проте роль чоловіка в цьому випадку все ж таки більше, ніж роль дружини в другому типі сім'ї. Вона не обмежена виконанням суто "чоловічих" обов'язків, а розповсюджується і на виконання ряду тих функцій, які в другому типі сім'ї вважаються суто "жіночими".

4. *"Синкретична сім'я"*. Тут ролі розподілені рівномірно, рішення ухвалюються на основі визнання права кожного партнера на самостійні рішення.

Між трьома видами відносин, які характеризують психологічну модель сім'ї, існують певні зв'язки [40, С. 33].

За припущенням В.Н. Дружиніна, максимально стабільною є сім'я, в якій суб'єкт відповідальності і влади - одна і та ж особа, а члени сім'ї психологічно ближче до нього, чим один до одного. Втім, підкреслює він, "йдеться лише про теоретичну конструкцію і ні про що більше" [40, С. 39].

Для стабільності шлюбу має значення також узгодженість так званих *міжособистісних ролей* — своєрідній фіксації положення людей в системі групових зв'язків. Як і соціальні ролі, міжособистісні можуть входити в суперечності і перешкоджати сімейній гармонії. Отже, в нормально адаптованій сім'ї не тільки соціальні, але і міжособистісні ролі повинні бути:

- а) "узаконені" членами сімейного союзу;
- б) ухвалені, підтримувані і доповнювані (чоловік — "домашній мудрець", хто-небудь з інших членів сім'ї— "захоплений шанувальник") [49].

Міжособистісна адаптація подружжя має *три аспекти*:

1. Афективний (емоційна складова відносин);
2. Когнітивний (ступінь їх розуміння);
3. Поведінковий (поведінка, що безпосередньо реалізовується).

Процес подружньої адаптації тісно пов'язаний з процесом сімейної інтеграції. *Інтеграція* — це добровільне об'єднання, узгодження позицій, уявлень і думок подружжя у різних аспектах сімейного життя. Сюди відносяться: стиль взаємних відносин, матеріально-побутові проблеми, сімейний бюджет, духовне життя і проведення дозвілля і відпочинку, а також інтимне життя, очікування і народження дитини, взаємини з батьками, відношення до професійної і суспільної діяльності подружжя, відношення до суспільних цінностей.

Особливий період життя молодого сім'ї настає після народження дитини-первістка. Поява першої дитини є чинник, який веде до серйозних змін в житті сім'ї. Змінюється стиль життя, інтереси та звички, для оволодіння необхідними ролями отця і матери.

До цікавих висновків прийшла в результаті свого дослідження Ю.Є. Альошина (1985) [6]. Коли в сім'ї з'являється дитина, піклування і турбота про

неї відразу ж лягає на плечі матері, сприяючи тому, що сімейні ролі починають розподілятися відповідно до статі у подружжі. Чоловік при цьому більше орієнтований на події у сім'ї, які відбуваються зовні, його роль більш інструментальна, а дружина відповідає за все те, що відбувається всередині удома, виконуючи традиційно жіночу експресивну роль. Таким чином, відбувається посилення статево-рольової диференціації після народження першої дитини.

Час вносить до кожної сім'ї зміни, які притупляють первинну гостроту сприйняття і новизну почуттів. Людина звикає до нових для нього умов сумісного життя, набуває відчуття безпеки і упевненості, та знаходить взаєморозуміння у відносинах з своїм шлюбним партнером. Але повсякденність поступово починає пригноблювати своєю монотонністю, ініціатива гасне, з'являється відчуття розчарування в своєму обранцеві. *Вторинна (негативна) адаптація* виявляється в ослабленні почуттів, їх обезбарвленні, перетворенні на звичку, виникненні байдужості, яка з часом може перерости в неприязнь і навіть ненависть. Здійснюється ж вона в *трьох основних сферах*.

Перша з них — *інтелектуальна*. Знижується інтерес до людини як особистості (своєрідне вичерпання) внаслідок повторення в спілкуванні одних і тих же думок, оцінок тощо. Це часто приводить до своєрідного перенасичення один одним. Наступна сфера вторинної, негативної адаптації — *етична*. Спостерігається негативна дія відомого "ефекту нижньої білизни". Подружжя починають демонструвати не кращі свої якості, думки і вчинки. З часом таке безвідповідальне відношення один до одного приводить до стійкої антипатії. Психолог А. Егідес у своїй праці [42] пише, що чужий чоловік нерідко здається кращим за свого. Чужа дружина, яку не бачиш в домашньому халаті або утомленою, роздратованою після роботи, природно, теж здається привабливішою. Так у багатьох виникає відчуття, що саме йому не пощастило.

Третя сфера вторинної негативної адаптації подружжя — *інтимні (сексуальні) відносини*. Низький рівень загальної культури у поєднанні з

легкою доступністю і одноманітністю інтимних відносин можуть привести до зниження взаємної привабливості і падіння статевого ваблення. Враховуючи негативний вплив вторинної адаптації на міцність шлюбу, слід мати на увазі, що тільки постійна новизна інформації і шлюбна сумісність здатні протистояти її випробуванням.

Існують *три головні умови боротьби з вторинною адаптацією*. Перша з них — це постійна робота над собою, духовне зростання, прагнення підтримувати в очах коханого свій престиж і статус. Кожен з подружжя просто не має права зупинитися в своєму розвитку, а рівно і переходити межу, при якій їх глибока особистісна інтимність, відвертість назустріч один одному заважатимуть існуванню сім'ї.

*Друга* умова подолання негативних наслідків вторинної адаптації — це подальше підвищення культури взаємин подружжя.

*Третьою* умовою міцності сім'ї при загрозі негативної адаптації виступає підвищення взаємної автономності подружжя, їх відносної свободи один від одного.

Труднощі адаптації молодого подружжя до умов сумісного життя можуть бути обумовлені цілим колом причин. Серед таких особливо можна виділити невідповідність молодих людей до різкої зміни образу життя; складність відносин між поколіннями; відношення гедонізму до шлюбу (коли від нього чекають одних тільки приємних несподіванок); відсутність підготовки до виконання всього комплексу функцій, необхідних в сім'ї.

### **1.3. Чинники дисбалансу сімейних відносин**

Вітчизняними психологами поняття "психологічне відношення" визначається як цілісна система індивідуальних, виборчих, свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності, яка складається в ході історії розвитку людини, виражає його особистий досвід, визначає дії і переживання [17].

Про валентність відношення - позитивну (симпатія), негативну, суперечливу або байдужу - сигналізує мотиваційно-емоційний компонент. Тобто якщо зовнішність, слова, дії іншої людини відповідають цінностям особистості та її потребам, до цієї людини формується загальне позитивне відношення. Якщо ж одна з цих цінностей і потреба, мають для особистості найголовніше значення і інша людина здійснює вчинок, який відповідає підтримці цієї цінності, до нього встановлюється позитивне відношення. [17].

Погоджуючись з А.А. Кроником [56] і Л.Я. Гозманом [29], що "основними координатами" простору міжособистісних відносин є статусно-ролеві відмінності, психологічна дистанція, валентність відносин і вільний або вимушений спосіб створення сімейної пари, звернемо увагу на структуру і динамічний характер сімейних, зокрема подружніх, відносин.

Весь комплекс подружніх відносин розділимо на *два основні періоди*:

- 1) до вступу у шлюб (період становлення шлюбних відносин)
- 2) після вступу у шлюб (період розвитку шлюбних відносин).

Період становлення шлюбних відносин, на основі узагальнення робіт С.І. Голоду, А.Г. Харчева, А.А. Кроник, Т.В. Андрєєвої, Л.Б. Шнейдер, у яких вивчалися деякі аспекти дошлюбного періоду, пропонується розділити *на два етапи*:

- а) до знайомства з шлюбним партнером;
- б) після знайомства з шлюбним партнером.

*Основні ціннісно-мотиваційні складові цих етапів* конкретизується таким чином. На першому етапі формуються загальні уявлення про шлюб і сім'ю, ціннісні орієнтації і установки, йде процес пошуку і вибору шлюбного партнера (потенційного), згідно еталонам, що склалися, і відповідно до особистої мотивації. На другому етапі йде процес перевірки відносин між потенційним подружжям і підготовкою до шлюбу, та формуються мотиви, які спонукають одружитися з даним партнером.

Розвиток емоційно значимих відносин відбувається поступово. У розумінні процесів формування і розвитку внутрішньо сімейних відносин

важливу роль має проблема емоційних відносин. Л.Я. Гозман вказує на багатоаспектність емоційних відносин, атракції (від англ. attract — привертати, притягати), де великий вплив роблять саморозкриття, взаємна довіра, успішність іншої людини, схожість установок.

Для цього періоду характерна ідеалізація партнера: Позитивні емоції бачать достоїнства через збільшувальне скло, а недоліки — зменшувальне.

Ідеалізація довгий час розглядалася як прояв дефіцитарності любовних відносин, порушення міжособистісного сприйняття та незрілості особистості. В даний час ряд авторів знаходить в цьому феномені позитивні риси.

Вектор атракції направлений від симпатії до любові. Любов завжди означає нове бачення. Особливо радикально міняє бачення еротична любов.

Еротична любов відрізняється від інших типів любові: це прагнення до повного злиття, єднання у єдине з іншою людиною. За природою своєю вона виняткова, не загальна. Це найбільш оманливий тип любові. Його часто плутають з вибуховим переживанням "закоханості". Подібне переживання близькості короткочасне за своєю природою. З часом такий тип близькості приносить все менше задоволення. В результаті чоловік починає шукати нову любов. Оскільки в свідомості багатьох людей сексуальне бажання нерозривно пов'язане з уявленнями про любов, вони легко помиляються, вважаючи, що кохають. Любов може викликати сексуальне бажання; у такому бажанні не буде прагнення володіти, впокорювати або бути скореним, але воно буде заповнено ніжністю. Еротична любов має властивість винятковості, яка означає тільки те, що можна повністю і пристрасно злитися з однією людиною. Непоміченим залишається важливий компонент еротичної любові — воля. Любов до когось не просто сильне почуття: це також рішення, думка і обіцянка.

Американський психотерапевт Дін Деліс стверджує, що закоханість і побудова довготривалих відносини між людьми, які люблять, мають різний розвиток. Так, на ранній стадії закоханості обидва партнери звичайно однаково емоційно залучені у відносини, прагнуть сподобатися один одному.

При сприятливому розвитку відносин вони через деякий час входять в смугу урівноважених відносин. Проте часто виникає деякий дисбаланс, який автор називає "парадоксом пристрасті", при якому один з партнерів значно більше залучається до відносин, відчуває втрату контролю над партнером і виявляє сильний неспокій із цього приводу. Таку людину Деліс умовно називає "підлеглою" в парі. Інший партнер менше залучений у відносини, випробовує потребу на відстані, в більшій свободі, часто, проте, переживаючи при цьому почуття провини за свою "незрілість". Такого партнера Д. Деліс називає "ведучим" в парі, оскільки в основному від нього залежить, збережуться відносини чи ні. Автор пояснює *емоційний дисбаланс* трьома чинниками:

- 1) відмінності в привабливості партнерів (у широкому сенсі, тобто не тільки зовнішньою);
- 2) відмінності індивідуальних особливостей;
- 3) дисбаланс об'єктивних обставин.

Д. Деліс вважає, що інститут шлюбу сприяв (і сприяє) побудові більш урівноважених відносин між тими, які кохають. У наш час, відзначає автор у праці [37], серійні шлюби (тобто часті розриви відносин) підсилюють дію дисбалансу і більшість пар, які живуть разом без серйозних планів на шлюб, тільки розхитують відносини. "Сумісне життя, — пише він, — це ще один шлях для "ведучого" відтягнути ухвалення рішення. Ведучий залишає за собою право вибору, володіючи "підлеглим" (який все ще потрібен для задоволення бажань), і при цьому не виключає можливості майбутніх романтичних взаємин з іншими партнерами" [37, С. 97].

Згідно Стернбергу (Sternberg), любов містить в собі три компоненти: інтимність, пристрасть і зобов'язання. Різні поєднання цих трьох елементів дають сім різних видів любові.

У взаєминах присутня *інтимність, або близькість*, якщо між людьми існує прихильність, довіра, спілкування і підтримка. Перший час вона стійко росте, але через деякий час вона досягає певного рівня і далі утримується на

ньому. На цьому етапі люди забувають про те, що вони дуже близькі і багато в чому залежать один від одного.

Під *пристрастю* розуміється головним чином підвищене збудження. Воно може бути сексуальним, але існують також і інші його джерела. Пристрасна любов часто діє на тлі всіляких небезпек, знегод і розчарувань.

Третя сторона любовного трикутника — це *власне рішення любити іншу людину і ступінь довгострокових зобов'язань*, які ви берете на себе по відношенню до цієї людини. Коли ви знайомитеся з людиною, зобов'язання рівні нулю, але в міру пізнавання один одного вони стійко зростають. Подібно до інтимності, зобов'язання, досягаючи певного рівня, далі схильні залишатися на ньому довгий час. Вони можуть коливатися : зменшуватися або збільшуватися, залежно від того, хороший або поганий час переживають відносини. Коли у відносинах криза, зобов'язання швидко зменшуються.

*Присутність або відсутність інтимності, пристрасті і/або зобов'язань дає вісім трикутників любові.*

1. Перший позначає *відсутність любові*, повну відсутність всіх трьох елементів.

2. У разі *симпатії* ви близькі з людиною і охоче спілкуєтеся з ним або з нею та не відчуваєте якої-небудь пристрасті або серйозних зобов'язань по відношенню до цієї людини.

3. *Романтична любов* — це суміш інтимності (близькості і довіри) з пристрастю (часто у формі фізичного ваблення). Не дивлячись на свою силу, романтична любов спочатку не несе з собою серйозних зобов'язань.

4. *Безрозсудна любов* має місце, коли зобов'язання виникають дуже швидко на основі фізичного ваблення (пристрасті), але без емоційної близькості. Відносини, які починаються, так само ризикують закінчитися швидким розривом, оскільки закохані беруть на себе зобов'язання, ще не встигнувши по-справжньому пізнати один одного.

5. *Захоплення* - поверхневий вид любові. Людина палає пристрастю, але не відчуває ніякої емоційної близькості і не бере на себе ніяких зобов'язань по



відношенню до людини, яку кохає.

6. *Товариська любов* припускає прихильність і відданість іншій людині, засновані на пошані, загальних інтересах і міцній дружбі. Вона не несе з собою сильного емоційного збудження, при цьому надійна, тривала і росте з часом. (Walster & Walster).

7. Іноді одружені або пари, які зустрічаються досягають такого ступеню в розвитку своїх відносин, що в них залишається дуже мало пристрасті або інтимності. Якщо при цьому люди тільки через зобов'язання або звичку продовжують залишатися разом, вони відчують один до одного *порожню любов*.

8. *Досконала любов* має місце, коли дві людини пристрасно прив'язані один до одного, несуть істотні зобов'язання по відношенню один до одного і емоційно близькі.

Існують також і інші види любові. У більшості взаємин інтимність і зобов'язання — найбільш значимі складові любові. Це чинники, які перекривають один інший, а не чітко розділені елементи.

У нашій культурі існує тенденція виділяти пристрасть як головну умову "закоханості". Проте тут втрачається із виду той факт, що пристрасна, "божевільна" фаза любові продовжується, як правило, тільки від 6 до 30 місяців (Walster & Walster). Коли цей період закінчується, на жаль, дуже часто люди розходяться.

Повноцінні, міцні відносини часто ґрунтуються на спокійній і відповідальній товариській любові. Досконала любов є поєднанням романтичної і товариської любові.

Судячи з опитів соціологів, любов як духовне і фізичне єднання у більшості подружжя не убуває з віком, а любов як мотив укладення шлюбу виявляється найбільш надійним мотивом для щасливого сімейного союзу. Цей мотив є також деякою "протиотрутою" для життєвих знегод. Шлюб — це взаємне визнання. І його успішність залежить від того, якою мірою цим двом вдасться зрозуміти один одного.

*Взаєморозуміння* пояснюють як ухвалення виконуваних по відношенню один до одного ролей, як взаємне ухвалення самооцінки, своїх можливостей і здібностей. Відомо три прийоми взаєморозуміння: формування нової спільної мови, поступки партнерові, діалог незалежних. Переважання того або іншого прийому визначає відповідну стратегію взаєморозуміння.

За даними радянського дослідника В.І. Зацепіна [41], у багатьох подружжях виявляється певна періодичність: закоханість змінюється охолодженням, байдужістю і навіть спалахами негативізму. Інтервал між "спалахами", які періодично повторюються, залежить від темпераментів партнерів: 3 місяці — у найбільш емоційних, 6 місяців і більше — у людей врівноважених. Періодичне набридання один одному характерне для подружніх відносин.

Перші п'ять років спілкування, за даними А.А. Кроника, відрізняються тенденцією до зближення, шостий і сьомий роки — деяким віддаленням, потім подальшим відродженням почуття сімейного "Ми" до колишнього рівня. Характерно, що відношення дружини до чоловіка продовжує змінюватися у бік посилення подружнього "Ми", і лише десяти-одинадцять роки загрожують віддаленням. Проте індивідуальні лінії завжди різні. Кожен має можливість розірвати це замкнуте коло, остаточно стати один для одного Незамінними. Це не завжди вдається з першої спроби.

Любов завжди неповторювана і складається по-різному, нескінченне число можливостей для народження світлих, таких, що окриляють людину почуттів.

#### **1.4. Психологія подружньої зради**

У темних провулках нескінченної суєти, спровокованої збоченим розумінням необхідності прогресу, ми забуваємо тривіальну істину, що людиною править душа, і практично нічого не робимо для того, щоб вона знайшла повнокровну радість. Ми згораємо в боротьбі за права людини. Але

свобода здебільшого сприймається як вседозволеність. У тому числі і у сфері подружніх відносин. Дуже часто подружжя не навчене правилам гідного шлюбу, елементарній пошані один до одного, необхідній навіть тоді, коли любов померла. Не навчені чесності і відповідальності.

*Адюльтер* (франц. *Adultere*; у Біблії - перелюбство) - подружня невірність, зрада - розглядається як вступ особи, яка є в шлюбних відносинах, в статевий зв'язок з особами з інших шлюбних пар або що не є в шлюбі. У словнику російської мови С.І. Ожегова *невірною* називається така людина, "якій не можна вірити, яка порушила свої зобов'язання перед ким-небудь або чим-небудь", а зрада трактується як "порушення вірності кому-небудь або чому-небудь".

Таким чином, *подружні зради* можна визначити як сексуальні відносини з позашлюбним партнером, які добровільно допускаються, в які один з подружжя вступає таємно або без дозволу особи, з якою укладений шлюбний союз [100].

Коли живеш з людиною, разом з нею будуєш сім'ю, свій будинок, в якому будуть рости діти, потрібно бути упевненим в цій людині. Упевненим, що вона не зрадить. Зрада, як несподіваний удар з розмаху, вибиває ґрунт з-під ніг. Не кожен в змозі після такого удару отямитися. Зраду, напевно, пробачити найважче. І важко, неможливо забути. Навіть подружжя з солідним сімейним стажем признаються, що спогад про зраду одного з них зберігає гіркоту на довгі роки. Пробачити її або не пробачити, залежить від людини, від того, скільки любові збереглося в душі, чи зможе, якщо не забути, то глибоко заховати образу нанесену зрадою.

Зрада руйнує сім'ю, неважливо хто зрадив, чоловік або дружина. Хоча зрада стосується не сімейних взаємин взагалі, а тільки області подружніх почуттів, оскільки її учасники — лише шлюбні партнери, проте до її переживання залучаються інші члени сім'ї, що завжди негативно відбивається на сімейній атмосфері в цілому, може привести до серйозної кризи або розпаду сім'ї.

А.Н. Волкова у праці визначає *невірність* як один з типів подружньої деструкції, яка зачіпає область подружніх почуттів. Область її дії — сексуально-любовні відносини подружжя, тоді як сварка, конфлікт, кризи такої якісної визначеності не мають і можуть розвиватися в області побутових, дозвільних, економічних і інших відносин.

Позашлюбні контакти і зв'язки, які традиційно позначаються поняттям "зрада", представляють найбільш типову проблематику в подружній терапії. Їх вплив на подружні відносини в значній мірі визначається тим, на якій стадії розвитку шлюбу відбулася зрада, чи йдеться про переважно сексуальний або емоційний зв'язок, про випадковий контакт, або про тривалий зв'язок з однією персоною. Всякий вид зради небезпечний для сім'ї виникненням гострої або хронічної емоційної реакції обдуреного партнера, якщо зрада розкриється. Тривале перелюбство, крім того, загрожує шлюбу можливим виникненням емоційної залежності невірного партнера від коханця (коханки) [53].

Щодо перелюбства існує достатньо багата історична і етнографічна література, ця тема активно розробляється сімейними консультантами і психотерапевтами (Волкова А.Н.; Кратохвіл З.; Альошина Ю.Є.; Plzak M.; Sedlacek I.; Деліс Д.; Харлі У.; Варга А.Я.) і соціологами (Голод З. І.; Мацковський М.З.; Лосева О.; Шнабль З.). При всіх змінах сексуальної моралі останніх десятиліть у бік більшої терпимості, наприклад, до дошлюбних зв'язків, відношення до перелюбства як і раніше вельми негативне. Кон І. С. пояснює це тим, що перелюбства розглядаються у народів всіх країн як зрада, порушення узятих на себе зобов'язань.

У 1960-і роки на Заході були популярні заклики до сексуальної свободи, але до кінця 1970-х знов актуальними виявилися традиційні цінності, і в першу чергу сім'я. Дослідження Томаса Сміта в США кінця 1990-х років показало, що відношення американців до проблем сексу за останній час дуже змінилося. Якщо в кінці 1960-х інтимні контакти до вступу в шлюб схвалювали 60% американців, то зараз — 8%. За той же період дещо зросло число громадян США, які осуджують перелюбства. На думку Т. Сміта, багато в чому це

пояснюється загрозою, яку представляє сьогодні для суспільства захворювання СНІДом.

Певне уявлення про погляди на перелюбства дає статистика, опублікована С.І. Голодом [33]. Згідно з його даними, 22% опитаних засуджували перелюбства, близько 39% виправдовували і стільки ж не мали певного погляду із цього приводу. Чоловіки в більшій мірі виправдовували перелюбства і у меншій мірі засуджували, тобто чоловіки проявили себе як прихильники традиційного "подвійного стандарту" поведінки. Жінки дотримувалися "рівноправної" моралі, пред'являючи майже однакові вимоги, як до себе, так і до чоловіків. Жінки виявили і декілька більшу консервативність відносно перелюбства, "забороняючи" їх для обох половин в більшій мірі, чим чоловіки .

Результати приведених досліджень показали, що "заборонної" позиції відносно перелюбства дотримується не більше 1/4 - 1/3 опитаних. Більшість же або допускає їх можливість, або відноситься до них невизначено [60]. Новітні соціологічні дослідження показали, що ця тенденція в нашій країні посилилася. Повністю приймають заповідь "не перелюбствуй" від 8% до 20% опитаних (залежно від етнічно-релігійної приналежності) [12].

*Мотиви вступу до перелюбства* приводяться різні (Волкова А. Н.):

1. *Нова любов.* Ця причина характерна для шлюбів, де любов незначна або зовсім відсутня (розсудливі, раціональні або вимушені шлюби, засновані на вигоді, страху самоти).

2. *Відплата* — прагнення помститися за подружню невірність.

3. *Зганьблена любов* — відсутність взаємності, безмовність почуття. Пошук любові в іншому партнерстві, де можлива взаємність. Той, що іноді сам змінює не любить нового партнера, але відгукується на його почуття.

4. *Пошук нового любовного переживання*, як правило, характерний для шлюбів із значним стажем, або це може бути і в сім'ях з такою мораллю, коли від життя прагнуть отримати все можливе.

5. *Заповнення* — за допомогою подружньої невірності намагаються заповнити недолік любовних відносин — через тривалу розлуку, хворобу партнера і інших обмежень повноти любові в шлюбі.

6. *Тотальний розпад сім'ї*: зрада — фактичний результат створення нової сім'ї, коли перша сприймається як нежиттєздатна.

7. *Випадковий зв'язок* — коли зрада не характеризується регулярністю і глибиною переживання (сп'яніння, наполегливість партнера, "слухна нагода") [24].

Існує думка, що зрада і подружня невірність не одне і те ж. Так, наприклад, німецький психотерапевт Д. Кофта вважає, що зрада стосується тіла, невірність - душі [51].

Деякі автори розрізняють поняття "Випадкові позашлюбні контакти" (Plzak; Muldworf; цит. по: Кратохвіл З.), "еротико-сексуальні пригоди" і "перелюбства".

*Випадковий позашлюбний контакт* — це дійсно одиничний випадок, мало пов'язаний з конкретною особою. Може бути наслідком сексуальної потреби, обумовленою вимушеною статевою абстиненцією (розлука або хвороба одного з подружжя), проявом потреби довести собі свою сексуальну дієздатність або провокованим результатом реалізації випадкової можливості.

У цих рамках можна виділити наступні крайні варіанти:

1) одиничний позашлюбний контакт, що мав місце випадково під час збігу певних обставин;

2) часті позашлюбні контакти у індивідуума проміскуїтетного типу, який легко міняє статевих партнерів, не маючи з ними тривалого зв'язку.

Еротико-сексуальні пригоди це позашлюбні сексуальні епізоди, в яких особливу роль грає сексуальна досвідченість з елементами відкриття нового і прагненням до різноманітності. Такі контакти будуються на взаємному наданні тонких переживань, в яких, крім всього іншого, важливе відкриття нової людини. Ці еротико-сексуальні пригоди бувають короткими, необов'язковими і залишають після себе спогади про якийсь окремий епізод і

власне задоволення. Автори вважають, що вони не мають небезпеки для подружнього союзу (до якого зберігається пошана), скоріше, вони є його скороминущим доповненням.

Позашлюбні статеві контакти, які є одиничними або повторюються, і еротико-сексуальні пригоди по-іншому називають "ситуативними короткочасними зрадами". Від них слід відрізнити тривалу зраду, яка позначається як "перелюбство".

*Зради* — найнебезпечніші сексуальні зв'язки, що характеризуються великою тривалістю і виникненням емоційної залежності від нового партнера.

О. Лосева у своїй праці [60] відзначає відмінності в мотивуваннях зрад у чоловіків і жінок. За даними соціологічного опиту, чоловіки найчастіше пояснюють це статевою потребою. Переважно це потреба, що не пов'язується з якимись емоційними або духовними сторонами спілкування, задовольняється з випадковими, малознайомими партнерками (такі зв'язки склали близько 1/3 всіх позашлюбних контактів) або в короткочасних, "швидкоплинних" зв'язках з давніми знайомими, товаришками по службі, дружинами друзів та ін. (1/4 всіх зв'язків). Того ж походження і статеві зв'язки, які провокуються тимчасовою відсутністю дружини — від'їздом у відрядження, у відпустку та ін. Стан алкогольного сп'яніння багатьох чоловіків вважали прямою причиною перелюбства. Проте, на думку О. Лосевої, правильніше розцінювати його як сприяюча зраді обставина. На третьому місці (за убуваючим ступенем значимості) — любов до іншої жінки. На цю обставину вказав один з десяти чоловіків, що мають подібні зв'язки. Таким чином, для чоловіків роль любові як мотиву перелюбства невелика. У ряді випадків чоловіки перелюбствують під час сварок з дружиною, зопалу, з бажання помститися і самоствердитись. Деякі стали, за їх словами, "жертвою" наполегливості жінок. Найбільшу групу (більше 30%) склали, проте, ті, хто не відповів на питання, тобто не зміг або не захотів проаналізувати, що спонукало їх до перелюбства.

Згідно різним дослідженням, американські чоловіки характеризують свої перелюбства більшою мірою як сексуальні, чим емоційні. За твердженням Карел Боткін (1995), чоловіків від перелюбства утримують морально-етичні норми, а також страх втратити жінку, яка грає важливу роль в їх житті, або страх наслідків, які позначаються на їх відносинах [19].

Існують дещо суперечливі дані про вплив незадоволеності відносинами в шлюбі на вірогідність перелюбства. Автор праці [60] наводить дані соціологічного опиту, згідно якому для чоловіків цей мотив (можливо, як мотив, але не як глибинна причина зради) не дуже значимий: його вказали тільки 10% з тих, які мали перелюбства. Те ж підтвердилося і даними про їх поведінку: серед тих, хто мав перелюбства більше половини була цілком задоволена відносинами в шлюбі. Ті, хто перелюбствував, будучи незадоволеним в шлюбі, як основні мотиви цієї незадоволеності вказали недолік взаємного почуття і недосвідченість дружини як сексуального партнера. Відповіді жінок досить виразно відрізнялися від відповідей чоловіків. На перший план тут виступило те, що для чоловіків було суто другорядним: незадоволеність в шлюбі. Значимість цього мотиву для жінок підтверджується і іншими даними: серед тих, хто мали перелюбства, тільки одна третина жінок задоволені шлюбом, інші — не задоволені.

Існує і декілька інша точка зору на співвідношення задоволеності шлюбом і можливістю (небезпекою) подружньої зради. Такої точки зору дотримується американський психотерапевт Уїллард Харлі. Вивчаючи подружні відносини як би "зсередини", не за допомогою анкет, а безпосередньо в психотерапевтичній роботі з подружніми парами, він прийшов до висновку про наявність певних глибинних потреб чоловіків і дружин в шлюбі, дефіцит задоволення яких дуже часто штовхає людей на шлях зрад.

Цікавим є спостереження Харлі, що при дефіциті хоч би однієї з цих потреб (наприклад, потреби в спілкуванні у жінок або сексуальної потреби чоловіків) людина постійно відчуває несправедливість такого стану речей, і



можливе джерело підтримки в особі когось третього стає магнітом, зтягуючи її в пастку зради. Зрада, згідно думки автора, полягає в тому, що дві людини вступають у позашлюбні відносини, які припускають статеву близькість і двостороннє переживання глибокої любові. У це визначення Харлі не включає взаємну прихильність, яка не пов'язана із статевими відносинами, а також статеві відносини, які не пов'язані з почуттям любові. Автор робить цікаве зауваження, що, хоча ці види відносин можуть також викликати серйозні проблеми в шлюбі, його психотерапевтичний досвід говорить про те, що з ними набагато легше справитися, чим із зрадою.

Дуже часто дружба, що переростає в зраду, не ґрунтується на фізичній привабливості. Не має значення, що інша жінка зовні неприваблива. Важливо, що вона змогла задовольнити незадоволені потреби чоловіка. Людина, з якою зраджують, дуже часто здається найдбайливішою людиною в тих справах, які не вдаються партнерові у шлюбі. Автор вважає, що "відносини, які включають секс (зазвичай дуже пристрасний) і саму дійсну любов, загрожують самим підставам шлюбу через те, що люди, які перелюбствують, відчують дійсну близькість, і вони задовольняють в своїх відносинах, щонайменше, одну з потреб, яка насправді повинна задовольнятися шлюбним партнером".

З любовного трикутника часто буває важко вибратися, оскільки, на думку Харлі, частину потреб задовольняє як і раніше партнер по шлюбу, тоді як іншу частину — новий партнер.

У цій ситуації чоловік, як правило, довше перебуває в стані коливань, підтримуючи відносини з двома партнерками. Жінки ж вважають за краще відразу "ставити крапку" — під цим автор праці розуміє розрив відносин з одним з партнерів [93].

За спостереженнями У. Харлі, жінки, які зраджували своїм чоловікам, при психотерапевтичній роботі з сім'єю, за ситуації, коли чоловіки вчаться задовольняти їх основні потреби, повертаються в сім'ю, і колишній коханець втрачає для них привабливу силу. У чоловіків, залучених в любовний зв'язок на стороні, існує небезпека повернення до коханки навіть через 5—6 років

після розриву зв'язку. У. Харлі рекомендує своїм пацієнтам жити з своїми колишніми партнерками в різних містах і, по можливості, в різних штатах, якщо вони серйозно хочуть зберегти сім'ю [93].

Деякими авторами виконана *спроба розробки емпіричної типології осіб людей, які зраджують* (Muldworf).

*У чоловіків* це наступні типи:

1. Донжуан: незріла особистість, яка перш за все хоче подобатися і від зрад отримує нарцисичне задоволення.

2. Розпусник, або "ловець жінок": йдеться про чоловіків проміскуїтетного типу, позашлюбна статева активність яких витікає або з потреби в змінах, різноманітності, або з уявлень, що мужність доводиться великим числом сексуальних перемог.

3. Вічно незадоволений: постійно шукає любові, але ні з однією жінкою немає постійних емоційних зв'язків.

*У жінок* це наступні типи:

1. Спокусниця: хоче любити і мати поклонників, для чого використовує і секс, проте її дійсне прагнення до статевих зв'язків, як правило, невелике.

2. Любителька пригод: шукає короточасних сексуальних пригод, любить свого чоловіка, але сексуально не знаходить з ним спільної мови.

3. Беззахисна: нездібна до відмови, зокрема з тієї причини, що статева пристрасть чоловіка відразу ж викликає в ній у відповідь почуття.

4. Незадоволена: не може знайти задоволення ні у чому - ні у чоловіку, ні у роботі, ні в друзях.

Досвід практичної роботи Д. Деліса [37] з сімейними парами показав, що існують певні особливості особистості, пов'язані з більшою вірогідністю подружньої невірності. Ним виявлені також деякі закономірності формування особистості "чоловіка, який зраджує". Тип чоловіка, який Деліс образно позначив як "шукач пригод", — найбільш яскравий представник сильної статі з схильністю до перелюбства. Для таких чоловіків характерна схильність до ризику, подолання перешкод, небезпеки, навіть "гра зі смертю". У особистих

(і, зокрема, в сексуальних) відносинах подібних людей більше всього притягає фаза знайомства і зваблювання жінки. Вони одружуються, лише потерпівши яке-небудь сильне потрясіння в житті психологічного або фізичного плану (наприклад, крах планів в особистому житті).

Розглядаючи становлення "шукача пригод", Деліс указує варіант неповної сім'ї, коли хлопчика виховує мати, яка дуже любить, яка вірить, що її хлопчик нічого поганого не може зробити, навіть якщо він потрапляє в кримінальну історію з іншими підлітками. У його вихованні присутня явна бездоглядність — і надання дуже великої свободи і некритичне жіноче (материнське) виховання, яке і може приводити до деякої аморальності особистості чоловіка, чийм кредом стає "мені все можна" [37].

У нашій країні на становлення подібного "шукача пригод" скоріше може зробити вплив наявність повної сім'ї (з сильним авторитарним батьком), в якій батько або мати були схильні до перелюбства.

Існує вплив властивостей нервової системи і темпераментних особливостей на тенденції до перелюбства, які, звичайно, заломлюються через характер і етичні основи (так зване виховання) людини. Так, в приведеному вище прикладі чоловічий тип "шукача пригод" явно формувався на основі сильного рухомого типу нервової системи. Це людина сангвінічного темпераменту. Схильність до ризику і до новизни перекликається, згідно даним Г. Айзенка, з підвищеною екстравертированістю особи [4]. Такій людині важко відмовитися від певного стилю життя — активної діяльності, нових людей (і, зокрема, нових сексуальних відносин), вседозволеності.

Г. Айзенк (Eysenck H.J.) указував на зв'язок *особливостей сексуальної поведінки і рис особистості*. Він писав про існування чотирьох головних типів, або груп, людей, які розрізняються характером сексуальних почуттів і поведінки:

1. Індивіди із слабким лібідо, але цілком задоволені своїм статевим життям — це стійкі інтроверти, які складають саму моногамну верству населення і опору відповідної моралі.

2. Стійкі екстраверти, які поєднують високе лібідо з високою задоволеністю, але не дуже стабільним статевим життям.

3. Нестійкі інтроверти, у яких слабе лібідо поєднується з сильним почуттям провини і комунікативними труднощами, результатом чого є сексуальна незадоволеність.

4. Люди з сильним лібідо і одночасно з високими показниками по психотизму або з високим нейротизмом та сильною екстраверсією; такі люди не тільки самі випробовують сексуальну незадоволеність, але і переставляють небезпеку для тих, хто їх оточує.

Г. Айзенк у праці [4] розглядає біологічні детермінанти, пов'язуючи інтроверсію з високим рівнем збудливості кори головного мозку, нейротизм — з активністю вегетативної нервової системи, а психотизм — імовірно з особливостями гормональної секреції, від якої залежить також сила лібідо. Таким чином, у Айзенка простежуються взаємозв'язки біологічної будови людини, його психологічних (характерологічних) рис і схильності поводитися в інтимному житті тим або іншим чином — в рамках моногамії або з тенденцією до полігамної поведінки.

Емпіричні дослідження поглядів чоловіків на шлюб і перелюбства, а також *відношення жінок до можливої зради чоловіка показали вплив:*

1) віку на ступінь допустимості—недопустимості перелюбства. І у вибірці чоловіків, і у вибірці жінок молоді люди обох статей легше допускають перелюбства. З віком росте ступінь неприйняття подружніх зрад. Можливо, це є не тільки віковим чинником, але і відмінністю поглядів поколінь;

2) особистісних рис на можливість перелюбства для себе і відношенням до зради шлюбного партнера. Найбільшою мірою впливає на наявність чоловічих зв'язків поза шлюбом домінантність як риса особистості, ця ж риса у жінок впливає на теоретичну лояльність (терпимість) до зрад чоловіка. Жіноча тривожність сприяє більш негативному відношенню до можливих перелюбства чоловіка. Конформність (соціабельність) у жінок сприяє толерантності до перелюбства чоловіка;

3) ціннісних орієнтацій чоловіків і шлюбно-сімейних потреб жінок на відношення до подружньої невірності [12].

Про вплив подружньої зради на відносини між партнерами по шлюбу, психотерапевти і психологи дотримуються різних точок зору та спостерігається навіть деякий "тендерний аспект" — вплив статі, а також власних особистісних особливостей дослідників — на їх думку поданій проблематиці. Погляди варіюють від однозначно негативної оцінки перелюбства для відносин подружжя до "половинчастої позиції", де, припускаючи деяку корисність перелюбства (так вважає частина чоловіків-психотерапевтів). Прихильники такої позиції (Carponi I Novak, Plzak) указують, що прихована випадкова подружня зрада, еротичні пригоди або добре законспіровані перелюбства, не повинні ніяк пошкодити шлюбу і зрештою можуть навіть іноді сприяти його "полегшенню" і зрілості. Якщо подібна поведінка відповідає системі цінностей обох партнерів і не порушує їх подружніх і батьківських функцій, то вони, як правило, не звертаються ні до психологів, ні до психіатрів[53].

Частина сімейних консультантів уявляють небезпеку, якою є подружня зрада для стабільності сім'ї (і якості відносин подружжя), і прагнуть пропагувати цінність подружньої вірності, підкреслюючи позитивні сторони подружнього життя [93]. А.Н. Волкова [24] підкреслює, що любов для сучасної людини — важлива підстава для шлюбу, нерідко виступає як єдиний мотив його складання і існування. Тому зрада може вести до розпаду подружнього союзу або до серйозної кризи. Допомога сім'ї при подружній зраді дуже складна і делікатна, оскільки *зрада*:

- 1) загрожує цілісності сім'ї;
- 2) зачіпає важливі основи сім'ї — подружні почуття;
- 3) переноситься на інші сторони сімейного життя, руйнуючи побутові, економічні, дозвільні і інші відносини;
- 4) супроводжується переживанням ревнощів, що привносять в сімейну драму глибокі афекти, руйнівні самі по собі;

5) зачіпає честь і гідність, що робить зраду не тільки міжособистісним, але і індивідуально-особистісним феноменом.

Необхідно сказати і про *позитивні моделі* — про вірність і постійність в сімейно-шлюбних відносинах. *Вірність* — це система зобов'язань перед шлюбним партнером, які регулюються моральними нормами і стандартами. *Вірність* це переконаність в цінності, значимості прийнятих на себе зобов'язань. Вона асоціюється з відданістю [92]. Така позитивна модель відносин також зв'язана з міцними етичними засадами в батьківській і навіть прабадьківській сім'ях подружжя.

Поняття "зрада" і "вірність" носять суб'єктивний характер, тобто кожен партнер подружньої пари і подружня пара в цілому має право визначати своє відношення до них.

## РОЗДІЛ II. МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ І ВИБІР МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОДРУЖНЬОЇ ЗРАДИ ЯК НАСЛІДКУ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВЗАЄМОВІДНОСИН У СІМ'Ї

### 2.1. Обґрунтування ролі розбіжностей у потребі пошуку відчуттів між подружжя як фактору потенційної зради

Багато психологів вважають, що подружня сумісність є найважливішою умовою стабільності і благополуччя подружньої пари. Н.Н. Обозов і А.Н. Обозова відзначають: "Сумісність виступає як найсильніший чинник не тільки стійкості, але і благополуччя шлюбу" [70, С. 48].

З іншого боку, у сфері наукових досліджень існує безліч концептуальних і емпіричних підходів до проблем сумісності, з яких утворюється якась мозаїка.

Найбільш стрункою і до цих пір ніким не перевершеною теорією сумісності є висунуте А.Н. Обозовою *уявлення про чотири аспекти подружньої сумісності*, необхідність розділення яких, на її думку, обґрунтована відмінністю властивих їм критеріїв, закономірностей і проявів:

1. *Духовна сумісність* — характеризує узгодженість, визначаючих мету, компонентів поведінки партнерів: установок, ціннісних орієнтації, потреб, інтересів, поглядів, оцінок, думок і т.д. (основна закономірність духовної сумісності — схожість, подібність духовних устроїв подружжя).

2. *Персональна сумісність* — характеризує відповідність структурно-динамічних особливостей партнерів: властивостей темпераменту, характеру, емоційно-вольової сфери; один з критеріїв персональної сумісності — безконфліктний розподіл міжособистісних ролей. Основна закономірність цього аспекту сумісності подружжя — доповнюваність структурних характеристик партнерів.

3. *Сімейно-побутова сумісність* — функціональні особливості шлюбних

партнерів: узгодженість уявлень про функції сім'ї і відповідний устрій, узгодженість ролевих очікувань і домагань при реалізації цих функцій. Критерій оцінки — ефективність виховання дітей.

*4. Фізіологічна сумісність.* Обозови, кажучи про рівень психофізіологічної сумісності, наполягають, що психофізіологічний контакт виходить за рамки безпосереднього контакту, виявляючись у вигляді різних еротичних ігор: флірту, поцілунків, обіймів, дотиків з метою і без мети сексуального контакту. Тому, для психофізіологічного спілкування мають значення не тільки чисто сексуальні характеристики партнерів (тип статевої конституції, статевая потенція тощо), але і особливості статури, реактивності організму, психодинамічні характеристики поведінки, зовнішність [70].

Ми також услід за Обозовими вважаємо, що фізіологічна сумісність, а саме один з її аспектів – потреба у пошуку відчуттів грає значну роль у формуванні передумов подружньої зради. Для дослідження цієї особливості людини ми пропонуємо методику діагностики потреби у пошуках відчуттів М. Цукермана.

*Методика діагностики потреби у пошуках відчуттів М. Цукермана* використовується для дослідження рівня потреб у відчуттях різного роду. Текст опитувальника складається з 32 тверджень, які об'єднані в пари. Учасник дослідження вибирає з кожної пари одне твердження, яке найбільш характерне для нього.

Після обробки результатів тестування отримуємо кількісні і якісні показники, що визначають рівень потреби у відчуттях кожного учасника дослідження.

Пошук нових відчуттів має велике значення для людини, оскільки стимулює емоції і уяву, розвиває творчий потенціал, що, кінець кінцем, веде до її особистісного зростання.

Високий рівень потреб у відчуттях (11-16 балів) позначає наявність ваблення, можливо, безконтрольного, до нових, таких, що "лоскочуть нерви"



вражень, яке часто може провокувати людину на участь в ризикованих авантюрах і заходах.

Від 6 до 10 балів - середній рівень потреб у відчуттях. Він свідчить про уміння контролювати такі потреби, про помірність в їх задоволенні, тобто, з одного боку - про відвертість новому досвіду, з іншого боку - про стриманість і розсудливість в необхідних моментах життя.

Низький рівень потреб у відчуттях (від 0 до 5 балів) позначає присутність передбачливості і обережності в збиток отриманню нових вражень (і інформації) від життя. Випробовуваний з таким показником віддає перевагу стабільності і впорядкованості над невідомим і несподіваним в житті.

## **2.2. Неузгодженість сімейних ролей як фактор зради**

*Шлюб* — це взаємодія чоловіка і дружини, регульована моральними принципами і підтримувана властивими їй цінностями [33]. В даному випадку підкреслюються: не інституційний характер зв'язку, властивий шлюбу; рівноправність і симетричність етичних обов'язків і привілеїв обох у подружжі.

Сім'я є складнішою системою відносин, вона об'єднує не тільки подружжя, але і їх дітей, а також інших родичів або просто близьких подружжю і необхідних їм людей [108].

Серед визначень сім'ї, побудованих на категоріях сімейних відносин, виділяється визначення, дане А.Г. Харчевим: *сім'я* — це "історично конкретна система взаємин між подружжям, між батьками і дітьми, як малої групи, члени якої зв'язані шлюбними або спорідненими відносинами, спільністю побуту і взаємною моральною відповідальністю і соціальна необхідність в якій обумовлена потребою суспільства у фізичному і духовному відтворенні населення".

Проблема якості шлюбу є однією з найважливіших тем при дослідженні сім'ї. У літературі з сімейних проблем існує деяка розмитість в термінології,

зокрема, у визначенні стійкості шлюбу. У роботах [3; 7; 12; 15; 33; 47; 70; 79], присвячених цій проблематиці, можна зустріти такі поняття, як стійкість, стабільність, задоволеність шлюбом, подружня сумісність, якість шлюбу, соціально-психологічний клімат сім'ї, успішність шлюбно-сімейних відносин тощо.

*Стабільність і задоволеність шлюбом* — зв'язані поняття, проте їх слід розрізняти, причому визначення відмінностей між ними обумовлене розділенням підходів до вивчення якості шлюбу на соціологічний і психологічний.

У руслі соціологічного підходу достатнім показником успішності подружніх відносин є сам факт збереження шлюбу, тобто відсутність розлучення. Ця характеристика отримала назву стабільності шлюбу і широко використовується в різних демографічних, соціологічних та інших дослідженнях.

У психологічному дослідженні основний акцент ставиться на вивченні задоволеності шлюбом. Більшість фахівців задоволеність шлюбом визначають як внутрішню суб'єктивну оцінку, відношення подружжя до власного шлюбу. На думку С.І. Голода, "задоволеність шлюбом складається як результат адекватної реалізації уявлення (образу) про сім'ю людини, що склалася в свідомості, під впливом зустрічей з різними подіями, що складають його досвід (дійсний або символічний) в даній сфері діяльності" [33, С. 73].

Стабільність сім'ї і задоволеність шлюбом мають багато загального, але разом з тим не є такими, тому визначають – високостабільні шлюби не завжди характеризуються високим рівнем задоволеності [93].

Вивченням характеристик, які впливають на задоволеність шлюбом, займалися багато дослідників. Ю.Є. Альшиною у праці [6] наводяться дані американських психологів про те, що задоволеність шлюбом залежить від стажу сімейного життя: крива цієї залежності має U-образну форму — на початку, протягом перших двох десятиліть існування сім'ї, задоволеність шлюбом поступово знижується, досягаючи свого мінімального значення в

парах з досвідом сімейного життя від 12 до 18 років, а потім зростає, але вже різкіше.

У роботах деяких авторів центральне місце займає термін "незадоволеність шлюбом". Зокрема, Є.Г. Ейдемільер та В. Юстіцкіс (1999) у спільній роботі [116] стверджують, що характер травмуючого впливу незадоволеності значною мірою залежить від ступеня усвідомленості даного стану. Вони виділяють два види незадоволеності шлюбними відносинами: усвідомлена і погано усвідомлювана незадоволеність.

У разі *усвідомленої незадоволеності* зазвичай спостерігається відкрите визнання людиною того, що сімейні відносини його не задовольняють. Показовою при цьому є вказівка на глобальний характер незадоволеності - на те, що сімейне життя не відповідає навіть наймінімальнішим вимогам: "Наше сімейне життя однаково погане і вдень, і вночі", "Мені дуже не пощастило з сім'єю", "Ми помилилися, нам не буває добре один з одним". Як правило, згадується якась вельми важлива і психологічно з'ясовна обставина, яка заважає негайно розлучитися (найчастіше — діти або житлово-побутові труднощі, які виникнуть при розлученні). Усвідомлена незадоволеність нерідко супроводжується конфліктом між подружжям: до констатації незадоволеності приєднуються виражені агресивні ноти, прямі вказівки на те, що причиною її є партнер.

Інакше виявляється *погано усвідомлювана ("тліюча") незадоволеність*. Партнером виражається відносна незадоволеність сімейним життям: "Живемо нормально", "Не гірше, ніж інші люди". *Незадоволеність же виявляється непрямым шляхом:*

*По-перше*, через вираз почуттів і станів, які межують з прямою незадоволеністю: монотонність, нудьга, безбарвність життя, відсутність радості, ностальгічні спогади про час до шлюбу. Основним мотивом поведінки в сім'ї виступає необхідність: "Робиш те, що потрібне", "Живеш так, як потрібно".

*По-друге*, незадоволеність виявляється в численних скаргах на різні приватні сторони сімейного життя. Під час опиту подружжя нерідко виявляється, що, не дивлячись на задоволеність життям сім'ї в цілому, вони незадоволені окремо всіма сторонами життя, про які питає психолог: житлом, здоров'ям, успішністю і поведінкою дітей, проведенням вільного часу та ін.

*По-третє*, "тліюча незадоволеність" виявляється у ряді специфічних феноменів, спостережуваних в житті такої сім'ї. Перш за все, це явище, яке доречно було б назвати феноменом "краплі дьогтю". Йдеться про якусь, в більшості випадків об'єктивно другорядну проблему, яка в даній сім'ї розростається до таких розмірів, що здатна серйозно занизити задоволеність подружжя сімейними взаєминами.

Інший специфічний феномен, спостережуваний у разі "тліючої незадоволеності", - наростання фрустрації одного або обох у подружжі: вони повідомляють про те, що обидва (або один з них) стали "нервовими", при цьому ними ж указуються, на їх погляд, об'єктивні причини цього явища (вагітність, різного роду труднощі, що зустрічаються в повсякденному житті).

Особливо наочно "тліюча незадоволеність" виявляється через емоційні вибухи, що зустрічаються в сім'ях такого типу і нерідко приводять до руйнування сім'ї, а так само в ситуаціях, коли один з подружжя, зіткнувшись з можливістю наново організувати своє сімейне життя (наприклад, в повторному шлюбі), абсолютно несподівано для себе відкриває, всупереч колишнім своїм уявленням, що насправді весь час був нещасливий ("не жив, а існував") і що він, виявляється, "може бути по-справжньому щасливий" [16, С. 656]. При цьому йдеться не тільки про можливість більш задовільних сексуально-еротичних відносин, що з'явилися, але і про інший рівень взаєморозуміння, змістовніше дозвілля і т.д.

У психологічній науці так само існує думка, що *подружжя незадоволеність є наслідком незадоволеності потреб*, серед яких:

- 1) незадоволеність сексуальних потреб одного або обох у подружжі;
- 2) незадоволеність потреби в цінності і значимості свого "Я" (порушення

почуття власної гідності з боку партнера, його зневажливе відношення, образи, критика);

3) незадоволеність потреби одного або обох у подружжі в позитивних емоціях (відчуження подружжя, емоційна холодність);

4) фінансові розбіжності подружжя (питання взаємного бюджету, утримування сім'ї, внеску кожного партнера в її матеріальне забезпечення);

5) незадоволеність потреби у взаємодопомозі, потреби в співпраці, пов'язаній з розділенням обов'язків в сім'ї;

6) різні потреби в проведенні відпочинку і дозвілля [87, С. 281].

Однією із спроб систематизувати отримані в різних дослідженнях чинники задоволеності шлюбом можна назвати виділені Т.А. Гурко (1987) 4 групи таких чинників:

1. *Соціально-демографічні і економічні характеристики сім'ї.* Сюди входять такі показники, як величина сукупного сімейного доходу, вік подружжя, число дітей в сім'ї та ін.

2. *Характеристики позасімейної сфери життєдіяльності подружжя* — професійна сфера, взаємини подружжя з найближчим соціальним оточенням тощо.

3. *Установки і поведінка подружжя в основних сферах сімейної життєдіяльності* — розподіл господарсько-побутових обов'язків і збіг установок в цій сфері сімейного життя, організація дозвілля.

4. *Характеристики міжподружніх відносин* — емоційно-етичні цінності (почуття любові і пошани до партнера, загальні погляди і інтереси, подружня вірність тощо) [35].

Підсумовуючи думки різних авторів, *успішність шлюбно-сімейних відносин можна охарактеризувати як:*

1. Стабільність — збереження подружніх відносин, що виключає розлучення або відхід одного з подружжя з сім'ї.

2. Задоволеність шлюбом у подружжя не нижче середньої.

3. Виконання сім'єю своїх функцій, а зокрема, успішне виховання дітей (яке

можна зафіксувати через відсутність негативних проявів — без доглядності, девіантних відхилень у дітей).

4. Здатність сім'ї переходити з етапу на етап, що виявляється в збереженні сім'ї на кожній подальшій стадії і відсутності проблем з дітьми, що вимагають професійної допомоги.

5. Умови для гармонійного розвитку кожного з членів сім'ї.

6. Відкрите спілкування в сім'ї.

7. Хороший психологічний і фізичний стан людей при знаходженні в сім'ї.

Для вивчення ступені впливу задоволеності шлюбом на формування передумов подружньої зради ми запропонували тест-опитувальник задоволеності шлюбом.

***Тест-опитувальник задоволеності шлюбом (ОЗШ)***, розроблений В.В. Століним, Т.Л. Романовою, Г.П. Бутенко, призначений для експрес-діагностики ступені задоволеності-незадоволеності шлюбом особистості або соціальної групи.

Опитувальник є одновимірною шкалою, що складається з 24 тверджень, які відносяться до різних сфер: сприйняття себе і партнера, думки, оцінки, установки щодо шлюбу і т.п. Кожному твердженню відповідають три варіанти відповіді: а) вірно; б) важко сказати; в) невірно. Учасник дослідження вибирає один з варіантів відповіді. Вся вісь сумарних балів тесту розбивається на 7 категорій.

Суми балів по відповідях інтерпретуються таким чином:

0-16 балів - абсолютно неблагополучні;

17-22 - неблагополучні;

23-26 - скоріше неблагополучні;

27-29 - перехідні;

30-32 - скоріше благополучні;

33-38 - благополучні;

39-48 - абсолютно благополучні.

Дана методика не тільки констатує картину існуючих подружніх відносин, але і дає можливість розуміння суб'єктивного миру, досліджуваного у всій його складності.

### **2.3. Роль фактору суб'єктивного контролю у забезпеченні задоволеності шлюбом**

У основу визначення суб'єктивного контролю особистості покладено дві передумови:

1. Люди розрізняються між собою по тому, як і де вони локалізують контроль над значними для себе подіями. Можливі два полярні типи такої локалізації: екстернальний та інтернальний. У першому випадку людина вважає, що події, які відбуваються з нею, є результатом дії зовнішніх сил - випадку, інших людей і т.д. В другому випадку людина інтерпретує значимі події як результат своєї власної діяльності. Будь-якій людині властива певна позиція на континуумі, що тягнеться від екстернального до інтернального типу.

2. Локус контролю, характерний для індивіда, універсальний по відношенню до будь-яких типів подій і ситуацій, з якими йому доводиться стикатися. Один і той же тип контролю характеризує поведінка даної особи у разі невдач і у сфері досягнень, причому це в рівній мірі стосується різних областей соціального життя.

Дослідження самооцінок людей з різними типами суб'єктивного контролю показало, що люди з низьким РСК характеризують себе як егоїстичних, залежних, нерішучих, несправедливих, метушливих, ворожих, невпевнених, нецирих, несамостійних, дратівливих. Люди з високим РСК вважають себе добрими, незалежними, рішучими, справедливими, здатними, доброзичливими, чесними, самостійними, незворушними. Таким чином, РСК пов'язаний з відчуттям людиною своєї сили, гідності, відповідальності за те, що відбувається, з самоповагою, соціальною зрілістю і самостійністю особи.

**Методика діагностики рівня суб'єктивного контролю** (Є.Ф. Бажин, С.А. Голинкіна, А.М. Еткінд), призначена для визначення кількісних і якісних показників РСК учасників дослідження.

Методика складається з 44 тверджень, що стосуються різних сторін життя і відношення до них. Тому окрім показників за шкалою загальної інтернальності ми отримуємо показники і за іншими шкалами (диференційованим сторонам життя). Загальна кількість шкал - 7:

***Io*** - шкала загальної інтернальності;

***Id*** - шкала інтернальності в області досягнень;

***In*** - шкала інтернальності в області невдач;

***Is*** - шкала інтернальності в сімейних відносинах;

***Ip*** - шкала інтернальності у виробничих відносинах;

***Im*** - шкала інтернальності в області між особових відносин;

***Iz*** - шкала інтернальності відносно здоров'я і хвороби.

Після визначення показників за всіма шкалами, будуємо "профілі РСК", де 5,5 стенів відповідають нормі, відхилення управо (> 5,5 стенів) свідчить про інтернальний тип контролю РСК у відповідних ситуаціях, відхилення ліворуч від норми (< 5,5 стенів) свідчить про екстернальний тип РСК.

### **Опис шкал інтернальності:**

Шкала загальної інтернальності (***Io***). Високий показник за цією шкалою відповідає високому рівню суб'єктивного контролю над будь-якими значимих ситуаціями. Такі люди вважають, що більшість важливих подій в їх житті є результатом їх власних дій, що вони можуть ними управляти, і, таким чином, вони відчують свою власну відповідальність за ці події і за те, як складається їх життя в цілому. Низький показник за шкалою ***Io*** відповідає низькому рівню суб'єктивного контролю. Такі люди не бачать зв'язку між своїми діями і значимими для них подіями життя, не вважають себе здатним контролювати цей зв'язок і вважають, що більшість подій і вчинків є результатом випадку або дій інших людей.



Шкала інтернальності в області досягнень (*I<sub>d</sub>*). Високі показники за цією шкалою відповідають високому рівню суб'єктивного контролю над емоційно позитивними подіями і ситуаціями. Такі люди вважають, що вони самі добилися всього того хорошого, що було і є в їх житті, і, що вони здатні з успіхом переслідувати свої цілі в майбутньому. Низькі показники за шкалою *I<sub>d</sub>* свідчать про те, що людина приписує свої успіхи, досягнення і радощі зовнішнім обставинам — вдачі, щасливій долі або допомозі інших людей.

Шкала інтернальності в області невдач (*I<sub>n</sub>*). Високі показники з акцією шкалою говорять про розвинене відчуття суб'єктивного контролю по відношенню до негативних подій і ситуацій, що виявляється в схильності звинувачувати самого себе в різноманітних неприємностях і стражданнях. Низькі показники *I<sub>n</sub>* свідчать про те, що людина схильна приписувати відповідальність за подібні події іншим людям або вважати ці події результатом невдачі.

Шкала інтернальності в сімейних відносинах (*I<sub>c</sub>*). Високі показники *I<sub>c</sub>*; означають, що людина вважає себе відповідальною за події, що відбуваються в її сімейному житті. Низький *I<sub>c</sub>* указує на те, що суб'єкт вважає не себе, а своїх партнерів причиною значимих ситуацій, що виникають в його сім'ї.

Шкала інтернальності в області виробничих відносин (*I<sub>n</sub>*). Високий показник *I<sub>n</sub>*, свідчить про те, що людина вважає свої дії важливим чинником організації власної виробничої діяльності, у відносинах, що складаються, в колективі, в своєму просуванні і т.д. Низький *I<sub>n</sub>* указує на те, що людина схильна приписувати важливіше значення зовнішнім обставинам - керівництву, товаришам по роботі, вдачі - невдачі.

Шкала інтернальності в області між особових відносин (*I<sub>m</sub>*). Високий показник *I<sub>m</sub>* свідчить про те, що людина вважає себе в силах контролювати свої формальні і неформальні відносини з іншими людьми, викликати до себе пошану і симпатію. Низький *I<sub>m</sub>*, навпаки, указує на те, що людина не може активно формувати своє коло спілкування і схильна вважати свої міжособистісні відносини результатом активності партнерів.

Шкала інтернальності відносно здоров'я і хвороби (*Iz*). Високі показники *Iz* свідчать про те, що людина вважає себе багато в чому відповідальною за своє здоров'я: якщо вона хвора, то звинувачує в цьому саму себе і вважає, що одужання багато в чому залежить від її дій.

## РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОДРУЖНІХ ВЗАЄМОВІДНОСИН

З метою реалізації поставлених завдань нами проведено експериментальне дослідження.

**Вибірка.** У дослідженні взяло участь 80 чоловік, з них 28 чоловіків і 52 жінки, різних вікових категорій від 18 до 68 років. Стаж шлюбу учасників, які перебували в подружньому союзі на момент проведення дослідження, коливається від 3 місяців до 40 років.

Такий широкий віковий діапазон досліджуваних не є випадковим, нашою метою було як найповніше визначити тенденції в суспільстві по відношенню до питань сім'ї і подружньої невірності.

Всі учасники були умовно розділені на 6 груп (за фактом сімейного стану на момент проведення дослідження):

I - що не перебувають і не перебували в шлюбі ,

II — що перебувають в першому шлюбі,

III - що перебувають в повторному,

IV - що перебували в шлюбі один раз, але зараз не перебувають(унаслідок розлучення) ,

V - що перебували в шлюбі не один раз, але зараз не перебувають(унаслідок розлучень) ,

VI — що перебували, але не перебувають в шлюбі (унаслідок втрати чоловіка.

**Дослідницький інструментарій.** Для проведення діагностики були вибрані наступні тести і методики:

1. Тест-опитувальник задоволеності шлюбом (Столін В. В., Романова Т. Л., Бутенко Г. ІХ).

2. Методика діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера(адаптація Бажина Є. Ф., Голинкіної С. А., Еткінда А. М.).

3. Опитувальник Гарбузова В. для виявлення домінуючого

інстинкту.

4. Методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самоти Д.Рассела і М. Ферпосона.

5. Методика діагностики потреби у пошуках відчуттів М. Цукермана.

6. Методика особистого диференціала (адаптована в НДІ ім. В. М.Бехтерева).

Також була розроблена і складена анкета (для кожної групи свій варіант).

**Дослідження проводилося у декілька етапів:**

**Перший етап** - діагностика за вибраними методиками, оцінка і аналіз результатів тестування.

**Другий етап** - анкетування учасників дослідження. Обробка результатів, визначення осіб, які зраджували своєму партнерові по шлюбу, а також осіб, які позитивно або терпимо відносяться до такого феномена сімейного життя як подружня невірність.

**Третій етап** - зіставлення результатів тестування і анкетних показників; визначення тенденцій і закономірностей.

Слід відмітити, що наше дослідження вельми непросте з погляду його організації: сім'я - дуже закрита система, і далеко не всі хочуть, щоб їх сімейні проблеми стали надбанням третіх осіб. Тому ми максимально продумали принцип дотримання конфіденційності, особливо у випадках збору інформації в сімейних парах. Для того, щоб учасники дослідження відчували себе максимально комфортно, опит проводився на території їх місце проживання. Опиту передувала настановна бесіда.

### **3.1. Дослідження степені задоволеності-незадоволеності шлюбом**

**Тест-опитувальник задоволеності шлюбом (ОЗШ)**, розроблений Століним В. В., Романовою Т. Л., Бутенко Г. П. [76, С. 173-179], призначений для експрес-діагностики степені задоволеності-незадоволеності шлюбом у тієї

або іншої соціальної групи, тобто за наслідками дослідження будуть отримані кількісні і якісні показники.

Опитувальник є одновимірною шкалою, що складається з 24 тверджень, які відносяться до різних сфер: сприйняття себе і партнера, думки, оцінки, установки і т.д. Кожному твердженню відповідають три варіанти відповіді: а) вірно; б) важко сказати; в) невірно. Учасник дослідження вибирає один з варіантів відповіді. Вся вісь сумарних балів тесту розбивається на 7 категорій.

Суми балів по відповідях інтерпретуються таким чином:

0—16 балів — абсолютно неблагополучні;

17—22 — неблагополучні;

23—26 — скоріше неблагополучні;

27—29 — перехідні;

30—32 — скоріше благополучні;

33—38 — благополучні;

39—48 — абсолютно благополучні.

Дана методика не тільки констатує картину існуючих подружніх відносин, але і дає можливість розуміння суб'єктивного миру, досліджуваного у всій його складності.

У дослідженні, було поділено всіх випробовуваних на дві групи:

II група - особи, які перебувають в першому шлюбі.

III група - особи, які перебувають в повторному шлюбі.

Отримано результати задоволеності-незадоволеності шлюбом для кожної групи окремо.

Додатково усередині кожної групи проводився облік і аналіз задоволеності-незадоволеності шлюбом з урахуванням тендера, тобто окремо для чоловіків і для жінок.

### **Розрахунки по алгоритму:**

1. У тестуванні по даному опитувальнику брали участь тільки ті учасники дослідження, які перебувають в шлюбі (у даному тесті вони у нас умовно

розбиті на групи II і III). їх кількість склала 38 чоловік, з яких 16 чоловіків - 42,11% і 22 жінки - 57,89%. За наслідками опиту нараховуємо бали відповідно до ключа методики для кожного досліджуваного. Підраховуємо сумарні бали по всіх відповідях (отримуємо кількісні показники) і інтерпретуємо отримані результати по категоріях задоволеності-незадоволеності шлюбом (отримуємо якісні показники). У результаті отримуємо наступні результати для обох груп (по категоріях у відносних показниках):

Таблиця 3.1. Задоволеність шлюбом учасників II і III групи

Категорія	Учасники II і III групи					
	Всього		ч		Ж	
Абсолютно неблагополучні	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Неблагополучні	2	5,26%	1	2,63%	1	2,63%
Скоріше неблагополучні	4	10,53%	1	2,63%	3	7,89%
Перехідні	3	7,89%	1	2,63%	2	5,26%
Скоріше благополучні	5	13,16%	3	7,89%	2	5,26%
Благополучні	5	13,16%	2	5,26%	3	7,89%
Абсолютно благополучні	19	50,00%	8	21,05%	11	28,95%

Таблиця 3.2. Задоволеність шлюбом учасників II групи

Категорія	II група					
	Всього		ч		Ж	
Абсолютно неблагополучні	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Неблагополучні	1	2,63%	0	0,00%	1	2,63%
Скоріше неблагополучні	4	10,53%	1	2,63%	3	7,89%
Перехідні	3	7,89%	1	2,63%	2	5,26%
Скоріше благополучні	3	7,89%	3	7,89%	0	0,00%
Благополучні	3	7,89%	1	2,63%	2	5,26%
Абсолютно благополучні	14	36,84%	5	13,16%	9	23,68%

Таблиця 3.3. Задоволеність шлюбом учасників III групи

Категорія	III група					
	Всього		ч		Ж	
Абсолютно неблагополучні	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Неблагополучні	1	2,63%	1	2,63%	0	0,00%
Скоріше неблагополучні	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%

Перехідні	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Скоріше благополучні	2	5,26%	0	0,00%	2	5,26%
Благополучні	2	5,26%	1	2,63%	1	2,63%
Абсолютно благополучні	5	13,16%	3	7,89%	2	5,26%

Для кожного учасника дослідження виділяємо варіанти "а", "б" і "в" і прораховуємо їх в процентному співвідношенні з урахуванням тендера, для того, щоб визначити, хто - чоловіки або жінки - вважають за краще відповідати конкретно, а хто вважає за краще відповідати нейтрально. Отримуємо наступні результати: для II групи середня величина відсотків нейтральних відповідей - 28,2% від загального числа питань (у чоловіків - 31,3%; у жінок — 26,2%); для III групи ця величина склала 28,1% (у чоловіків - 27,6%; у жінок — 28,6%). Тобто можна зробити висновок, що для обох груп і для обох статей кількість нейтральних відповідей на питання тесту приблизно рівна.

Тепер порахуємо для кожного затвердження тесту-опитувальника в процентному співвідношенні частоту відповідей варіантів "а", "б" і "в" і виділимо ті питання, нейтральні відповіді на які переважають. Такими "проблемними" твердженнями для групи II, тобто для осіб, що перебувають в першому шлюбі, з'явилися:

№ 6 - "Коли Ви порівнюєте Ваше сімейне життя з сімейним життям Ваших друзів і знайомих, Вам здається:

- а) що Ви нещасніші за інших;
- б) важко сказати;
- в) що Ви щасливіші за інших";

№ 9 - "Більшість людей в якійсь мірі одурюються в своїх очікуваннях щодо шлюбу:

- а) вірно;
- б) важко сказати;
- в) невірно";

№ 14 - "Основні перешкоди для щасливого подружнього життя криються:

- а) швидше за все, в характері Вашого партнера;

- б) важко сказати;
- в) скоріше у Вас самих".

Для питання № 6 відсоток нейтральних відповідей (тобто відповідей "б") склав 50%; для питання № 9 - 61% і для питання № 14 — 43%.

Для групи III, тобто для осіб, що перебувають в повторному шлюбі, "проблемними" твердженнями з'явилися:

№ 3 - "Родичі і друзі оцінюють Ваш шлюб:

- а) як той, що вдався;
- б) щось середнє;
- в) як невдалий";

№ 6, № 9 і № 14, як і для II групи;

№ 15 - " Відчуття, з якими Ви одружувалися:

- а) посилюлися;
- б) важко сказати;
- в) стали слабшими!".

Для питання № 3 відсоток відповідей "б" склав 50%; для питання № 6 - 60%; для питання № 9 - 60%; для питання № 14 - 70%; для питання № 15 -60%.

Ці дані дуже інформативні у разі проведення психологічного сімейного консультування і для складання програм корекції сімейних взаємин.

На наступному етапі обробки тесту складаємо статистичні таблиці обліку процентного співвідношення відповідей "а", "б" і "в" у кожного учасник атестування по групах задоволеності шлюбом, для того, щоб подивитися до яких груп "скоріше неблагополучні" або "скоріше благополучні" можна віднести учасників дослідження, які потрапили в категорію "перехідні" (3 людини). Прорахувавши і обробивши дані, отримуємо, що результати всіх трьох учасників дослідження з категорії "перехідні" слід перенести в категорію "скоріше неблагополучні". Також з категорії "неблагополучні" групи II, згідно отриманим статистичним таблицям, здійснюємо перенесення в категорію "скоріше неблагополучні".



Остаточні результати для обох груп (по категоріях задоволеності-незадоволеності шлюбом) наступні (у відносних показниках) :

Таблиця 3.4. Задоволеність шлюбом учасників II і III групи після коректування

Категорія	Учасники II і III групи					
	Всього		ч		Ж	
Абсолютно неблагополучні	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Неблагополучні	1	2,63%	1	2,63%	0	0,00%
Скоріше неблагополучні	8	21,05%	2	5,26%	6	15,79%
Перехідні	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Скоріше благополучні	5	13,16%	3	7,89%	2	5,26%
Благополучні	5	13,16%	2	5,26%	3	7,89%
Абсолютно благополучні	19	50,00%	8	21,05%	11	28,95%

Таблиця 3.5. Задоволеність шлюбом учасників II групи після коректування

Категорія	Учасники II групи					
	Всього		ч		Ж	
Абсолютно неблагополучні	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Неблагополучні	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Скоріше неблагополучні	8	21,05%	2	5,26%	6	15,79%
Перехідні	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Скоріше благополучні	3	7,89%	3	7,89%	0	0,00%
Благополучні	3	7,89%	1	2,63%	2	5,26%
Абсолютно благополучні	14	36,84%	5	13,16%	9	23,68%

Таблиця 3.6. Задоволеність шлюбом учасників III групи після коректування

Категорія	Учасники III групи					
	Всього		ч		Ж	
Абсолютно неблагополучні	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Неблагополучні	1	2,63%	1	2,63%	0	0,00%

Скоріше неблагополучні	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Перехідні	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Скоріше благополучні	2	5,26%	0	0,00%	2	5,26%
Благополучні	2	5,26%	1	2,63%	1	2,63%
Абсолютно благополучні	5	13,16%	3	7,89%	2	5,26%

Загальні результати дослідження по тесту-опитувальнику задоволеності шлюбом можна представити у вигляді кругових і стовбчастих діаграм.

Кругові діаграми розподілу учасників по категоріях задоволеності-незадоволеності шлюбом (рис. 3.1; 3.2; 3.3).

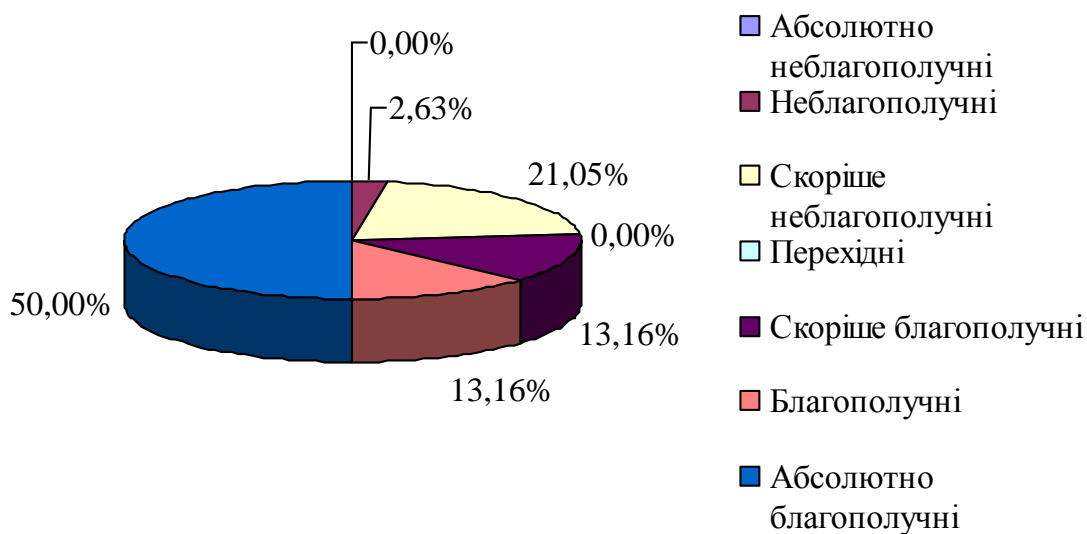


Рисунок 3.1. Розподіл по категоріях задоволеності шлюбом (учасники II і III групи)

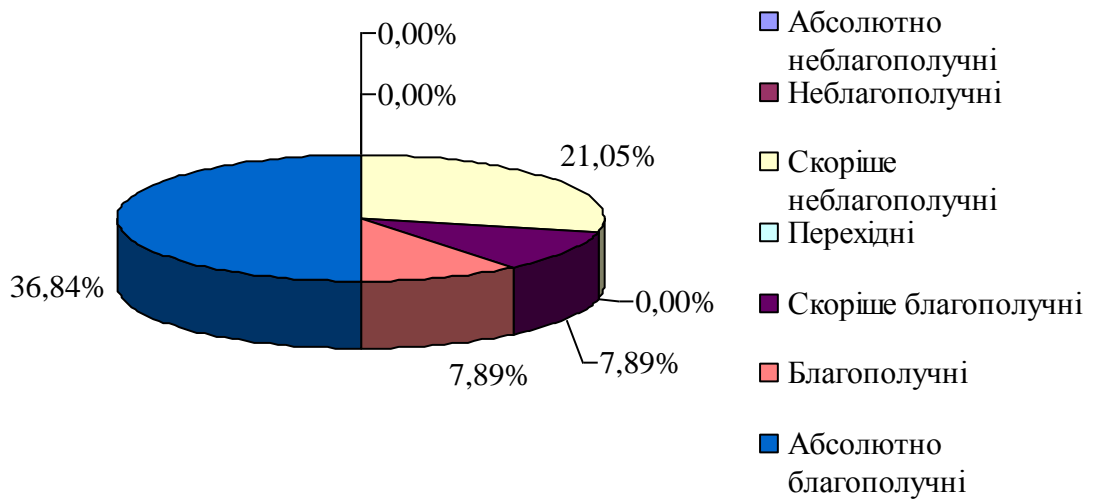


Рисунок 3.2. Розподіл по категоріях задоволеності шлюбом (учасники II групи)

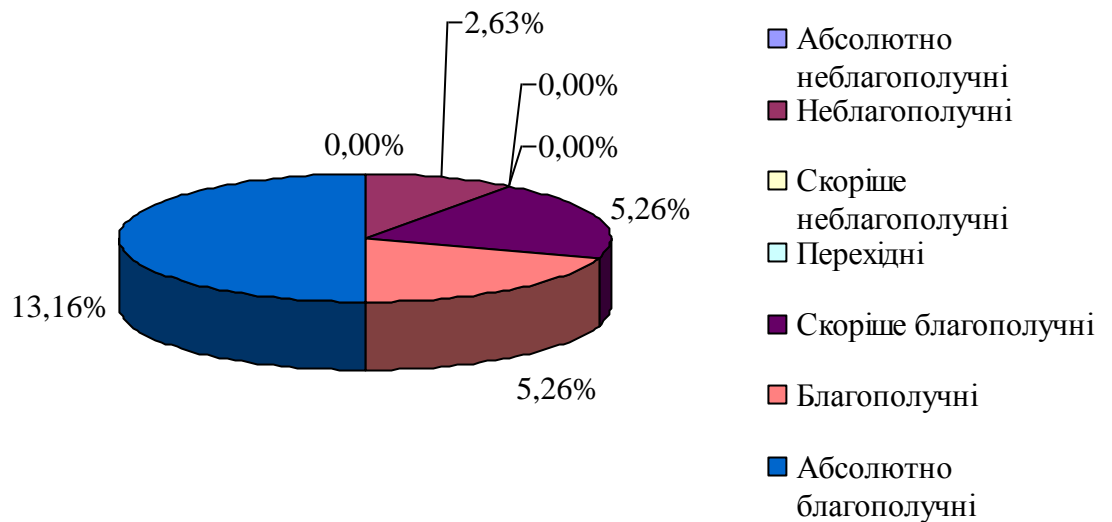


Рисунок 3.3. Розподіл по категоріях задоволеності шлюбом (учасники III групи)

У стовбчастих діаграмах відобразимо розподіл по категоріях задоволеності-незадоволеності шлюбом з урахуванням тендера (рис. 3.4; 3.5; 3.6).

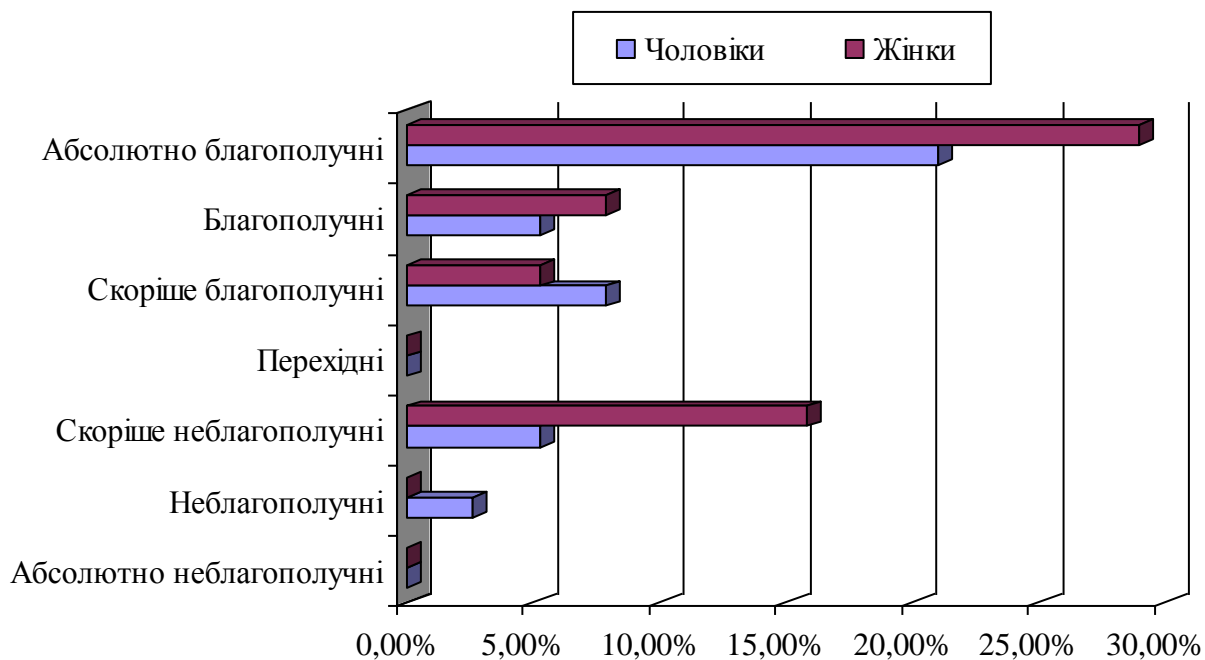


Рисунок 3.4. Розподіл по категоріях задоволеності шлюбом з урахуванням гендера (учасники II і III групи)

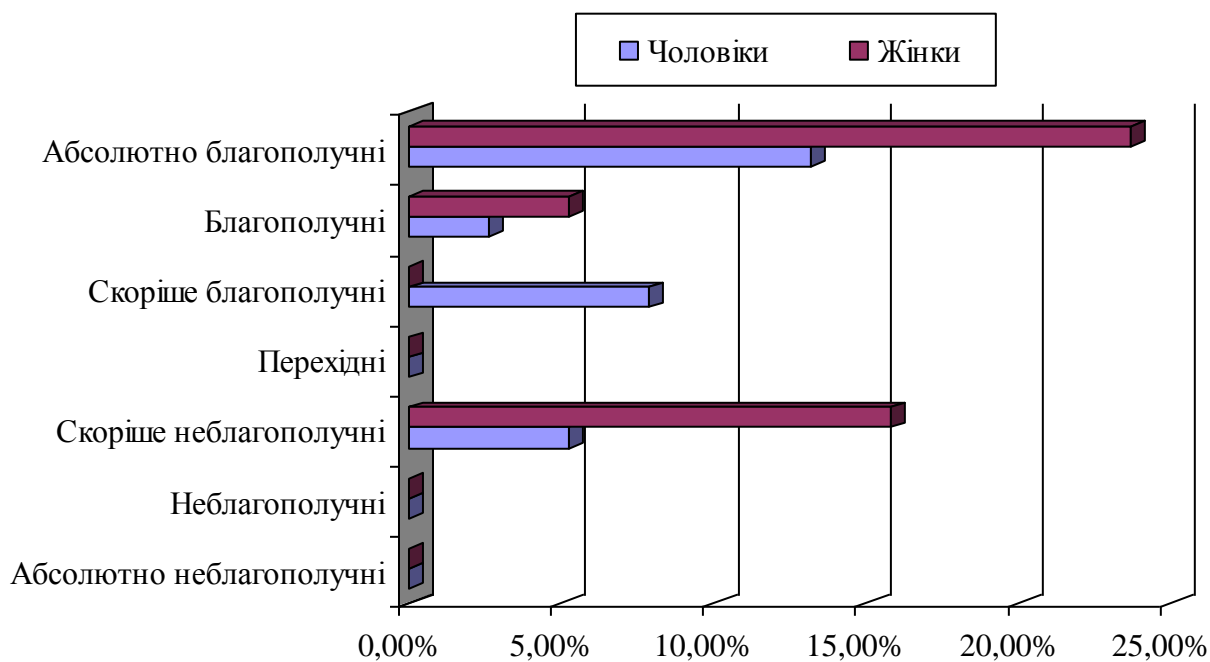


Рисунок 3.5. Розподіл по категоріях задоволеності шлюбом з урахуванням гендера (учасники II групи)

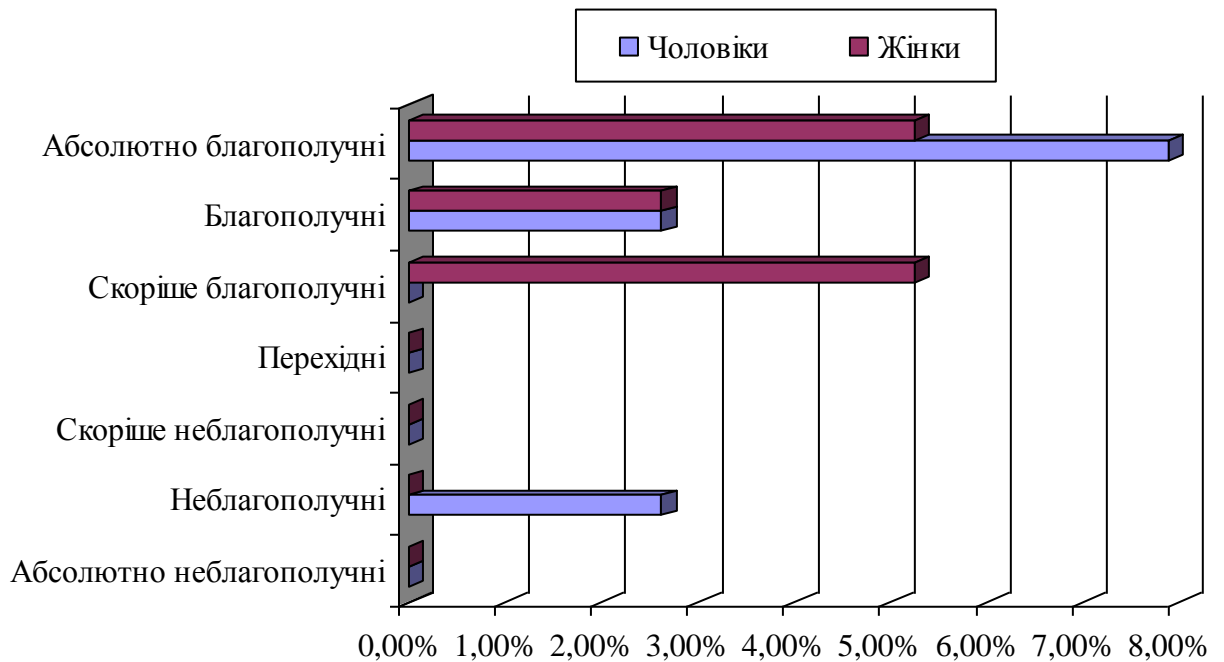


Рисунок 3.6. Розподіл по категоріях задоволеності шлюбом з урахуванням тендера (учасники III групи)

Щоб наочніше прослідкувати картину отриманих результатів дослідження з урахуванням тендера розділимо всі категорії задоволеності-незадоволеності шлюбом на дві відносні категорії:

1-а категорія - це шлюби "неблагополучні" (сюди входять категорії "абсолютно неблагополучні"; "неблагополучні"; "скоріше неблагополучні");

2-а категорія — це шлюби "благополучні" (сюди входять категорії: "скоріше благополучні"; "благополучні"; "абсолютно благополучні"), тобто змінимо шкалювання.

Відобразимо одержані результати у діаграмах (рис. 3.7; 3.8; 3.9).

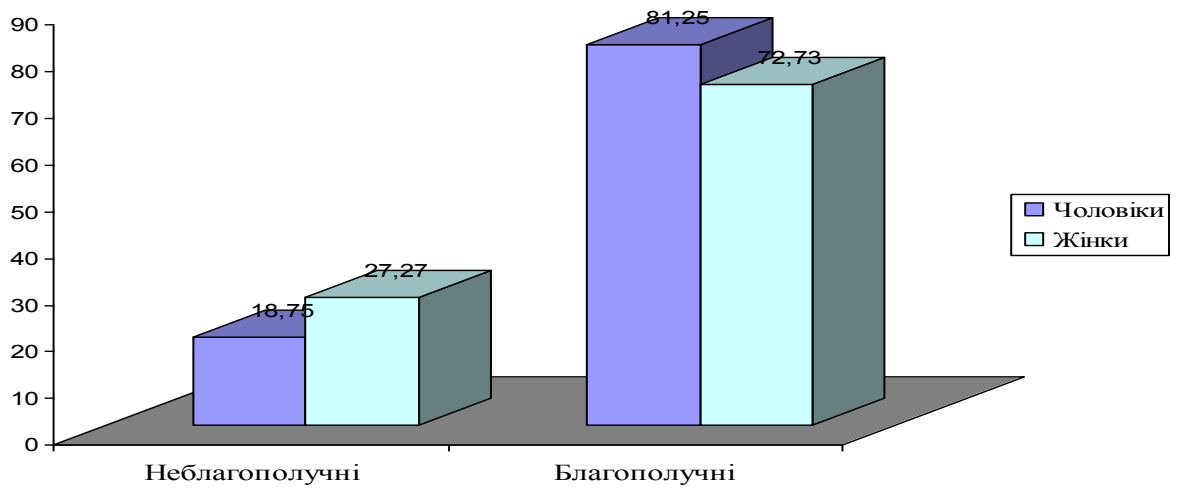


Рисунок 3.7. Розподіл учасників по категоріях благополучні/неблагополучні шлюби (учасники II і III групи)

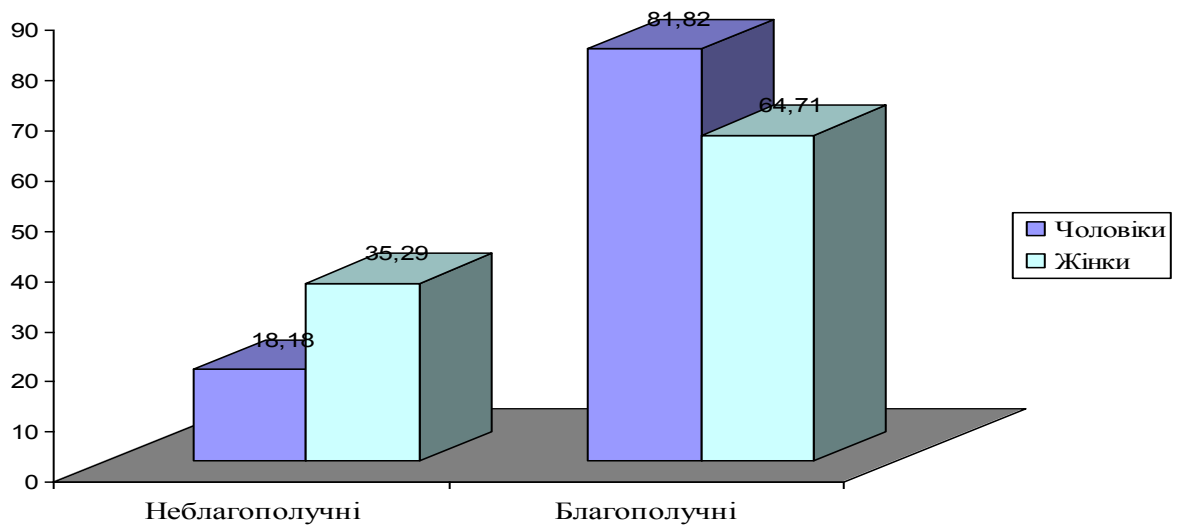


Рисунок 3.8. Розподіл учасників по категоріях благополучні/неблагополучні шлюби (учасники II групи)

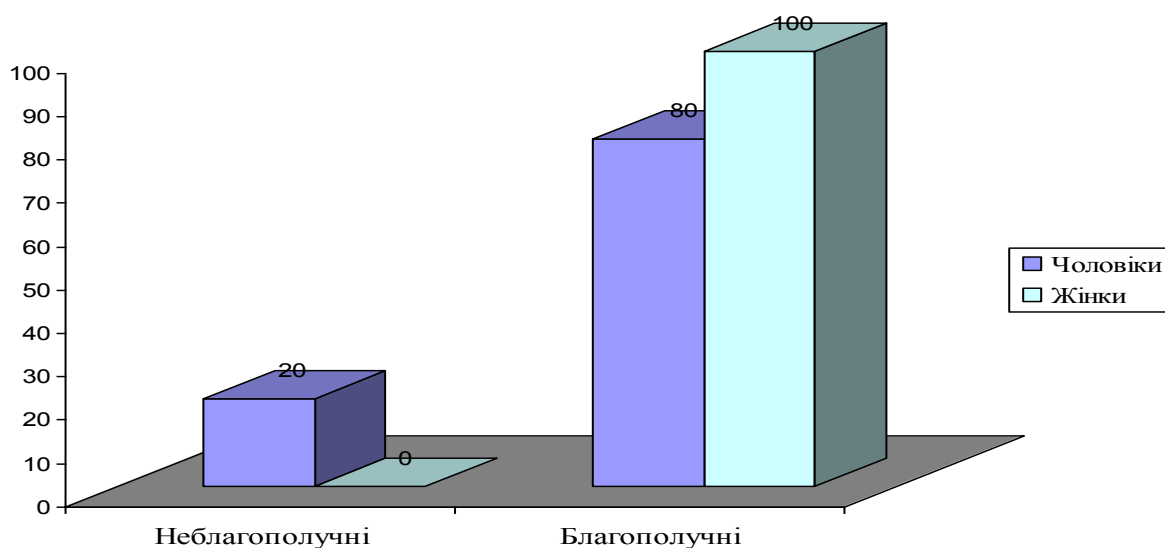


Рисунок 3.9. Розподіл учасників по категоріях благополучні/неблагополучні шлюби (учасники III групи)

Таким чином, використання тесту-опитувальника задоволеності шлюбом дало можливість отримати в нашому дослідженні не тільки категорії степені задоволеності шлюбом, але і визначити особливості цих показників II (особи, що перебувають в першому шлюбі) і III (особи, що перебувають в повторному шлюбі) груп випробовуваних. Аналіз результатів проводився в абсолютних і відносних величинах з урахуванням тендера.

Можна зробити висновок про те, що чоловіки більш задоволені шлюбом, аніж жінки (рис. 3.7). Проте, якщо розглядати ці показники окремо по кожній групі випробовуваних, ми бачимо, що жінки, які перебувають в повторному шлюбі виражають більшу задоволеність шлюбом і порівняно з чоловіками, і порівняно з жінками, що перебувають в першому шлюбі (рис. 3.8; 3.9).

### 3.2. Діагностика рівня суб'єктивного контролю

*Методика діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера, адаптація Бажина Є. Ф., Голинкіної С. А., Еткінда А. М, призначена для визначення кількісних і якісних показників РСК учасників дослідження.*

У нашому дослідженні побудовані профілі РСК для кожної групи випробовуваних з урахуванням тендера, а також для тих осіб, що перебувають в шлюбі (у першому, і в повторному) і з урахуванням тендера, і з урахуванням задоволеності-незадоволеності шлюбом.

У основу визначення РСК особи покладено 2 передумови:

1. Люди розрізняються між собою по тому, як і де вони локалізують контроль над значними для себе подіями. Можливі два полярні типи такої локалізації: екстернальний та інтернальний. У першому випадку людина вважає, що події, які відбуваються з нею, є результатом дії зовнішніх сил - випадку, інших людей і т.д. В другому випадку людина інтерпретує значимі події як результат своєї власної діяльності. Будь-якій людині властива певна позиція на континуумі, що тягнеться від екстернального до інтернального типу.

2. Локус контролю, характерний для індивіда, універсальний по відношенню до будь-яких типів подій і ситуацій, з якими йому доводиться стикатися. Один і той же тип контролю характеризує поведінка даної особи у разі невдач і у сфері досягнень, причому це в рівній мірі стосується різних областей соціального життя.

Методика складається з 44 тверджень, що стосуються різних сторін життя і відношення до них. Тому окрім показників за шкалою загальної інтернальності отримуємо показники і за іншими шкалами (диференційованим сторонам життя). Загальна кількість шкал - 7:

*I<sub>o</sub>* — шкала загальної інтернальності;

*I<sub>d</sub>* — шкала інтернальності в області досягнень;

*I<sub>n</sub>* — шкала інтернальності в області невдач;

*I<sub>c</sub>* — шкала інтернальності в сімейних відносинах;

*I<sub>n</sub>* — шкала інтернальності у виробничих відносинах;

*I<sub>m</sub>* — шкала інтернальності в області між особових відносин;

*I<sub>z</sub>* — шкала інтернальності відносно здоров'я і хвороби.

Опис оцінених шкал - Додаток А.



За результатами тестування отримуємо кількісні і якісні показники.

Дослідження самооцінок людей з різними типами суб'єктивного контролю показало, що люди з низьким РСК характеризують себе як егоїстичних, залежних, нерішучих, несправедливих, метушливих, ворожих, невпевнених, нещирих, несамотійних, дратівливих. Люди з високим РСК вважають себе добрими, незалежними, рішучими, справедливими, здатними, доброзичливими, чесними, самотійними, незворушними. Таким чином, РСК пов'язаний з відчуттям людиною своєї сили, гідності, відповідальності за те, що відбувається, з самоповагою, соціальною зрілістю і самотійністю особи.

Після визначення показників за всіма шкалами, будуємо "профілі РСК", де 5,5 стенів відповідають нормі, відхилення управо ( $> 5,5$  стенів) свідчить про інтернальний тип контролю РСК у відповідних ситуаціях, відхилення ліворуч від норми ( $< 5,5$  стенів) свідчить про екстернальний тип РСК.

#### **Розрахунки по алгоритму:**

У тестуванні по даній методиці взяли участь всі учасники дослідження, тобто 60 чоловік (з них 28 чоловіків, 32 жінки).

За наслідками опиту нараховуємо бали за кожною шкалою відповідно до ключа. Переводимо "сирі" бали в стени (стандартні оцінки). Стени представлені в 10-ти бальній шкалі і дають нам можливість порівнювати результати різних досліджень. Далі будуємо "профілі РСК" для кожного учасника дослідження: відкладаємо показники 7 результатів (стенів) на 7-ми десятибальних шкалах, аналізуючи отримані показники з нормою, яка відповідає 5,5 стенам.

На наступному етапі обробки результатів дослідження обчислюємо середні величини показників 7-ми шкал для всіх учасників дослідження з урахуванням гендера. Також обчислюємо ці показники для кожної групи окремо з урахуванням тендера. Результати дослідження заносимо в таблиці (табл. 3.7-3.9).

Таблиця 3.7. Середні показники по шкалах інтернальності (по групах)

Шкали Групи	I	II	III	IV	V	VI	Середнє
<i>Io</i>	5,3	5,5	5,75	5,25	3,5	2,5	4,63
<i>Id</i>	6,5	6,3	6,25	5,125	4,5	3,25	5,32
<i>In</i>	5,2	5,5	5,6	8,875	1,5	3,5	4,53
<i>Is</i>	5,4	6,3	6,05	4,375	3	3	4,69
<i>Ip</i>	4	4,4	4,75	4	4,25	2,5	3,98
<i>Im</i>	6,7	5,9	6,1	5,875	5	3	5,43
<i>Iz</i>	3,9	4,6	5,25	4,75	2,5	4,5	4,25
<i>Ib</i>	5,29	5,5	5,68	5,03	3,46	3,18	4,02

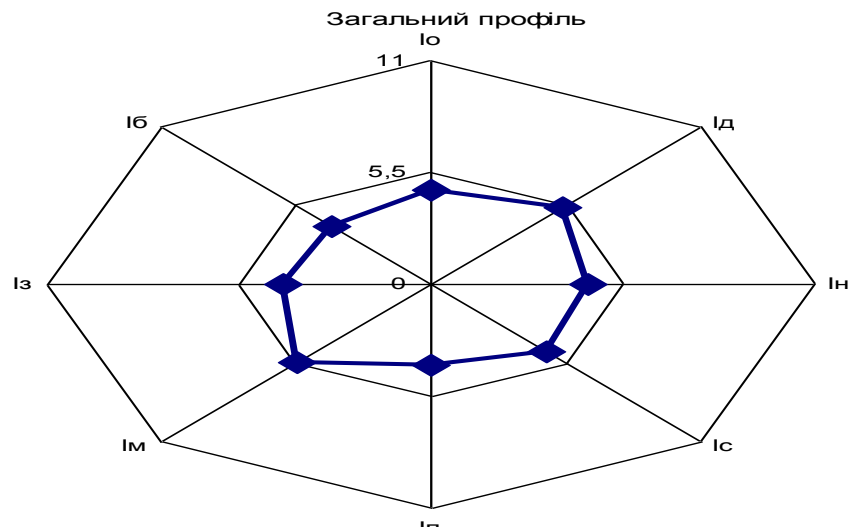
Таблиця 3.8. Середні показники по шкалах інтернальності (чоловіки)

Шкали Групи	I	II	III	IV	V	VI	Середнє
<i>Io</i>	5,4	4,9	5,4	7	3	-	5,14
<i>Id</i>	6,45	5,3	5,9	7	4	-	5,73
<i>In</i>	5,25	5,1	5,3	8,5	1	-	5,03
<i>Is</i>	5,75	6	6,5	7	4	-	5,85
<i>Ip</i>	4,05	4	4,6	4	6	-	4,53
<i>Im</i>	6,45	5,2	5,5	7	5,5	-	5,93
<i>Iz</i>	4,3	4,7	4,3	9,5	3	-	5,16
<i>Ib</i>	5,37	5,02	5,36	5,79	3,79	-	4,22

Таблиця 3.9. Середні показники по шкалах інтернальності (жінки)

Групи Шкали	I	II	III	IV	V	VI	Середнє
<i>Io</i>	5	5,9	6,1	4,7	4	2,5	4,70
<i>Id</i>	6,75	7	6,6	4,5	5	3,25	5,52
<i>In</i>	5,1	5,8	5,9	5	2	3,5	4,55
<i>Is</i>	4,6	6,5	5,6	3,5	2	3	4,20
<i>Ip</i>	4	4,6	4,9	4	2,5	2,5	3,75
<i>Im</i>	7,25	6,4	6,7	5,5	4,5	3	5,56
<i>Iz</i>	3	4,5	6,2	3,17	2	4,5	3,90
<i>Ib</i>	5,1	5,81	6,0	4,33	3,14	3,18	3,93

Для всіх отриманих результатів будемо "профілі" РСК, але не у вигляді запропонованому авторами, а у вигляді діаграми, що дозволяє прослідкувати зміну структури площ (рис. 3.10 - 3.16).



**З урахуванням гендеру**

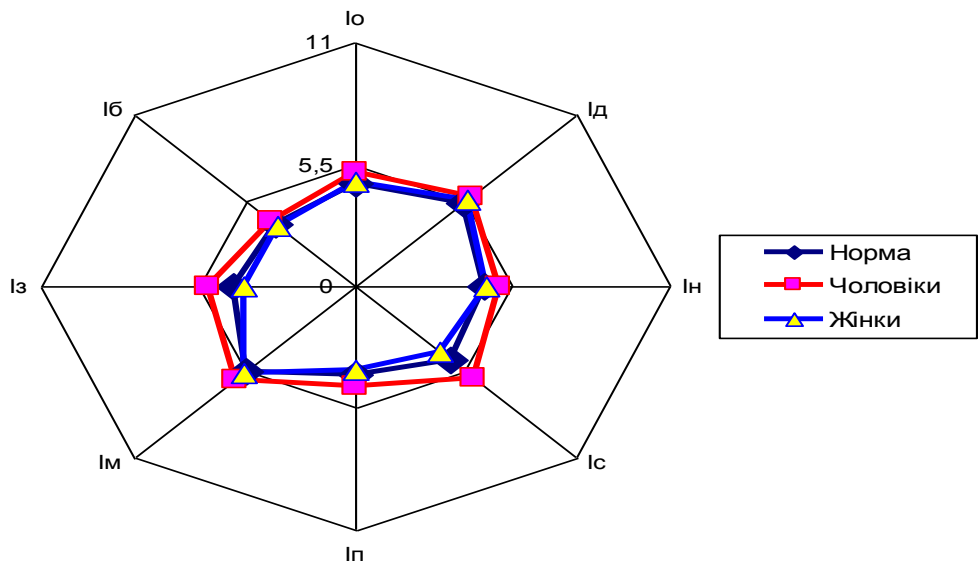


Рисунок 3.10. Профіль РСК усіх досліджуваних (загальний та з урахуванням гендера)

І група (по гендеру)

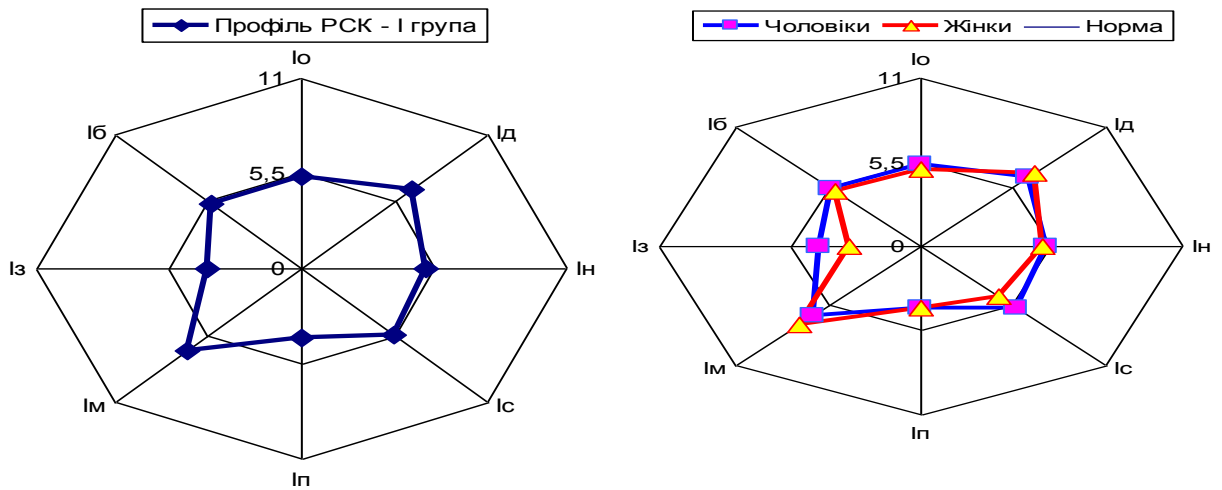


Рисунок 3.11. Профіль РСК досліджуваних I групи (загальний та з урахуванням гендера)

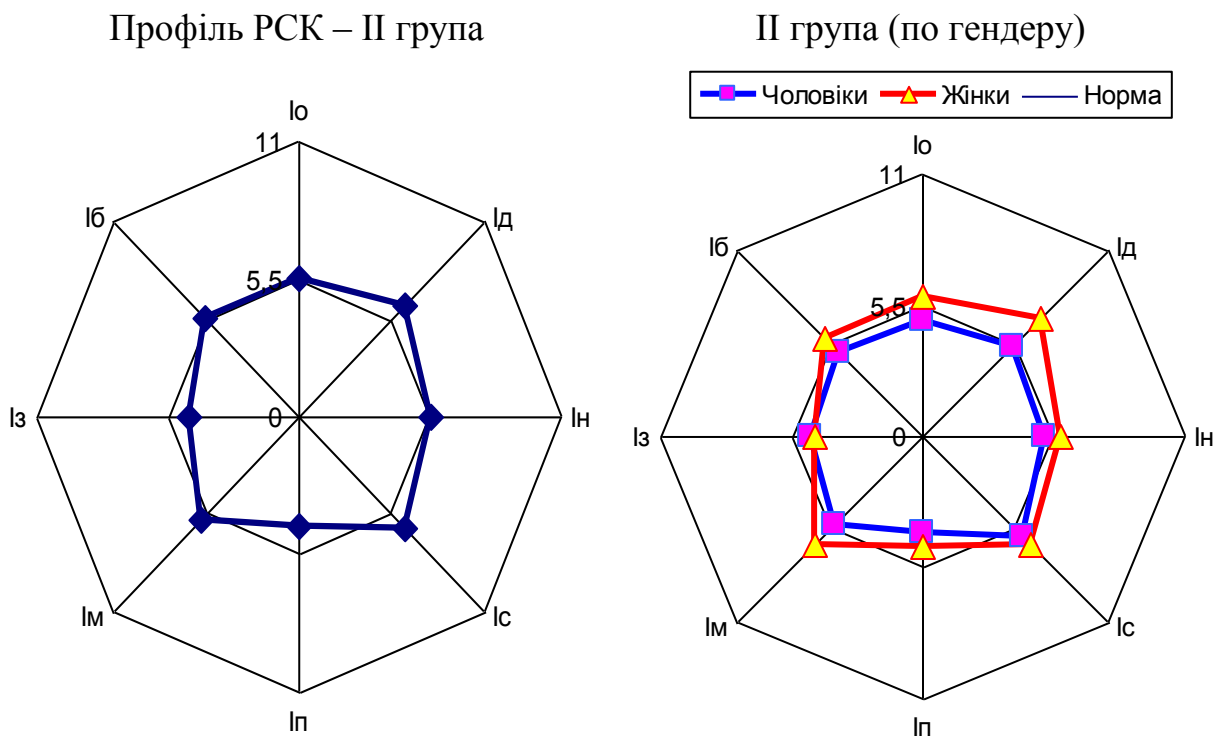


Рисунок 3.12. Профіль РСК досліджуваних II групи (загальний та з урахуванням гендера)

Профіль РСК – III група

III група (по гендеру)

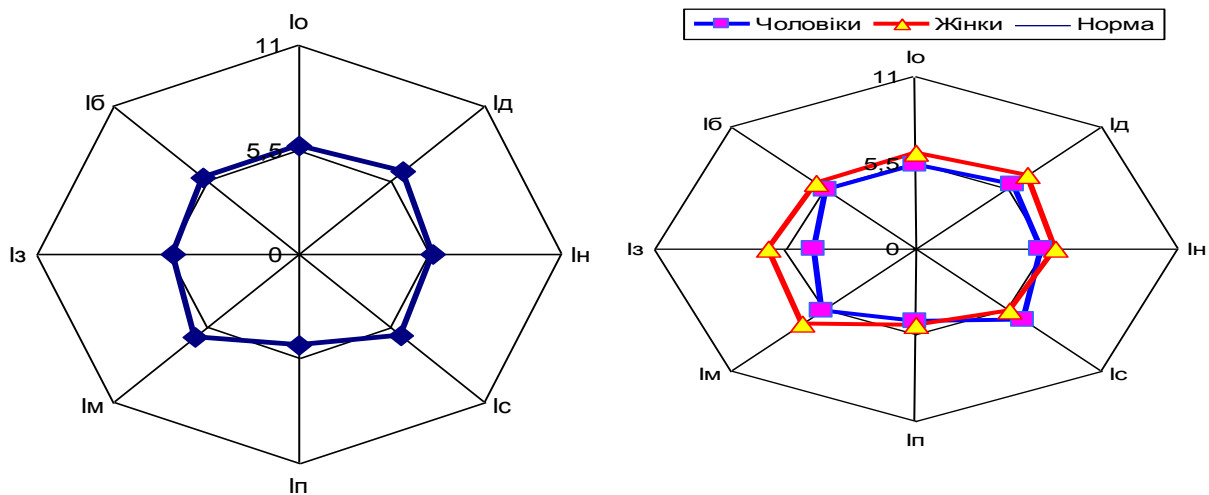
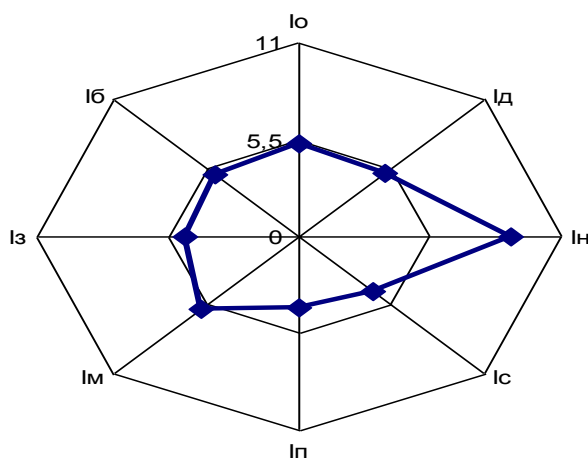


Рисунок 3.13. Профіль РСК досліджуваних III групи (загальний та з урахуванням гендера)

Профіль РСК – IV група



IV група (по гендеру)

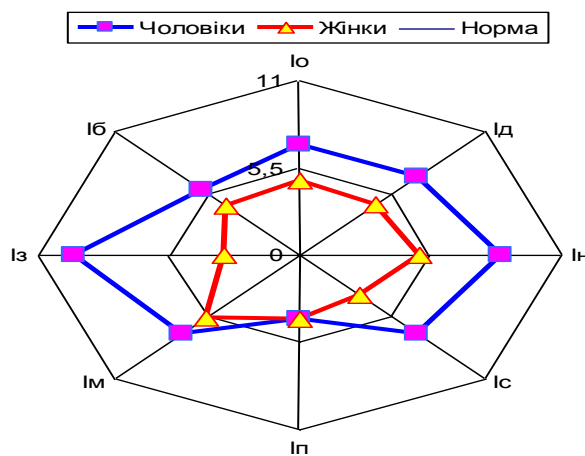


Рисунок 3.14. Профіль РСК досліджуваних IV групи (загальний та з урахуванням гендера)

Профіль РСК – V група

V група (по гендеру)

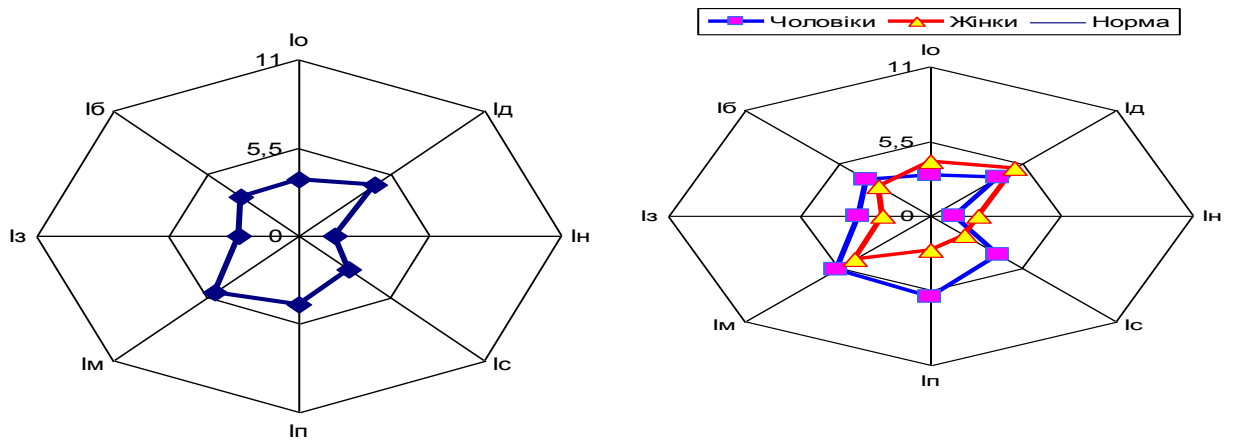
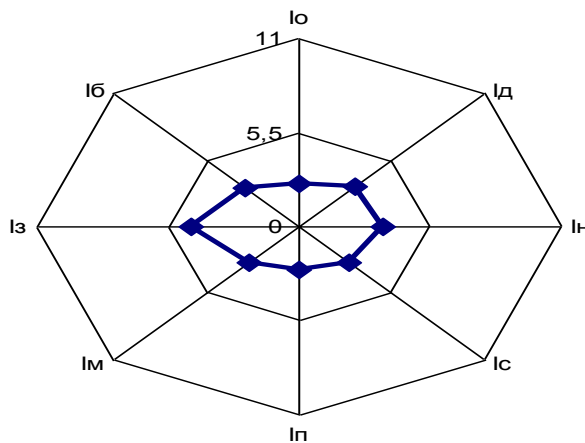


Рисунок 3.15. Профіль РСК досліджуваних V групи (загальний та з урахуванням гендера)

Профіль РСК – VI група



VI група (по гендеру)

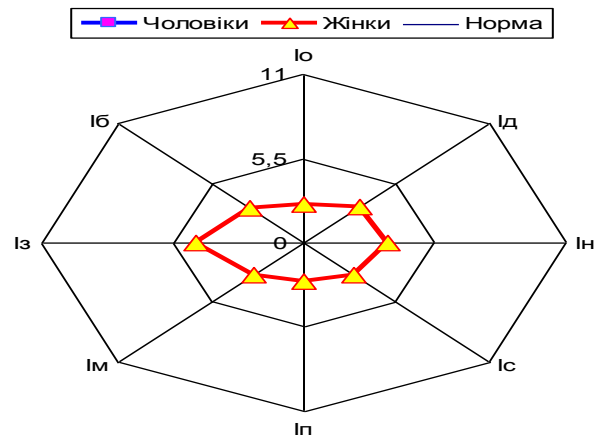


Рисунок 3.16. Профіль РСК досліджуваних VI групи (загальний та з урахуванням гендера)

Усередині груп досліджуваних, які перебувають на даний момент в шлюбі (і у першому, і в повторному), проводимо додаткові розрахунки з урахуванням результатів тесту-опитувальника задоволеності шлюбом, тобто по кожній категорії задоволеності-незадоволеності шлюбом обчислюємо середні личини показників 7-ми шкал РСК з урахуванням гендера. Будуємо відповідні "профілі".

Таблиця 3.10. РСК для досліджуваних II і III групи (категорія "неблагополучні")

Групи	II	III	Σ
Шкали			
<i>Io</i>	-	3,00	3,00
<i>Id</i>	-	3,00	3,00
<i>In</i>	-	3,50	3,50
<i>Ic</i>	-	4,00	4,00
<i>Ip</i>	-	4,00	4,00
<i>Im</i>	-	2,50	2,50
<i>Iz</i>	-	7,00	7,00

Таблиця 3.11. РСК для досліджуваних II і III групи (категорія "неблагополучні") з урахуванням гендера

Групи	Чоловіки			Жінки		
	II	III	Σ	II	III	Σ
<i>Io</i>	-	3,00	3,00	-		-
<i>Id</i>	-	3,00	3,00	-	-	-
<i>In</i>	-	3,50	3,50	-	-	-
<i>Ic</i>	-	4,00	4,00	-	-	-
<i>Ip</i>	-	4,00	4,00	-	-	-
<i>Im</i>	-	2,50	2,50	-	-	-
<i>Iz</i>	-	7,00	7,00	-	-	-

Профіль РСК – III група

З урахуванням гендеру

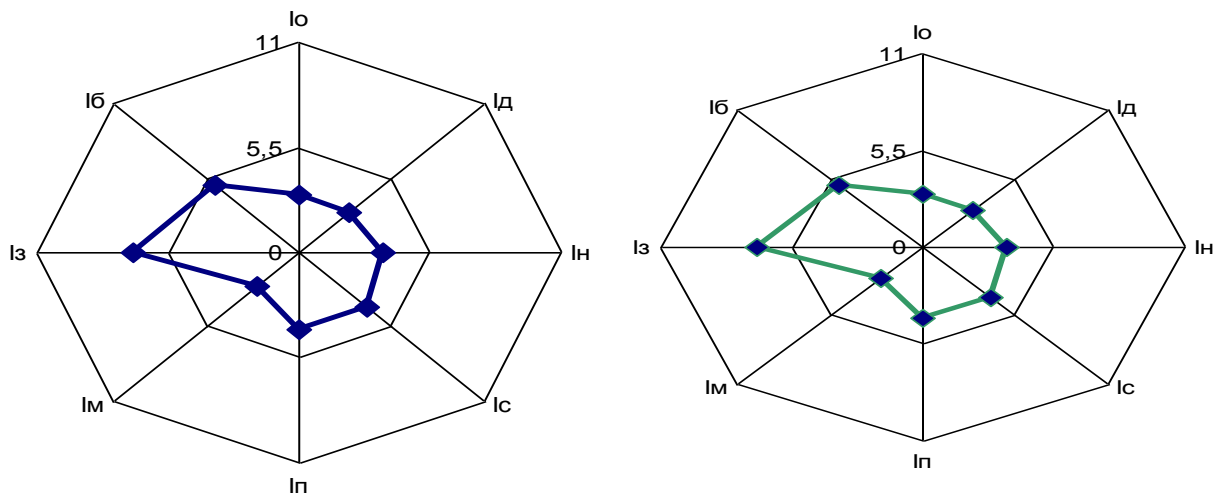


Рисунок 3.17. Профіль РСК досліджуваних II і III групи категорії задоволеності шлюбом "неблагополучні "(загальний та з урахуванням гендера)

Таблиця 3.12. РСК для досліджуваних II і III групи (категорія "скоріше неблагополучні")

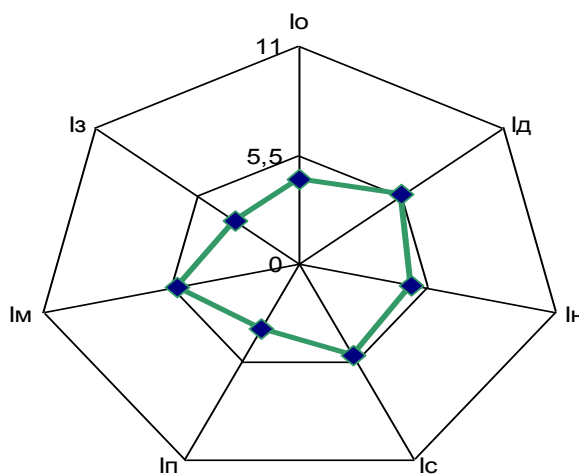
Групи / Шкали	II	III	Σ
<b><i>Io</i></b>	4,25	-	4,25
<b><i>Il</i></b>	5,56	-	5,56
<b><i>In</i></b>	4,75	-	4,75
<b><i>Ic</i></b>	5,13	-	5,13
<b><i>Ip</i></b>	3,63	-	3,63
<b><i>Im</i></b>	5,25	-	5,25
<b><i>Iz</i></b>	3,44	-	3,44

Таблиця 3.13. РСК для досліджуваних II і III групи (категорія "скоріше неблагополучні") з урахуванням тендера



Групи/ Шкали	Чоловіки			Жінки		
	II	III	Σ	II	III	Σ
<b><i>Io</i></b>	1,50	-	1,50	5,17	-	5,17
<b><i>Id</i></b>	3,00	-	3,00	6,42	-	6,42
<b><i>In</i></b>	2,50	-	2,50	5,50	-	5,50
<b><i>Ic</i></b>	4,00	-	4,00	5,50	-	5,50
<b><i>Ip</i></b>	1,75	-	1,75	4,25	-	4,25
<b><i>Im</i></b>	4,25	-	4,25	5,58	-	5,58
<b><i>Iz</i></b>	2,25	-	2,25	3,83	-	3,83

Профіль РСК – II група



З урахуванням гендеру

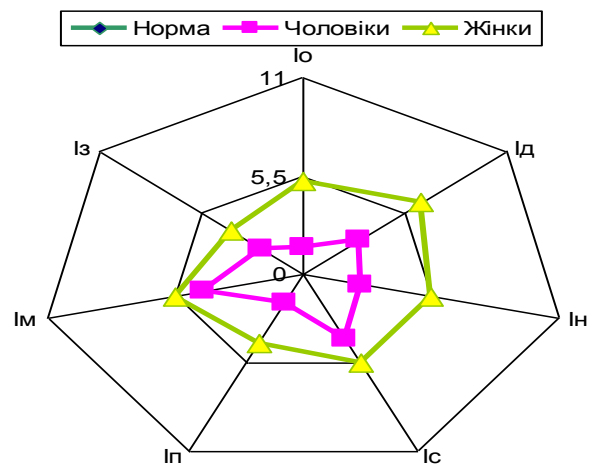


Рисунок 3.18. Профіль РСК для категорії "скоріше неблагополучні"

Таблиця 3.14. РСК для досліджуваних II і III групи (категорія "скоріше благополучні")

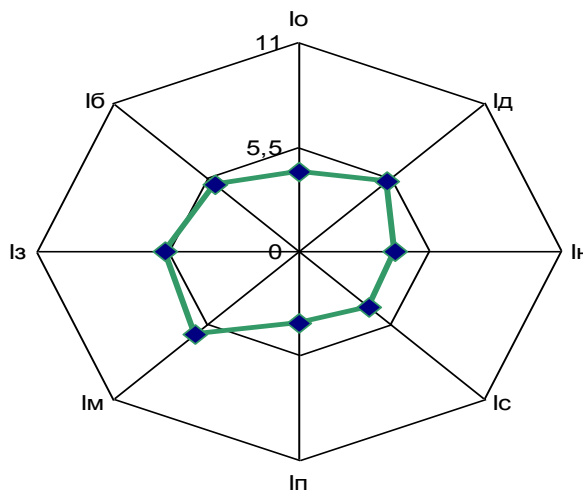
Групи Шкали	II	III	Σ
<b><i>Io</i></b>	4,33	4,00	4,20
<b><i>Id</i></b>	5,67	4,50	5,20
<b><i>In</i></b>	3,83	4,25	4,00

<b><i>Ic</i></b>	4,33	3,75	4,10
<b><i>In</i></b>	4,00	3,50	3,80
<b><i>Im</i></b>	6,17	6,25	6,20
<b><i>Iz</i></b>	5,83	5,25	5,60

Таблиця 3.15. РСК для досліджуваних II і III групи (категорія "скоріше благополучні") з урахуванням гендера

Групи Шкали	Чоловіки			Жінки		
	II	III	Σ	II	III	Σ
<b><i>Io</i></b>	4,33	-	4,33	-	4,00	4,00
<b><i>Id</i></b>	5,67	-	5,67	-	4,50	4,50
<b><i>In</i></b>	3,83	-	3,83	-	4,25	4,25
<b><i>Ic</i></b>	4,33	-	4,33	-	3,75	3,75
<b><i>In</i></b>	4,00	-	4,00	-	3,50	3,50
<b><i>Im</i></b>	6,17	-	6,17	-	6,25	6,25
<b><i>Iz</i></b>	5,83	-	5,83	-	5,25	5,25

Загальний профіль



З урахуванням гендеру

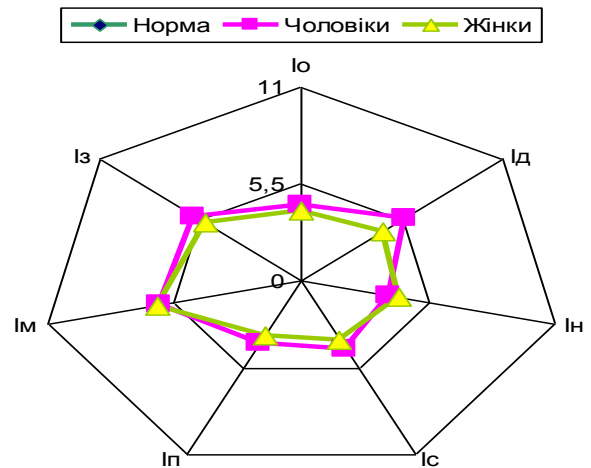


Рисунок 3.19. Загальний профіль РСК для категорії "скоріше благополучні"

Профіль РСК (II група)

З урахуванням гендеру

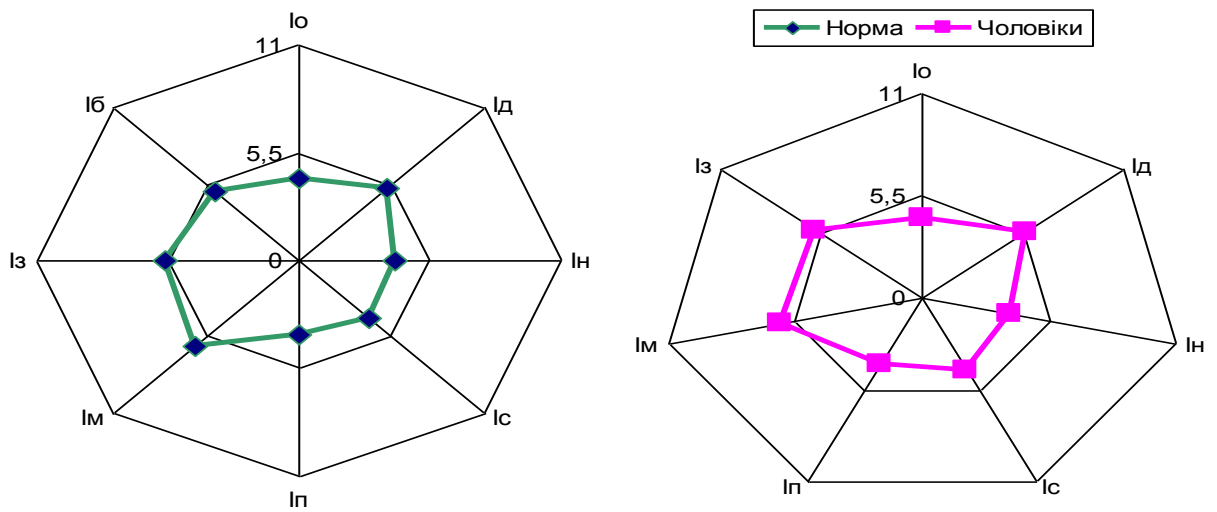
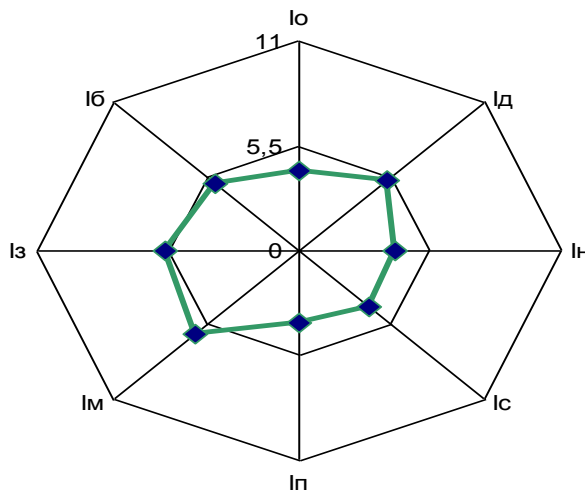


Рисунок 3.20. Профіль РСК досліджуваних II групи категорії "скоріше благополучні"

Профіль РСК (III група)



З урахуванням гендеру

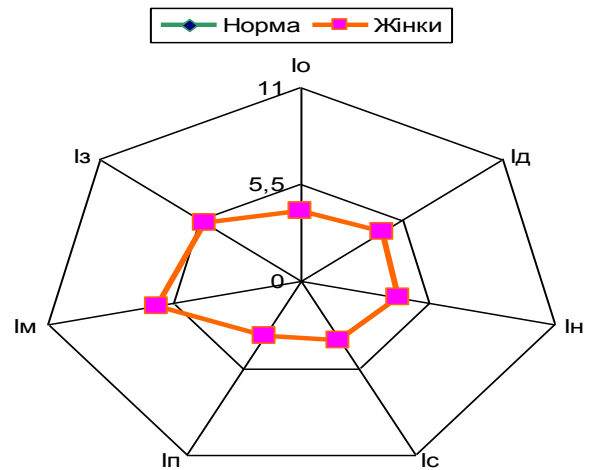


Рисунок 3.21. Профіль РСК досліджуваних III групи категорії "скоріше благополучні"

Таблиця 3.16. РСК для досліджуваних II і III групи (категорія "благополучні")

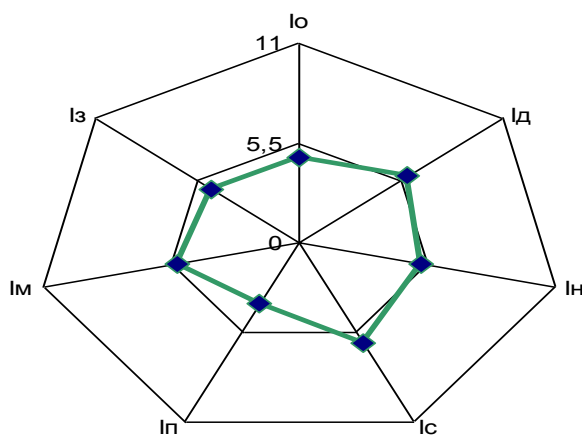
Групи Шкали	II	III	$\Sigma$
<i>Io</i>	4,67	4,75	4,70
<i>Il</i>	5,17	7,00	5,90
<i>In</i>	6,00	4,25	5,30
<i>Ic</i>	6,67	5,25	6,10

<i>In</i>	3,33	4,50	3,80
<i>Im</i>	5,33	5,25	5,30
<i>Iz</i>	5,50	3,50	4,70

Таблиця 3.17. РСК для досліджуваних II і III групи (категорія "благополучні") з урахуванням гендера

Групи Шкали	Чоловіки			Жінки		
	II	III	$\Sigma$	II	III	$\Sigma$
<i>Io</i>	5,00	5,00	5,00	4,50	4,50	4,50
<i>Id</i>	3,50	6,00	4,75	6,00	8,00	6,67
<i>In</i>	9,00	5,50	7,25	4,50	3,00	4,00
<i>Ic</i>	6,00	8,00	7,00	7,00	2,50	5,50
<i>Ip</i>	2,00	3,00	2,50	4,00	6,00	4,67
<i>Im</i>	6,00	6,50	6,25	5,00	4,00	4,67
<i>Iz</i>	4,50	4,00	4,25	6,00	3,00	5,00

Загальний профіль



З урахуванням гендеру

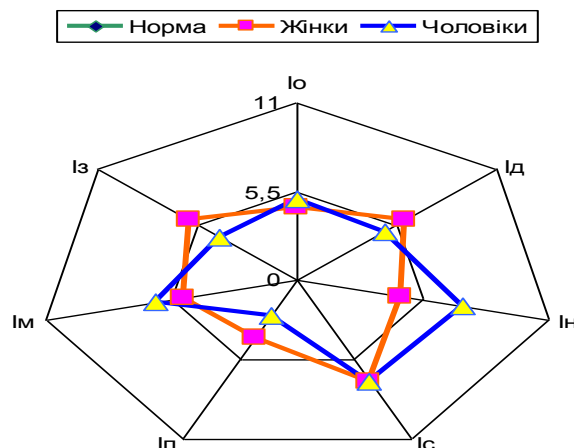


Рисунок 3.22. Загальний профіль РСК для категорії "благополучні"

Профіль РСК (II група)

З урахуванням гендеру

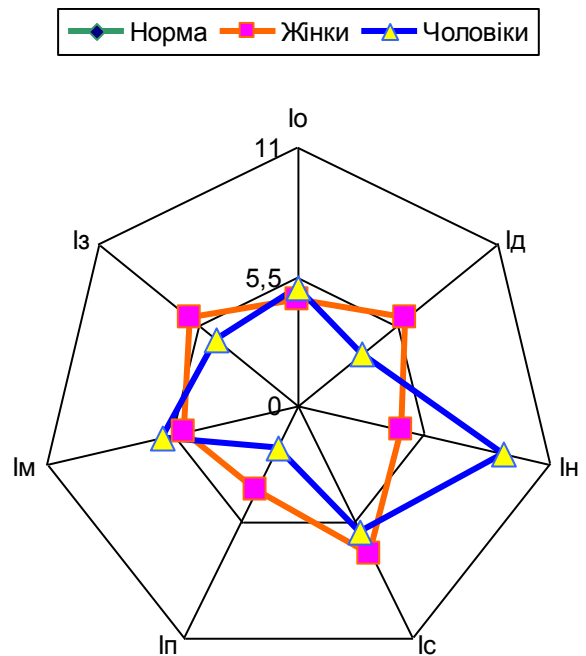
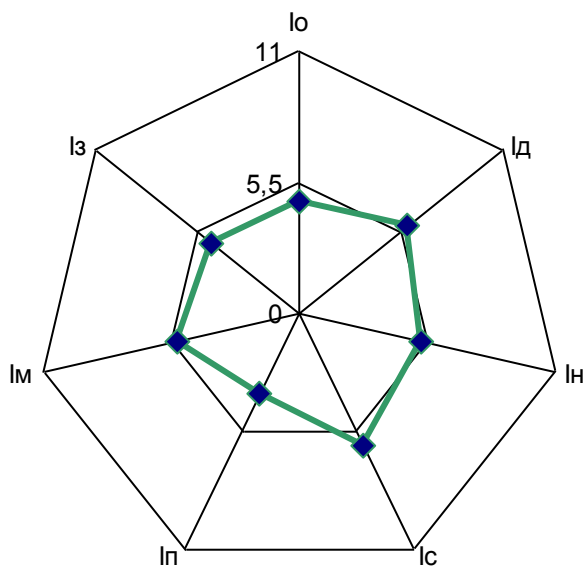


Рисунок 3.23. Профіль РСК досліджуваних II групи категорії "благополучні"

Профіль РСК (III група)

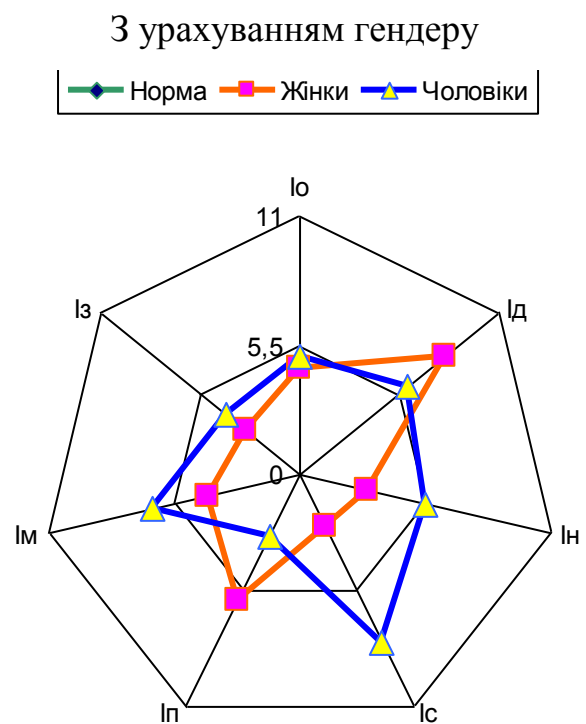
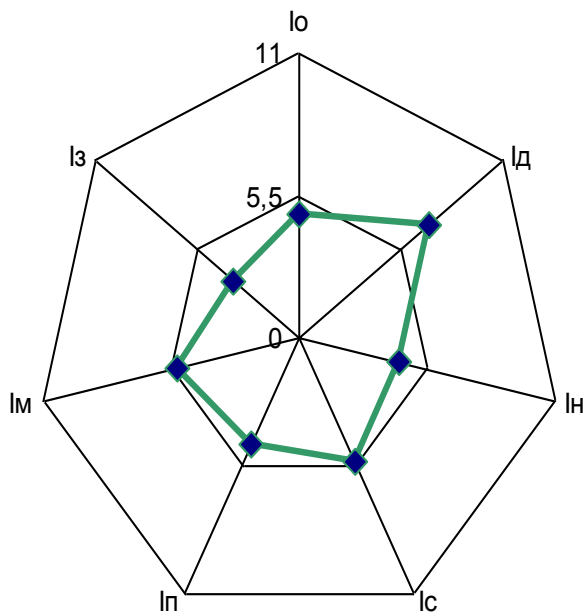


Рисунок 3.24. Профіль РСК досліджуваних III групи категорії "благополучні"

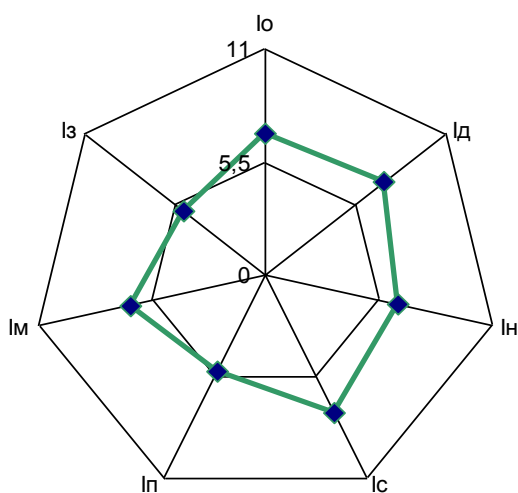
Таблиця 3.18. РСК для досліджуваних II і III групи (категорія "абсолютно благополучні")

Групи Шкали	II	III	$\Sigma$
<i>Io</i>	6,71	7,40	6,89
<i>Id</i>	7,14	7,30	7,18
<i>In</i>	6,25	7,10	6,47
<i>Ic</i>	7,36	7,70	7,45
<i>Ip</i>	5,07	5,50	5,18
<i>Im</i>	6,36	7,10	6,55
<i>Iz</i>	4,75	5,60	4,97

Таблиця 3.19. РСК для досліджуваних II і III групи (категорія "абсолютно благополучні") з урахуванням гендера

Групи Шкали	Чоловіки			Жінки		
	II	III	$\Sigma$	II	III	$\Sigma$
<i>Io</i>	6,60	6,33	6,50	6,78	9,00	7,18
<i>Id</i>	6,30	6,83	6,50	7,61	8,00	7,68
<i>In</i>	6,10	5,83	6,00	6,33	9,00	6,82
<i>Ic</i>	7,80	6,83	7,44	7,11	9,00	7,45
<i>Ip</i>	5,20	5,33	5,25	5,00	5,75	5,14
<i>Im</i>	4,80	6,17	5,31	7,22	8,50	7,45
<i>Iz</i>	5,00	3,50	4,44	4,61	8,75	5,36

Загальний профіль



З урахуванням гендеру

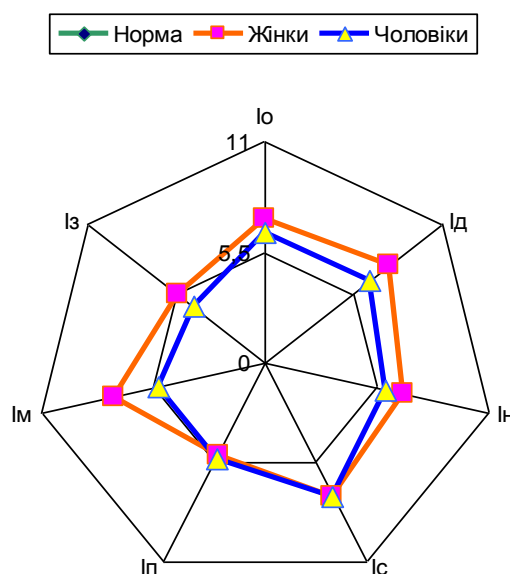
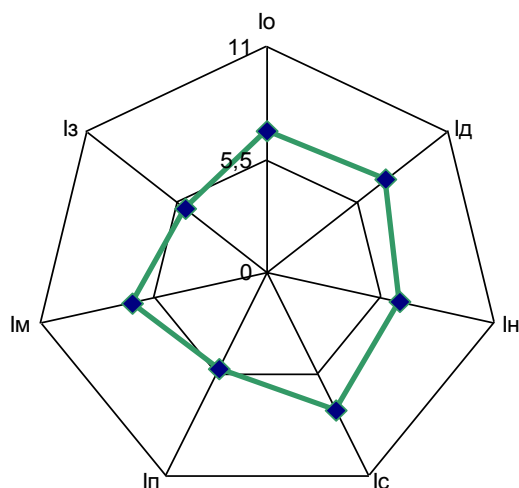


Рисунок 3.25. Загальний профіль РСК для категорії "абсолютно благополучні"

Профіль РСК (II група)



З урахуванням гендеру

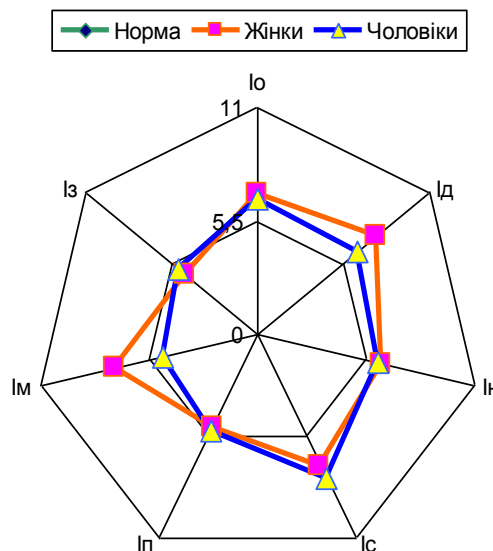
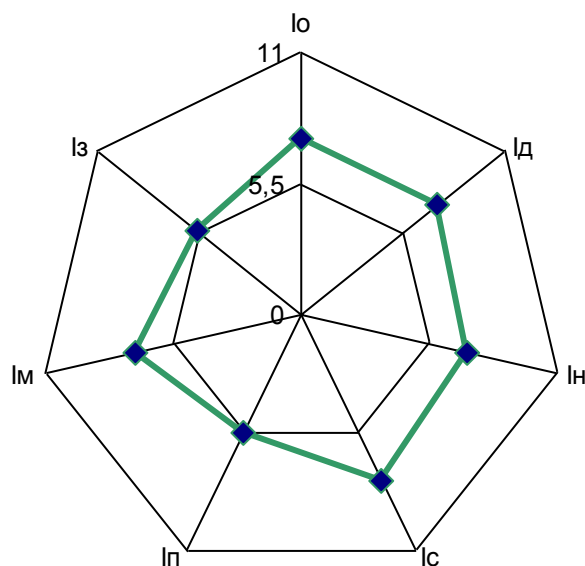


Рисунок 3.26. Профіль РСК досліджуваних II групи категорії "абсолютно благополучні"

Профіль РСК (III група)



З урахуванням гендеру

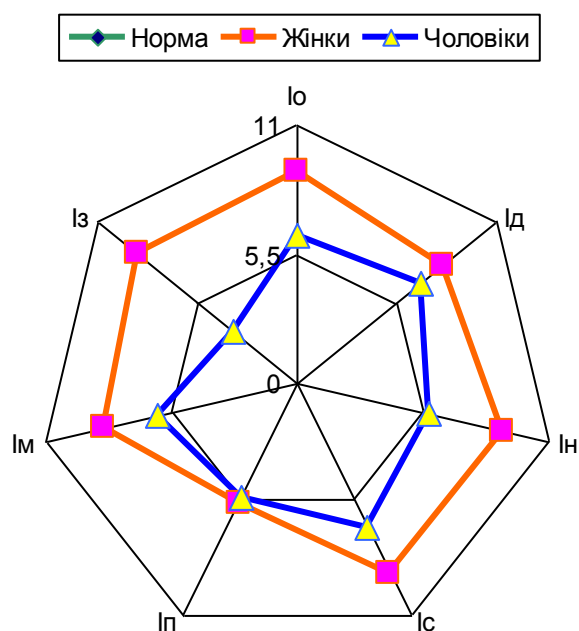


Рисунок 3.27. Профіль РСК досліджуваних III групи категорії "абсолютно благополучні"

Використання даної методики дало можливість прослідкувати трансформацію показників шкал методики РСК залежно від сімейного стану учасників, для тих, що перебувають в шлюбі - від ступеня задоволеності-

незадоволеності браком як в цілому по вибірці, так і по кожній групі випробовуваних з урахуванням тендера.

Можна зробити завершальні висновки про те, що:

- найбільш високі показники за всіма шкалами інтернальності у тих осіб, що перебувають в шлюбі і визначають свій шлюб як благополучний, тобто із зростанням ступеня задоволеності шлюбом значення всіх показників за шкалами інтернальності збільшуються, причому у жінок більш ніж у чоловіків (збільшується ступінь відхилення у більшу сторону інтернальності від норми);
- найнижчі показники у тих, хто незадоволений шлюбом, у вдівців і у осіб, хто не вперше розведений (збільшується ступінь відхилення від норми у більшу сторону екстернальності від норми).

### **3.3. Дослідження з виявлення типу домінуючого інстинкту**

*Тест-опитувальник розроблений Гарбузовим В.* для виявлення домінуючого інстинкту людини. Методика складається з 35 тверджень відповідних прояву у людини певного інстинкту. Учасник дослідження вибирає найбільш близькі проблеми і твердження, що хвилюють його.

Можна виділити сім первинних профілів особи (сім типів домінуючих інстинктів — Додаток Б), а з цим — сім природжених доленосних орієнтацій, що визначають формування задумів, планів, способу життя, системи цінностей і тим самим здійснення самого вибору долі.

Інстинкти — фіксована в генетичному коді програма пристосування, самозбереження і продовження роду, відносин до себе і до інших, що включає індивідуальний стиль адаптації і первинну спеціалізацію людини. Генетична програма розвитку індивіда гармонійна. Домінуючому інстинкту відповідають певний темперамент, конституція тіла, ліво- або правопівкульне домінування, переважне відбиття того або іншого профілю інтелекту.



Реалізація домінуючого інстинкту в життєвому плані, способі життя, в професії, у відношенні до себе і до інших, а зі всім цим і у виборі долі приносить задоволеність, гармонійність, адаптованість, здоров'я і довголіття.

У натурі людини виділяють:

- домінуючий інстинкт;
- темперамент;
- конституцію статури;
- домінуючі емоції (індивідуальний стиль емоційного сприйняття і реагування);
- статеву приналежність;
- інтелектуальні здібності;
- ієрархію потреб і цінностей, установок, що визначають життєві цілі, — і всі ці складові обумовлюють певний ступінь адаптованості людини до життя, обумовлюють її долю.

За наслідками даного тесту визначаємо домінуючий інстинкт (найбільша сума балів) і типову приналежність людини, тобто отримуємо якісні і кількісні показники.

У нашому дослідженні, при обробці результатів тесту, диференціюємо випробовуваних по виявлених домінуючих інстинктах в межах всього випробування з урахуванням тендера; в межах груп, що визначають сімейний стан учасників дослідження з урахуванням тендера; і для тих осіб, що перебували на момент дослідження в шлюбі - по категоріях задоволеності-незадоволеності шлюбом з урахуванням тендера.

Якщо рівна кількість балів опиниться у двох інстинктів, то це людина змішаного типу. Надзвичайно інформативна відсутність балів по інстинктах альтруїзму, самозбереження, продовження роду.

#### **Розрахунки по алгоритму:**

У дослідженні по даному тесту брали участь всі учасники діагностики. За наслідками опиту відповідно до ключа методики визначено домінуючий інстинкт для кожного учасника дослідження (кількісні і якісні показники).

Отримані дані заносимо в таблиці, диференціюючи по групах, тендеру і додатково, для груп II і III, по категоріях задоволеності-незадоволеності шлюбом (табл. Д. 1; Д. 2; Д. 3).

Будуємо графіки розподілу отриманих результатів (Рисунок 3.28; Д. 1; Д. 2; Д. 3; Д. 4; Д. 5; Д. 6).

Для нашої вибірки очевидне переважання II (генофільного) типу домінуючого інстинкту, окрім осіб I групи, які не перебувають і не перебували в шлюбі.

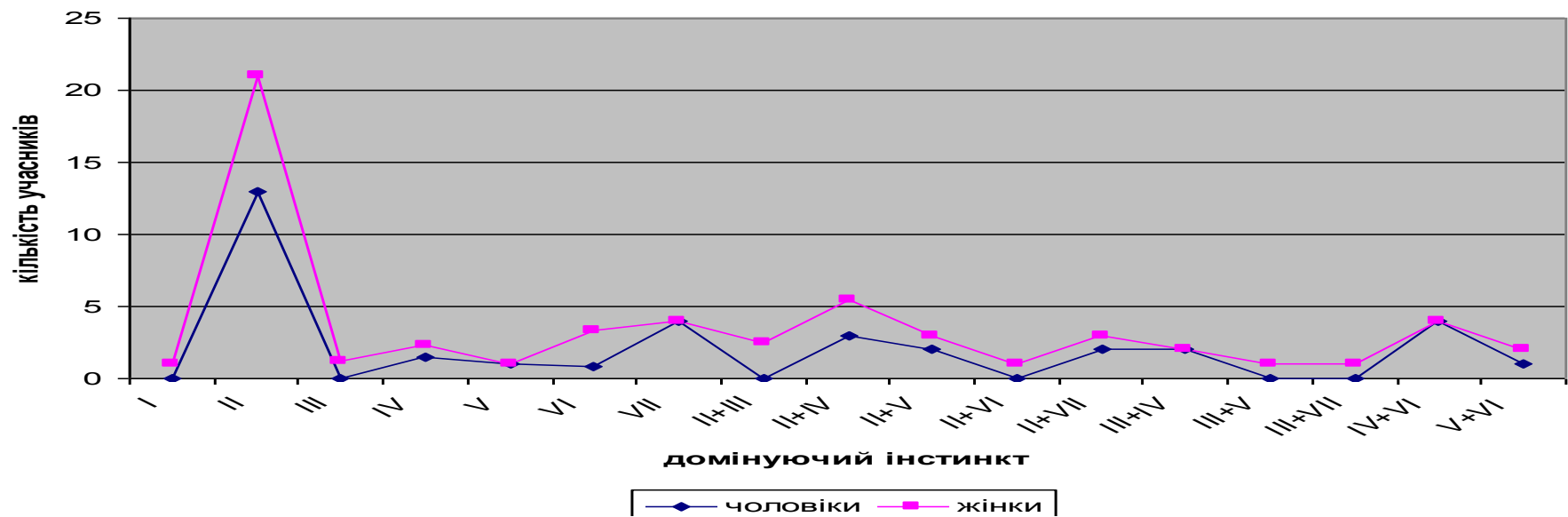
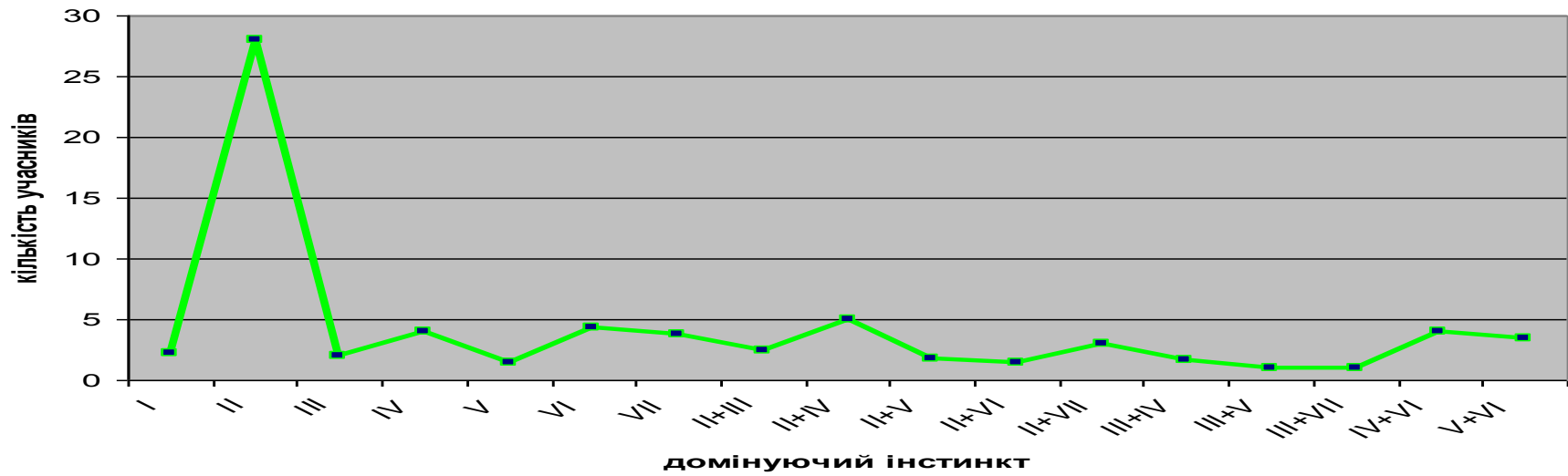


Рисунок 3.28. Наявність типів домінуючих інстинктів (загальна та враховуючи гендер)

### 3.4. Діагностика рівня суб'єктивного відчуття самоти

*Методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самоти* Рассела Д. і Фергюсона М. призначена для діагностики ступеня суб'єктивного відчуття самоти.

Тест складається з 20 затверджень, що стосуються різних станів і суб'єктивних переживань людини. Кожному твердженню відповідають чотири варіанти відповіді:

- часто;
- іноді;
- рідко;
- ніколи.

Учасник дослідження вибирає один з варіантів відповідей.

Після обробки результатів отримуємо кількісні і якісні показники, що визначають рівень суб'єктивного відчуття самоти для кожного досліджуваного.

Високий ступінь самоти показують від 40 до 60 балів, від 20 до 40 балів - середній рівень самоти, від 0 до 20 балів — низький рівень самоти.

У нашому дослідженні, при обробці результатів тесту, диференціюємо випробовуваних по виявлених рівнях суб'єктивного відчуття самоти в межах всього випробування з урахуванням тендера; в межах груп, що визначають сімейний стан випробовуваних з урахуванням тендера; і для тих осіб, що перебувають на момент дослідження в шлюбі - по категоріях задоволеності-незадоволеності шлюбом з урахуванням тендера.

Всі отримані результати заносимо в підсумкові таблиці (Таблиці: 3.20; 3.21).

Для кожної групи досліджуваних співвідношення рівнів суб'єктивного відчуття самоти зобразимо у відповідних діаграмах (Рисунки: 3.29 - 3.33).

Таблиця 3.20. Рівні суб'єктивного відчуття самоти по групах досліджуваних з урахуванням гендера (в абсолютних і відносних показниках)

Гр.	Рівень	Чоловіки		Жінки		Всього	
		К-сть	Сер. бал	К-сть	Сер. бал	К-сть	%
I гр.	високий	-	-	-	-	0	0,00%
	середини	5	24,6	1	27,0	6	42,86%
	низький	5	12,0	3	8,0	8	57,14%
II гр.	високий	-	-	-	-	0	0,00%
	середній	2	27,5	4	25,5	6	21,43%
	низький	9	10,3	13	9,9	22	78,57%
III гр.	високий	-	-	-	-	0	0,00%
	середній	1	24,0	1	23,0	2	20,00%
	низький	4	5,3	4	13,0	8	80,00%
IV гр.	високий	-	-	1	44,0	1	25,00%
	середній	1	27,0	1	24,0	2	50,00%
	низький	-	-	1	15,0	1	25,00%
V гр.	високий	-	-	-	-	0	0,00%
	середній	1	23,0	1	27,0	2	100,00%
	низький	-	-	-	-	0	0,00%
VI гр.	високий	-	-	-	-	0	0,00%
	середній	-	-	1	37,0	1	50,00%
	низький	-	-	1	14,0	1	50,00%

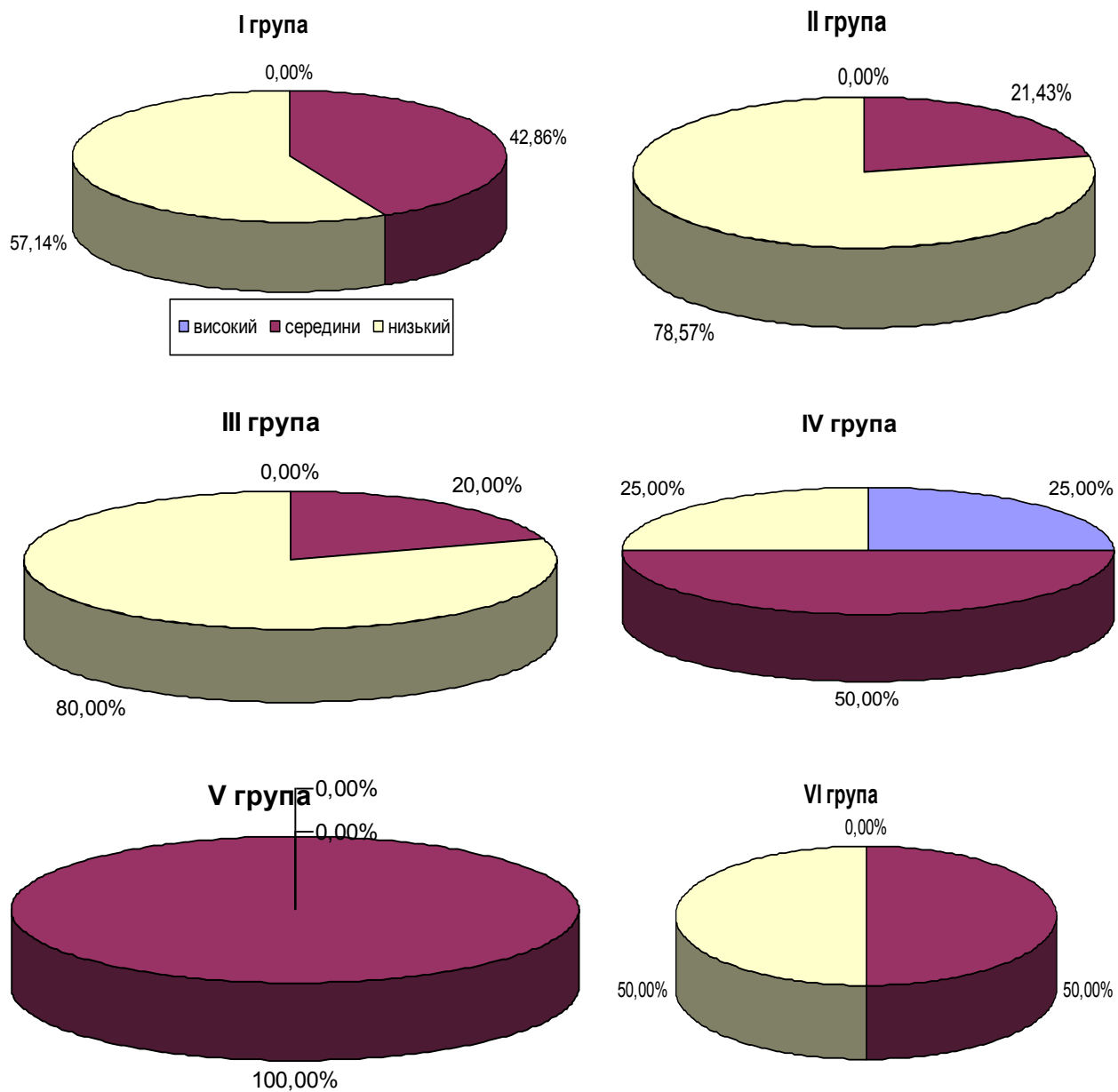


Рисунок 3.29. Співвідношення рівнів суб'єктивного відчуття самоти по групах досліджуваних

Таблиця 3.21. Рівні суб'єктивного відчуття самоти досліджуваних з урахуванням категорій задоволеності шлюбом

Гр.	Рівень	Показн.	Неблагополучні шлюби				Благополучні шлюби					
			неблагополуч.		ск. неблагоп.		ск. благоп.		благополуч.		абс. благоп.	
			ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж
II гр.	високий	к-сть										
		сер. бал										
		%										
	середній	кол-во				3	1		1			1
		ер. бал				26,3	28,0		27,0			23,0
		%				10,71%	3,57%		3,57%			3,57%
	низький	к-сть			2	3	2			2	5	8
		сер. бал			12,5	12,3	12,5			15,0	8,6	7,8
		%			7,14%	10,71%	7,14%			7,14%	17,86%	28,57%
III гр.	високий	к-сть										
		сер. бал										
		%										
	середній	к-сть	1					1				
		сер. бал	24,0					23,0				
		%	10,00%					10,00%				
	низький	к-сть						1	1	1	3	2
		сер. бал						7,0	1,0	7,0	6,7	19,0
		%						10,00%	10,00%	10,00%	30,00%	20,00%
Всього к-сть	високий	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
	середній	1	0	0	3	1	1	1	0	0	1	
	низький	0	0	2	3	2	1	1	3	8	10	

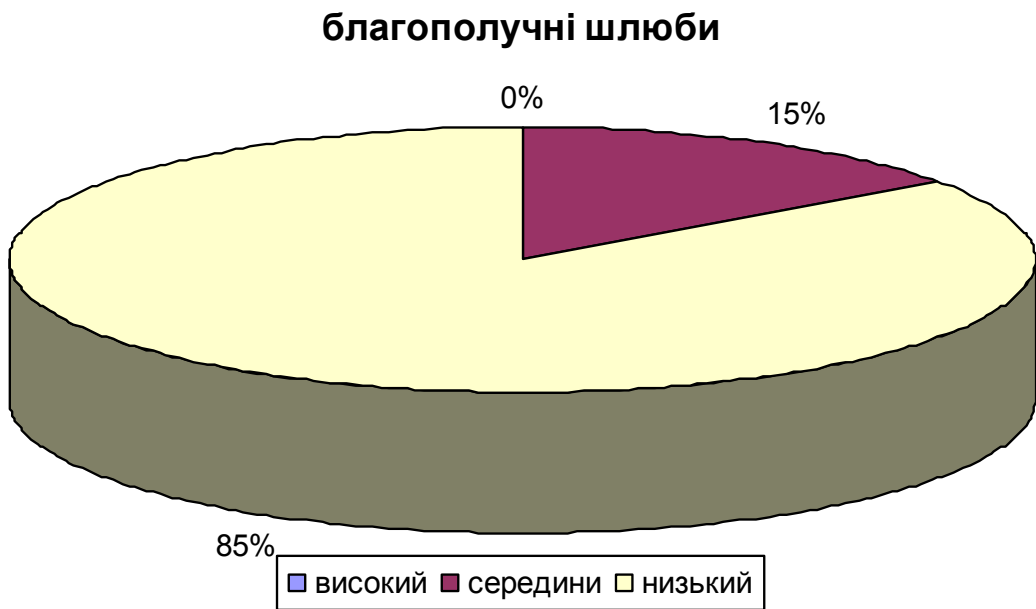


Рисунок 3.30. Співвідношення рівнів відчуття самоти учасників II групи по категоріях задоволеності шлюбом з урахуванням гендера



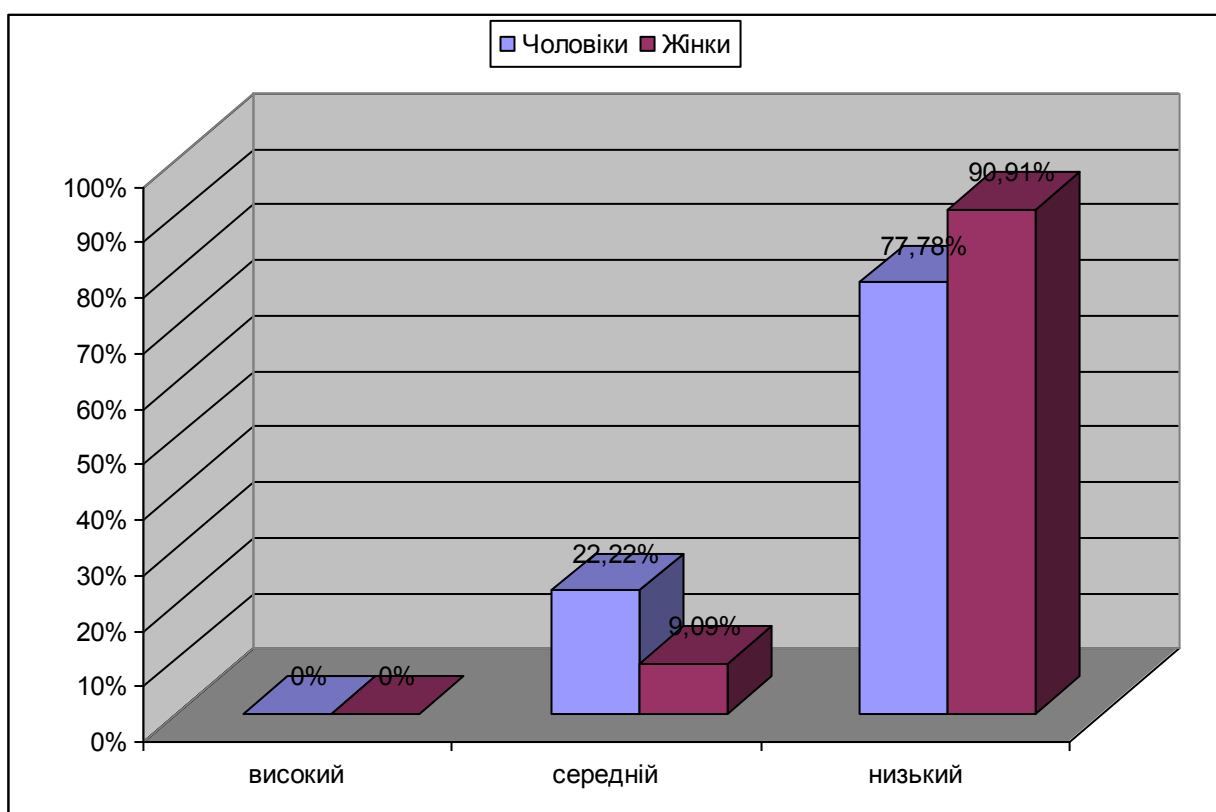
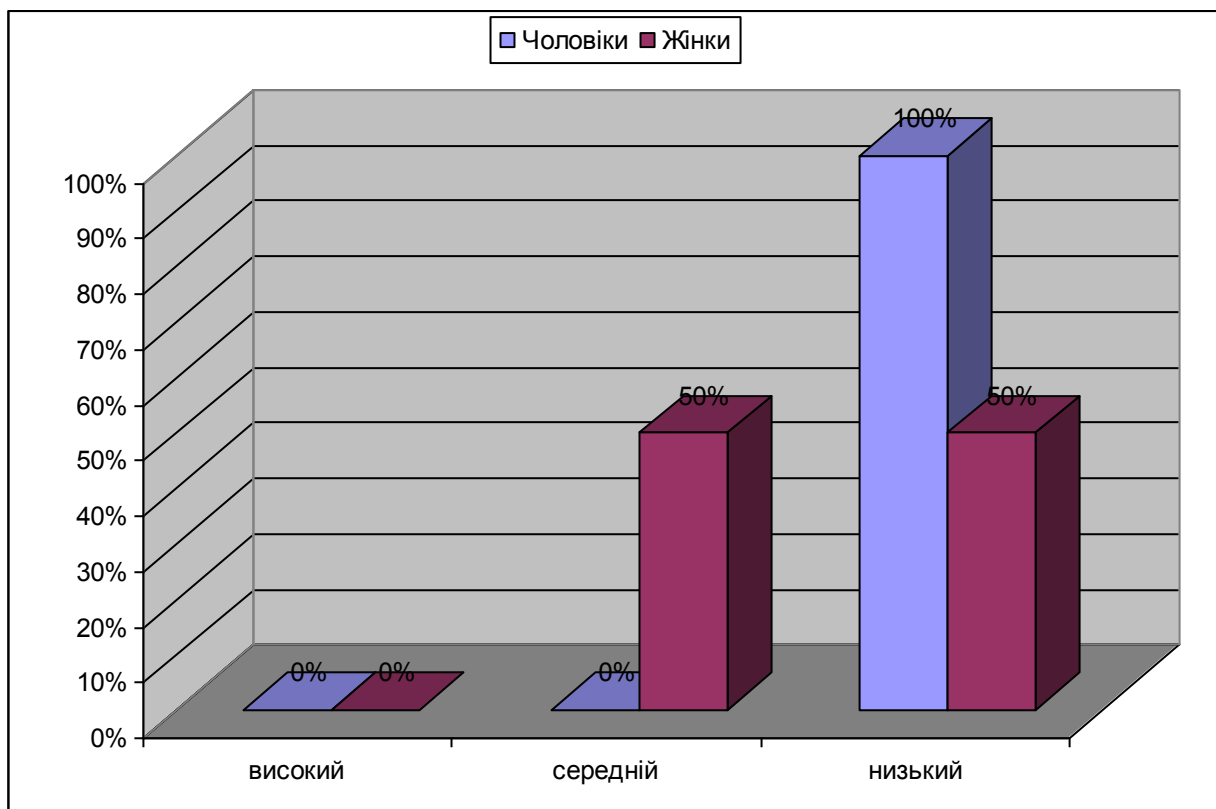


Рисунок 3.31. Співвідношення рівнів відчуття самоти учасників III групи по категоріях задоволеності шлюбом

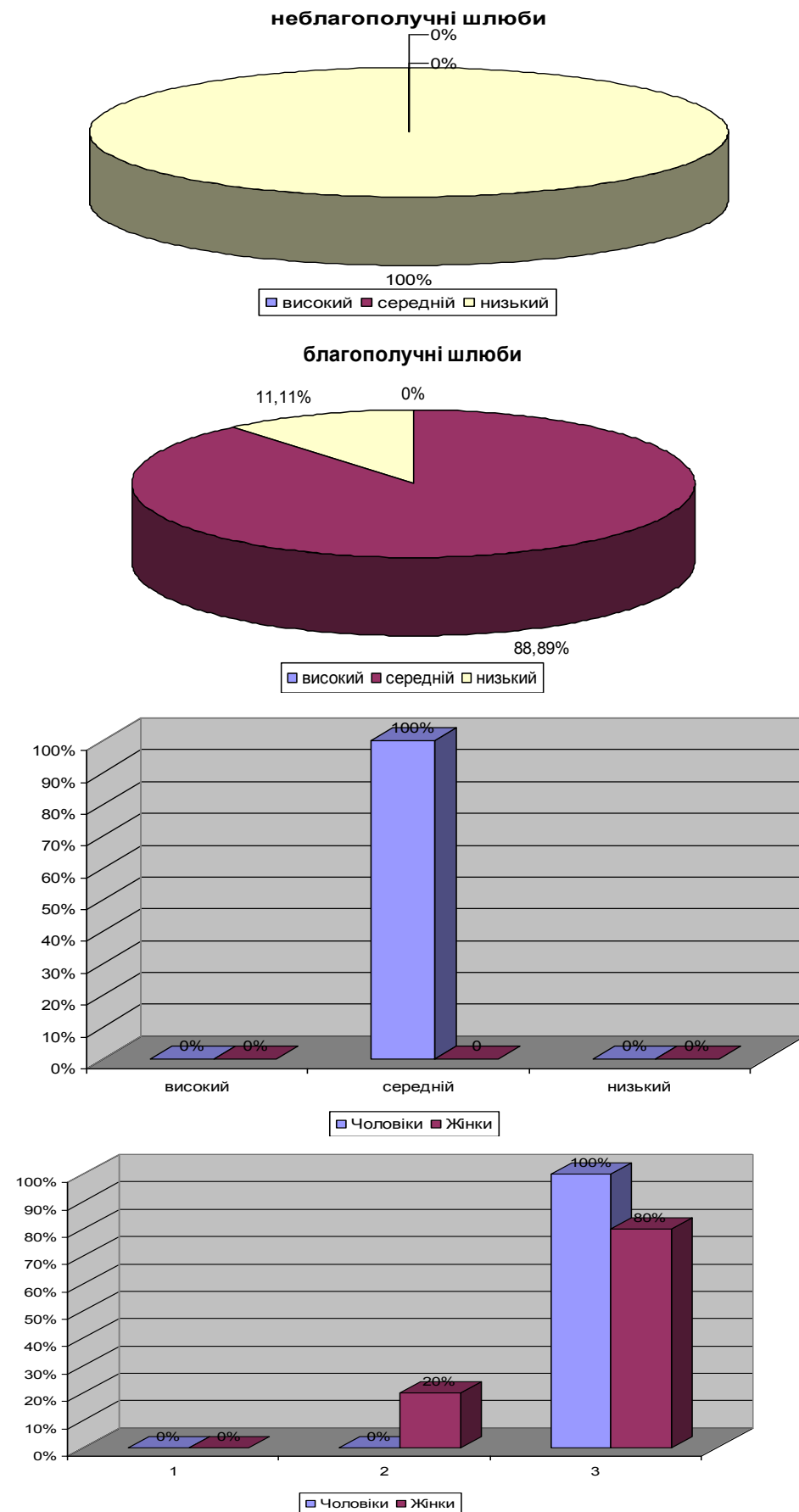


Рисунок 3.32. Співвідношення рівнів відчуття самоти учасників III групи по I категоріях задоволеності шлюбом з урахуванням гендера

Таким чином:

для тих осіб, що перебувають в шлюбі (і у першому, і в повторному), характерне переважання низького рівня суб'єктивного відчуття самоти;

найвищий рівень самоти у осіб, які розведені (IV і V група);

нижчий рівень самоти у учасників дослідження (що перебувають в шлюбі), які визначають свій шлюб як благополучний.

### **3.5. Діагностика потреби у пошуках відчуттів**

*Методика діагностики потреби у пошуках відчуттів Цукермана М.* використовується для дослідження рівня потреб у відчуттях різного роду.

Текст опитувальника складається з 32 тверджень, які об'єднані в пари. Учасник дослідження вибирає з кожної пари одне твердження, яке найбільш характерне для нього.

Після обробки результатів тестування отримуємо кількісні і якісні показники, що визначають рівень потреби у відчуттях кожного учасника дослідження.

Пошук нових відчуттів має велике значення для людини, оскільки стимулює емоції і уяву, розвиває творчий потенціал, що, кінець кінцем, веде до її особистісного зростання.

Високий рівень потреб у відчуттях (11-16 балів) позначає наявність ваблення, можливо, безконтрольного, до нових, таких, що "лоскочуть нерви" вражень, що часто може провокувати людину на участь в ризикованих авантюрах і заходах.

Від 6 до 10 балів — середній рівень потреб у відчуттях. Він свідчить про уміння контролювати такі потреби, про помірність в їх задоволенні, тобто, з одного боку — про відвертість новому досвіду, з іншого боку — про стриманість і розсудливість в необхідних моментах життя.

Низький рівень потреб у відчуттях (від 0 до 5 балів) позначає присутність передбачливості і обережності в збиток отриманню нових вражень (і

інформації) від життя. Випробовуваний з таким показником віддає перевагу стабільності і впорядкованості над невідомим і несподіваним в житті.

У нашому дослідженні, при обробці результатів тесту, диференціюємо випробовуваних по виявлених рівнях потреби у відчуттях в межах всього випробування з урахуванням тендера; в межах груп, що визначають сімейний стан учасників дослідження з урахуванням тендера; і для тих осіб, що перебувають на момент дослідження в шлюбі — по категоріях задоволеності-незадоволеності шлюбом з урахуванням тендера.

Всі отримані результати заносимо в підсумкові таблиці (Таблиці: 3.22; 3.23).

Для кожної групи досліджуваних співвідношення рівнів потреби у пошуках відчуттів зобразимо у відповідних діаграмах (Рисунки: 3.34 - 3.38).

Таким чином, за результатами проведеного дослідження можливо сформулювати такі висновки:

- найбільш високий рівень потреби у пошуках відчуттів у учасників дослідження і групи (що не перебувають і не перебували в шлюбі) і II групи (що перебувають в першому шлюбі), причому він вище у чоловіків, які вважають свій шлюб благополучним;
- найнижчий рівень потреби у пошуках відчуттів у представників VI групи(вдівці).

Таблиця 3.22. Рівні потреби у пошуках відчуттів по групах досліджуваних з урахуванням гендера (в абсолютних і відносних показниках)

Гр.	Рівень	Чоловіки		Жінки		Всього	
		К-сть	Сер. бал	К-сть	Сер. бал	К-сть	%
I гр.	високий	5	11,2			5	35,71%
	середній	4	8,5	4	7,8	8	57,14%
	низький	1	3,0			1	7,14%
II гр.	високий	3	12,0			3	10,71%
	середній	6	6,5	11	7,6	17	60,71%
	низький	2	4,0	6	2,8	8	28,57%
III гр.	високий					0	0,00%
	середній	3	7,0	1	8,0	4	40,00%
	низький	2	2,5	4	4,5	6	60,00%
IV гр.	високий					0	0,00%
	середній	1	10,0	1	7,0	2	50,00%
	низький			2	4,5	2	50,00%
V гр.	високий					0	0,00%
	середній	1	6,0			1	50,00%
	низький			1	4,0	1	50,00%
VI гр.	високий					0	0,00%
	середній					0	0,00%
	низький			2	3,5	2	100,00%

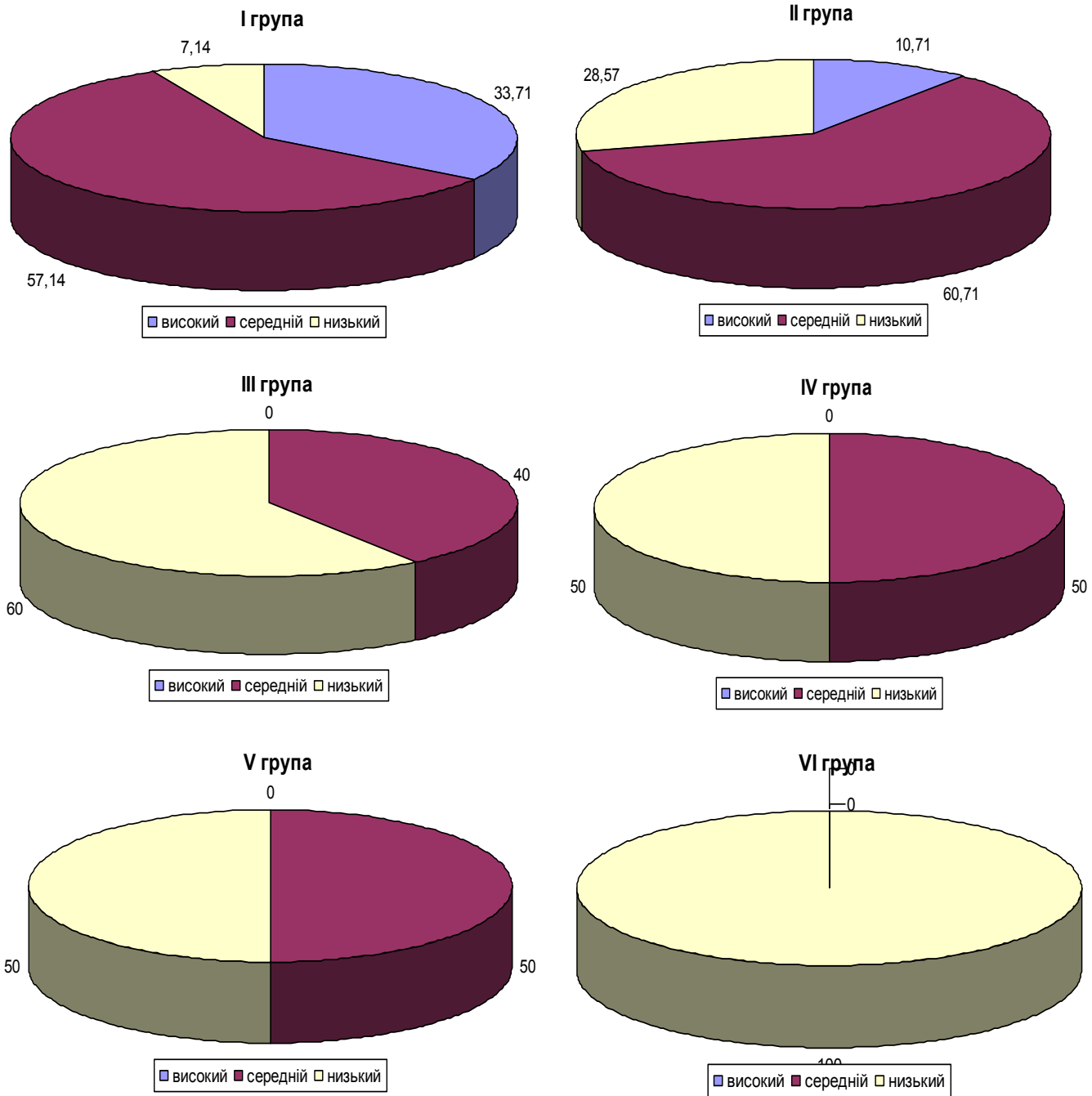


Рисунок 3.33. Співвідношення рівнів потреби у пошуках відчуттів по групах досліджуваних

Таблиця 3.23. Рівні потреби у пошуках відчуттів досліджуваних з урахуванням категорій задоволеності шлюбом

Гр.	Рівень	Показн.	Неблагополучні шлюби				Благополучні шлюби					
			неблагополуч.		ск. неблагоп.		ск. благоп.		благополуч.		абс. благоп.	
			ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж
II гр.	високий	к-сть					1				2	
		сер. бал					12,0				12,0	
		%					3,57%				7,14%	
	середній	к-сть			1	4	2			1	3	6
		сер. бал			6,0	7,3	7,0			8,0	6,3	7,8
		%			3,57%	14,29%	7,14%			3,57%	10,71%	21,43%
	низький	к-сть			1	2			1	1		3
		сер. бал			4,0	3,5			4,0	4,0		2,0
		%			3,57%	7,14%			3,57%	3,57%		10,71%
III гр.	високий	к-сть										
		сер. бал										
		%										
	середній	к-сть						1	1		2	
		сер. бал						8,0	7,0		7,0	
		%						10,00%	10,00%		10,00%	
	низький	к-сть	1					1		1	1	2
		сер. бал	3,0					4,0		5,0	2,0	4,5
		%	10,00%					10,00%		10,00%	10,00%	20,00%
Всього к-сть	високий	0	0	0	0	1	0	0	0	2	0	
	середній	0	0	1	4	2	1	1	1	5	6	
	низький	1	0	1	2	0	1	1	2	1	5	

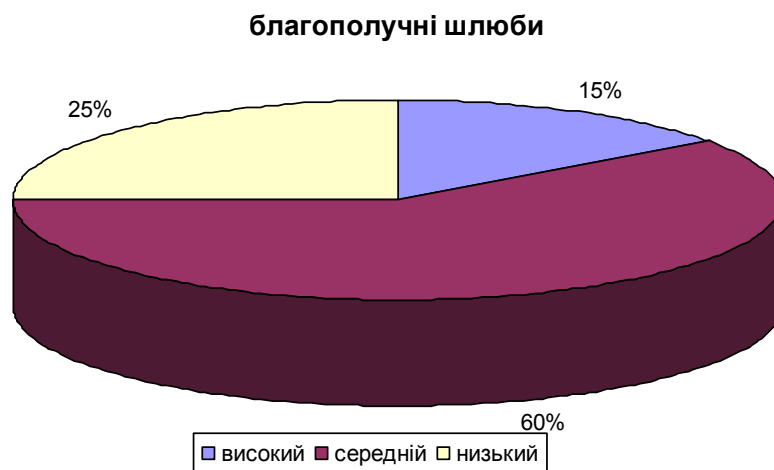
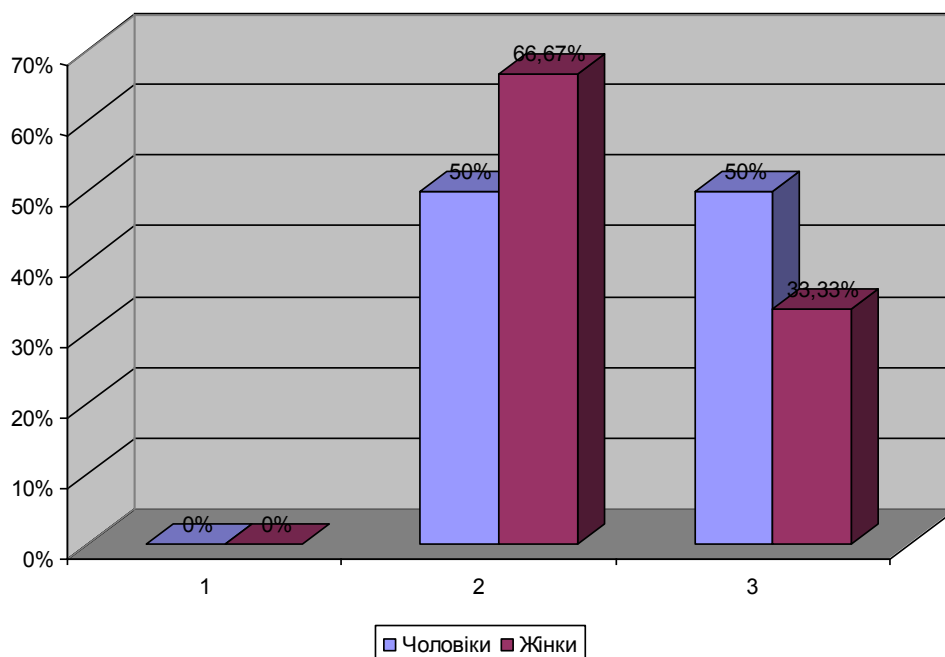


Рисунок 3.34. Співвідношення рівнів потреби у пошуках відчуттів учасників II групи по категоріях задоволеності шлюбом ( у відсотках)





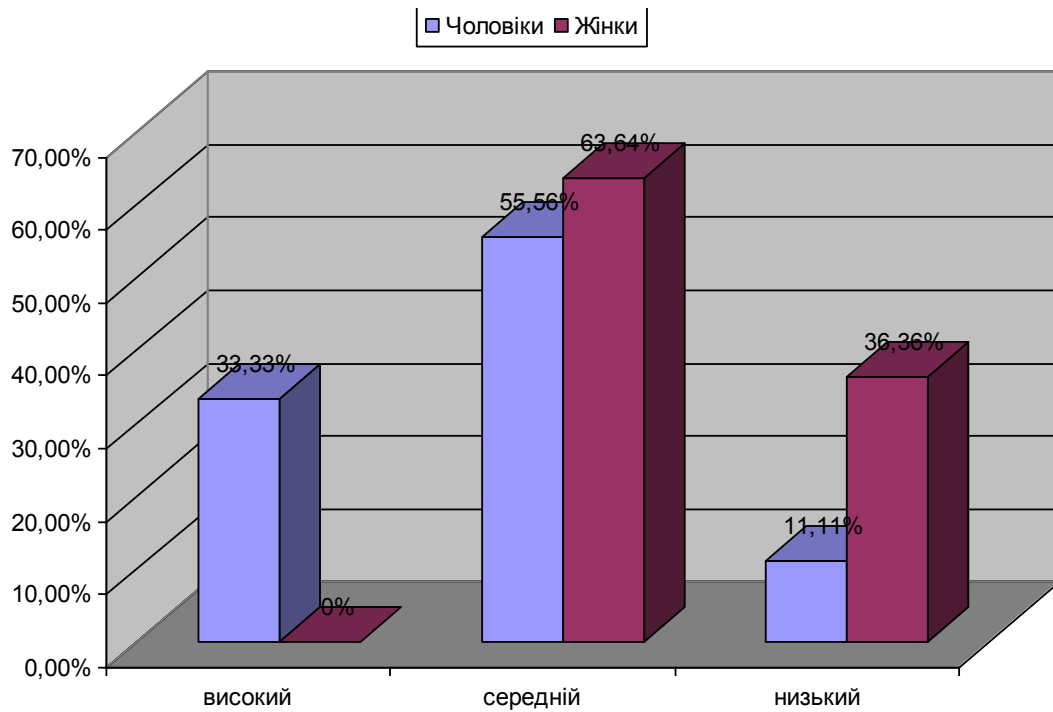


Рисунок 3.35. Співвідношення рівнів потреби у пошуках відчуттів учасників II групи ю категоріях задоволеності шлюбом з урахуванням гендера

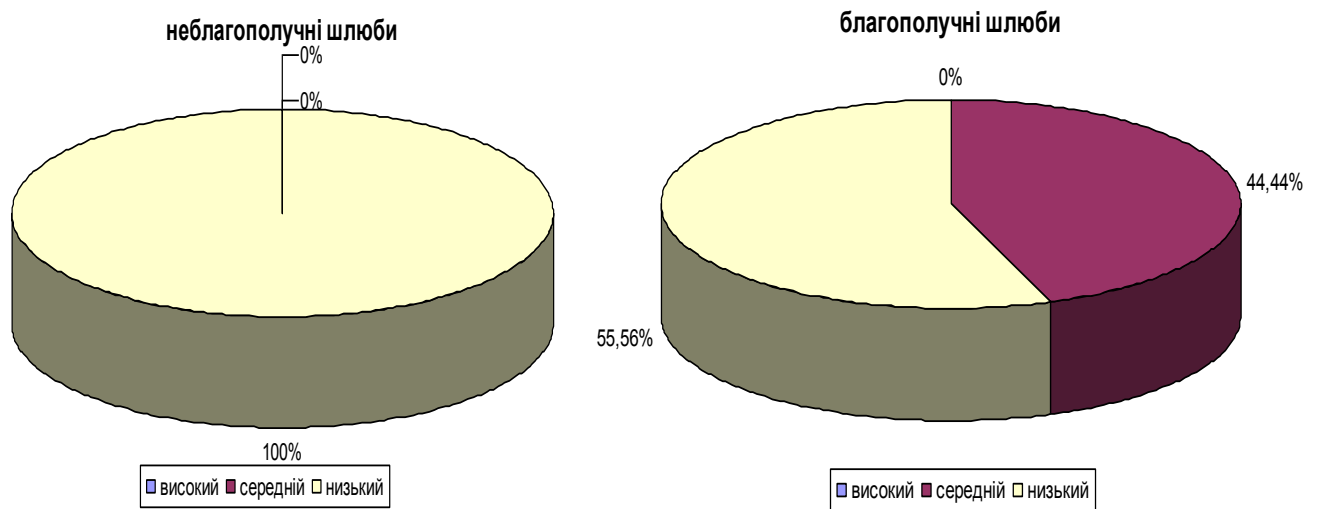


Рисунок 3.36. Співвідношення рівнів потреби у пошуках відчуттів учасників III групи по категоріях задоволеності шлюбом

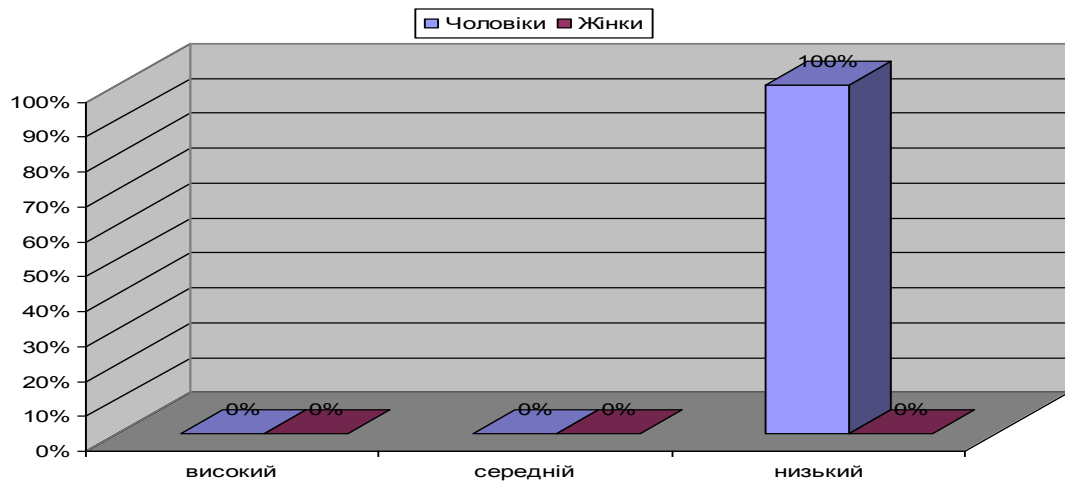


Рисунок 3.37. Співвідношення рівнів потреби у пошуках відчуттів учасників III групи по категоріях задоволеності шлюбом з урахуванням гендера

### 3.6 Дослідження особистісного диференціала

*Методика особистісного диференціала (ОД)* (адаптована в НДІ ім. В. М. Бехтерева) є компактним і валідним інструментом вивчення певних властивостей особистості, її самосвідомості, міжособистісних відносин; застосовується в клініко-психологічній і психодіагностичній роботі, а також в соціально-психологічній практиці.

ОД може бути використаний у всіх тих випадках, коли необхідно отримати інформацію про суб'єктивні аспекти відносин досліджуваного до

себе і до інших людей. В цьому відношенні ОД можливо порівнювати з двома категоріями психодіагностичних методів — з особистісними опитувальниками і соціометричними шкалами. Від особистісних опитувальників він відрізняється стислістю і прямою, спрямованістю на дану самосвідомість. Деякі традиційні, отримані за допомогою опитувальників характеристики особистості, можуть бути отримані і за допомогою ОД. Рівень самоповаги, домінантності-тривожності і екстраверсії-інтроверсії є достатньо важливим показником в таких клінічних завданнях, як діагностика неврозів, прикордонних станів, диференціальна діагностика, дослідження динаміки стану в процесі реабілітації, контроль ефективності психотерапії та ін. Стислість методу дозволяє використовувати його не тільки самотійно, але і в комплексі з іншими діагностичними процедурами.

Як метод отримання взаємних оцінок ОД можна рекомендувати до застосування в двох областях: у груповій і сімейній психотерапії. У сімейній психотерапії може виявитися корисною та можливість зіставлення різних точок зору на членів сім'ї (наприклад, дитини), між собою, яку представляє ОД, а також можливість диференційованої оцінки емоційної привабливості, статусу домінування-підпорядкування і рівня активності членів сім'ї (наприклад, подружжя). Корисним може опинитися варіювання предметів оцінки (наприклад " яким повинен бути батько", "ідеальна дружина", "моя дружина думає, що я...") з подальшим обчисленням відстані між ідеальним і реальним, очікуваним і реальним і т.д. ОД може допомогти у визначенні дійсної природи незадоволеності подружніми взаєминами (недостатня емоційна привабливість, уникнення відповідальності і т. д.), з'ясувати роль дитини в сімейному конфлікті.

При інтерпретації даних, отриманих за допомогою ОД, завжди слід пам'ятати про те, що в них відбиваються суб'єктивні, емоційно-сміслові уявлення людини про саму себе і інших людей, її відносини, які можуть лише частково відповідати реальному положенню справ, але часто самі по собі мають першорядне значення.

У ОД представлено 21 особистісну рису. Шкали ОД заповнювалися учасниками дослідження за інструкцією оцінити самих себе по відібраних рисах особистості, оцінити своїх партнерів по шлюбу (для тих, що перебувають в шлюбі) і оцінити ідеальних партнерів по шлюбу (для всіх).

### **Розрахунки по алгоритму:**

У тестуванні по даній методиці брали участь всі учасники дослідження.

За наслідками випробування були визначені значення чинників О (Оцінки), С (Сили) і А (Активності) для кожного учасника опитування.

На наступному етапі обробки результатів обчислюємо середні величини по кожному з чинників для кожної групи учасників дослідження з урахуванням тендера; і для тих осіб, що перебувають на момент дослідження в шлюбі - за фактом задоволеності-незадоволеності шлюбом з урахуванням тендера.

Отримані результати заносимо в таблиці і проводимо порівняльний аналіз середніх величин чинників Оцінки, Сили і Активності (табл. Е. 1 - Е. 5).

Таким чином, проводячи аналіз показників табл. Е. 1, робимо висновок, що ступінь відхилення вимог до ідеального партнера і реальним "Я" (самооцінкою) залежить від приналежності випробовуваного до групи:

а) по чиннику Оцінки (О): найвищі відхилення у осіб, що перебувають в повторному шлюбі ( $A = 7,2$ ), а найнижчі (незначні) відхилення у осіб VI і II груп (вдівців і що перебувають в першому шлюбі);

б) по чиннику Сили (С), тобто домінантність-підпорядкування: найвищі значення відхилення у представників V групи (розведені не один раз), потім у вдівців, найбільш незначні величини відхилень у осіб II і III груп (що перебувають в першому і повторному шлюбі);

в) по чиннику Активності (А), тобто сприйняття особистісних особливостей один одного: найвищі значення відхилення у вдівців (VI група) і у осіб розведених один раз (IV група), а найнижчі значення у осіб, що одружені вперше (II група).

Слід зазначити, що показники значень чинників залежать від тендерних особливостей. Проаналізуємо показники в групах з урахуванням тендера респондентів. Чоловіки (табл. Е. 2) віддають перевагу упевненим в собі жінкам, але не схильним до домінування у відносинах. Тільки представники IV групи бажають мати партнера, що перевершує їх по чиннику Сили. Найвищі вимоги до партнерів по чинниках Оцінки і Активності пред'являють чоловіки I, IV і V груп (тобто всі ті, хто на момент дослідження не перебував в шлюбі).

Ступінь відхилення вимог до ідеального партнера і реальним "Я" у чоловіків по чинниках наступна:

а) Оцінки (O): найвищі показники у представників III групи (повторний шлюб), і оцінюють вони своїх партнерок по шлюбу як дуже привабливих і симпатичних, при цьому самооцінка не є дуже високою, що говорить про критичне відношення до себе; найнижчі показники по цьому чиннику у представників II групи (перший шлюб), показники оцінок себе і партнерів по шлюбу практично співпадають;

б) Сили (C): найбільш високі - група IV; самі незначні - група V (схильні до домінування); найбільш прирівняні позиції по чиннику домінування-підпорядкування у представників групи I (що не перебувають і не перебували в шлюбі);

в) Активності (A): високі показники - група I (бажання бачити поряд з собою товариського, активного партнера); низькі - група IV (перевага урівноваженим та інтровертированим партнерам).

Жінки (табл. Е. 3) віддають перевагу сильним, незалежним чоловікам, упевненим в собі і здатним узяти на себе відповідальність у важких ситуаціях (високі показники чинника Сили), окрім представниць групи I (що не перебувають і не перебували в шлюбі) і групи VI (вдови), які прагнуть до домінування у відносинах. Слід зазначити, що і жінки і чоловіки всіх груп бажають більшої емоційної привабливості у взаєминах. Ступінь відхилення вимог до Ідеального партнера і реальним "Я" у жінок по чинниках наступна:

а) Оцінки (О): найвищі показники у представниць І групи, при цьому самооцінка не є дуже високою, що говорить про критичне відношення до себе; і у представниць ІІІ групи (повторний шлюб), при високих показниках емоційної привабливості і у себе і у партнера по шлюбу; найнижчі показники відхилень по цьому чиннику у представниць V і VI груп, показники оцінок себе і ідеальних партнерів по шлюбу співпадають;

б) Сили (С): найбільш високі - групи IV, II і III; самі незначні - групи VI і V (схильні до домінування); найбільш прирівняні позиції по чиннику домінування-підпорядкування у представниць групи I;

в) Активності (А): високі показники - група III (бажання бачити поряд з собою товариського, активного партнера), група V (перевага урівноваженим та інтровертированим партнерам); низькі — група II (перебувають у повторному шлюбі), показники практично співпадають.

Проаналізуємо показники значень чинників для осіб, що перебувають на момент проведення дослідження в шлюбі, залежно від того, як вони оцінюють свій шлюб, як благополучний або як неблагополучний, з урахуванням тендерних особливостей. Для чоловіків, що оцінюють свій шлюб, як благополучний (табл. Е. 4), характерні:

а) висока самооцінка і себе і партнера (емоційна привабливість), причому показники оцінок партнера вищі;

б) по чиннику Сили чоловіки упевнені в своїх силах, домінуванні і незалежності;

в) по чиннику Активності чоловіки оцінюють своїх партнерів як більш товариських, активних, імпульсивних, але відхилення оцінок себе і партнерок незначне.

У вимогах до партнерів можна виділити:

- по чиннику Оцінки: прагнення до більшої емоційної привабливості партнера;
- по чиннику Сили: прагнення до зміцнення своїх позицій домінування в сім'ї;
- по чиннику Активності: практично рівних позицій, що можна трактувати як однакову активність і взаєморозуміння (особистісна схожість).

Для жінок, що оцінюють свій шлюб як благополучний (табл. Е. 4), характерні:

- а) висока оцінка емоційної привабливості своєї і партнера (самооцінка вища);
- б) визнання за чоловіком його верховенства в сім'ї, його уміння у важких ситуаціях брати відповідальність на себе і бути незалежним;
- в) оцінки чинника Активності у себе і у партнера практично рівні (взаєморозуміння, схожість особистісних особливостей).

У вимогах до партнера можна виділити:

- по чиннику Оцінки: прагнення до більшої емоційної привабливості партнера;
- по чиннику Сили: зміцнення позицій домінантності чоловіка в сім'ї;
- по чиннику Активності: збільшення рівня активності, товариськості.

Для чоловіків, що оцінюють свій шлюб як неблагополучний (табл. Е. 5), в оцінках партнера по шлюбу характерні:

- а) високі показники по чиннику Оцінки і у себе і у партнера (причому оцінка партнера декілька вище);
- б) упевненість в своєму домінуванні в сім'ї;
- в) оцінюють своїх партнерів як надмірно активних, імпульсивних і екстравертизованих (відхилення в оцінюванні себе і партнера дуже високі);

У вимогах до партнера можна виділити:

- по чиннику Оцінки: збільшення рівня емоційної привабливості партнера;
- по чиннику Сили: зміцнення своїх домінантних позицій у відносинах;
- по чиннику Активності: зменшення показників цього чинника у партнера удвічі, щоб значення цих чинників були практично рівними.

Для жінок, що оцінюють свій шлюб як неблагополучний (табл. Е. 5), характерні:

- а) високі показники по чиннику Оцінки у себе і низькі у партнера (низький рівень емоційної привабливості);

б) упевненість в своєму домінуванні в сім'ї, оцінювання партнера як нездібного до незалежності, відповідальності, на якого не можна покластися у важких ситуаціях;

в) чинники Активності у себе і у партнера оцінюють як практично рівні.

У вимогах до партнера виділяють:

- по чиннику Оцінки: збільшення рівня привабливості і симпатії;
- по чиннику Сили: бажання бачити в чоловікові сильного домінуючого партнера;
- по чиннику Активності: збереження рівних позицій.

Таким чином, можна зробити висновок, показники по яких чинниках лежать в основі незадоволеності шлюбом:

*у чоловіків* - надмірна активність жінки, де найбільш небажаними особистісними рисами є: балакучість, метушливість і дратівливість;

*у жінок* - відсутність в партнерові надійності, мужності, незалежності, відповідальності (чинник домінування).

Аналіз одержаних результатів дозволяє зробити висновки проведеного нами емпіричного дослідження:

Отримані в результаті проведення діагностики дані дозволяють побачити картину зміни особистісних характеристик людини залежно від її сімейного стану, а для тих людей, що перебувають в шлюбі і залежно від того, наскільки успішними вони рахують свої взаємини в сім'ї.

Підібраний нами діагностичний інструментарій дозволив визначити не тільки трансформацію подружніх взаємин, але і дійсну природу їх виникнення. А співвідношення анкетних даних і діагностичних показників показало, що подружня невірність - прямий наслідок незадоволеності внутрішньо сімейними відносинами, що склалися між партнерами по шлюбу.

Також ми визначили, що тестування по опитувальнику задоволеності шлюбом (Столін В. В., Романова Т. Л., Бутенко Г. П.) не дає повної картини за показниками задоволеності-незадоволеності шлюбом, і не визначає такий вид



незадоволеності як погано усвідомлювана ("тліюча") незадоволеність (по Ейдеміллеру Е. Р. і Юстіцкісу В.). Для виявлення цього виду незадоволеності нами успішно був використаний метод особистісного диференціалу. На підтвердження цього говорить той факт, що частина досліджуваних визначили свій шлюб як благополучний, проте результати тестування по методиці особистісного диференціала показали, що насправді існує незадоволеність подружніми взаєминами, була також визначена природа цієї незадоволеності.

4. Остаточний результат дослідження - зведена таблиця критеріїв по кожній методиці для визначення чинника благополучних-неблагополучних відносин в шлюбі (Табл. 3,28).

Також слід звернути увагу, на той факт, що чоловіки, які визначають свій шлюб як абсолютно благополучний, проте зраджували або мають нейтральне відношення до зради, мають високий і середній рівень потреби у пошуках відчуттів. Можливо, має місце такий мотив подружньої зради, який визначають як нагорода собі за успіх. Подібний мотив зради характерний для категорії спроможних чоловіків, що з'явилася в останнє десятиліття (де наявність коханки вважається одним з показників успішності).

Для наочності отриманих результатів нами були складені діагностичні таблиці для тих, хто зраджував і хто нейтрально відноситься до зради. Для цього кожному учасникові був привласнений код Дані цих таблиць - це готовий матеріал для психологічного консультування і терапії подружніх відносин (Табл. 3.29; 3.30).

Таблиця 3.24. Наявність зради по групах досліджуваних

Відношення до зради	II група			III група			IV група			V група			VI група			Σ		
	Ч	Ж	Σ	Ч	Ж	Σ	Ч	Ж	Σ	Ч	Ж	Σ	Ч	Ж	Σ	Ч	Ж	Σ
різко негативне	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
негативне	1	1	2	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1	2	2	4
скоріше негативне	-	1	1	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	1	1	2
нейтральне	1	1	2	-	-	-	-	1	1	-	1	1	-	1	1	1	4	5
скоріше позитивне	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
позитивне	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Таблиця 3.25. Відношення до зради за результатами анкетування по групах

Відношення до зради	I група			II група			III група			IV група			V група			VI група			Σ		
	Ч	Ж	Σ	Ч	Ж	Σ	Ч	Ж	Σ	Ч	Ж	Σ	Ч	Ж	Σ	Ч	Ж	Σ	Ч	Ж	Σ
різко негативне	6	-	6	3	3	6	2	2	4	-	1	1	-	-	-	-	-	-	11	6	17
негативне	2	2	4	5	7	12	3	3	6	-	1	1	1	-	1	-	1	1	11	14	25
скоріше негативне	1	2	3	-	6	6	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	2	8	10
нейтральне	-	-	-	3	1	4	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	1	1	3	4	7
скоріше позитивне	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
позитивне	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1

Таблиця 3.26. Наявність зради по групах благополучних/неблагополучних шлюбів

Відношення до зради	благополучні шлюби			неблагополучні шлюби			Σ		
	Ч	Ж	Σ	Ч	Ж	Σ	Ч	Ж	Σ
різко негативне	-	1	1	-	-	-	-	1	1
негативне	1	1	2	1	-	1	2	1	3
скоріше негативне	-	-	-	-	1	1	-	1	1
нейтральне	1	-	1	-	1	1	1	1	2
скоріше позитивне	-	-	-	-	-	-	-	-	-
позитивне	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Таблиця 3.27. Відношення до зради з урахуванням задоволеності шлюбом

Відношення до зради	благополучні шлюби			неблагополучні шлюби			Σ		
	Ч	Ж	Σ	Ч	Ж	Σ	Ч	Ж	Σ
різко негативне	5	5	10	-	-	-	5	5	10
негативне	5	8	13	3	2	5	8	10	18
скоріше негативне	-	3	3	-	3	3	-	6	6
нейтральне	3	-	3	-	1	1	3	1	4
скоріше позитивне	-	-	-	-	-	-	-	-	-
позитивне	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Таблиця 3.28. Зведена таблиця показників по методикам дослідження

№ п/п	Методика	Благополучні шлюби		Неблагополучні шлюби	
		чоловіки	жінки	чоловіки	жінки
1.	Методика діагностики рівня суб'єктивного контролю	переважають високі показники (більше 5,5)	переважають високі показники (більше 5,5)	переважають низькі показники (менше 5,5)	переважають низькі показники (менше 5,5)
2.	Опитувальник для виявлення домінуючого інстинкту	переважає II тип, тобто генофільний	переважає II тип, тобто генофільний	переважає II тип, тобто генофільний, проте відсутні бали по інстинктам альтруїзму та самозбереження	переважає II тип, тобто генофільний, проте відсутні бали по інстинктам альтруїзму а самозбереження
3.	Методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самоти	переважає низький рівень	Переважає низький рівень	переважає низький та середній рівень	Переважає низький рівень
4.	Методика діагностики потреби у пошуках відчуттів	переважає середній та високий рівень	переважає низький та середній рівень	переважає низький та середній рівень	Переважає середній рівень
5.	Методика особового диференціала	показники $\Delta 1$ по чиннику А (Активності) невисокі	показники $\Delta 1$ по чиннику С (Сили) невисокі	показники $\Delta 1$ по чиннику А (Активності) високі	показники $\Delta 1$ по чиннику С (Сили) високі

Таблиця 3.29. Діагностичні показники чоловіків, які зраджували або мають нейтральне відношення до зради

№ п/п	Методика	наявність зради			нейтральне відношення до зради	
		ЗЧ1	ЗЧ2	ЗЧ3	НВЧ4	НВЧ5
1.	Методика діагностики рівня суб'єктивного контролю	Низькі показники екстернальний РСК	Показники нижче норми екстернальний РСК	Показники вищі за норму інтернальний РСК	Показники нижче норми екстернальний РСК	Показники вищі за норму інтернальний РСК
2.	Опитувальник для виявлення домінуючого інстинкту	II (генофільний) тип, відсутність балів по інстинктам альтруїзму та самозбереження	II (генофільний) тип, відсутність балів по інстинкту самозбереження	VII (дігнітофільний) тип	II (генофільний) тип	VI (лібертофільний) тип, відсутність балів по інстинкту самозбереження
3	Методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самоти	низький рівень	середній рівень	низький рівень	низький рівень	низький рівень
4.	Методика діагностики потреби у пошуках відчуттів	низький рівень	низький рівень	середній рівень	середній рівень	високий рівень
5	Методика особового диференціала	висока самооцінка, високі показники А 1 по чиннику Δ (Активності)	високі показники Δ 1 по чинниках С (Сили) та А (Активності)	високі показники Δ 1 по чиннику А (Активності)	високі показники Δ 1 по чиннику А (Активності)	високі показники Δ 1 по чиннику С (Сили):(рішучість, незалежність)
6.	Тест-опитувальник задоволеності браком	Скоріше неблагополучний	благополучний	Абсолютно благополучний	Абсолютно благополучний	Абсолютно благополучний
7.	Відношення до зради	негативне	нейтральне	негативне	нейтральне	нейтральне

Таблиця 3.30. Діагностичні показники жінок, які зраджували або мають нейтральне відношення до зради

№п/п	Методика	наявність зради			
		ЗЖ1	ЗЖ2	ЗЖ3	ЗЖ4
1.	Методика діагностики рівня суб'єктивного контролю	низькі показники екстернальний РСК	показники нижче норми екстернальний РСК	показники нижче норми екстернальний РСК	показники нижче норми екстернальний РСК
2.	Опитувальник для виявлення домінуючого інстинкту	II (генофільний) тип, відсутність балів по інстинкту альтруїзму	II (генофільний) тип	II (генофільний) тип	II (генофільний) та IV (дослідницький) типи
3.	Методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самоти	середній рівень	низький рівень	низький рівень	низький рівень
4.	Методика діагностики потреби у пошуках відчуттів	низький рівень	середній рівень	середній рівень	низький рівень
5.	Методика особового диференціала	низька самооцінка, високі показники Δ 1 по чиннику А (Активності)	низькі показники рівня емоційної привабливості партнера	високі показники Δ 1 по чинникам А (Активності) та С (Сили)	високі показники Δ 1 по чиннику А (Активності) та С (Сили)
6.	Тест-опитувальник задоволеності браком	скоріше неблагополучний	скоріше неблагополучний	абсолютно благополучний	благополучний
7.	Відношення до зради	нейтральне	скоріше негативне	негативне	різко негативне

## ВИСНОВКИ

Зіставивши проведений аналіз літературних джерел і результати емпіричного дослідження можемо зробити наступні висновки:

1. Сім'я - найважливіший з феноменів, який супроводжує людину протягом всього її життя. Значимість її впливу на особистість, її складність, багатогранність і проблематичність обумовлюють велику кількість різних підходів до вивчення сім'ї, а також визначень, що зустрічаються в науковій літературі.

Шлюбні відносини є основою сім'ї. У цих відносинах знаходять прояв як біологічна, так і соціальна природа людини, як матеріальна (суспільне буття), так і духовна (суспільна свідомість) сфера соціального життя.

Увесь комплекс подружніх відносин ділиться на два основні періоди:

- до вступу в шлюб (період становлення шлюбних відносин);
- після вступу в шлюб (період розвитку шлюбних відносин).

2. Більшість психологів і соціологів, що досліджують сімейні відносини, підкреслюють важливість початкового періоду розвитку сім'ї, оскільки в молодих сім'ях формується модель майбутніх сімейних відносин — здійснюються розподіл влади і обов'язків, утворення духовних зв'язків між подружжям, пошук такого типу відносин, який задовольняв би обох партнерів, і виробляються загальні сімейні цінності.

3. Адаптація подружжя здійснюється в двох основних видах партнерських відносин: ролевих і міжособистісних. Базовим для ролевих відносин виступає уявлення про цілі подружнього союзу, в яких виражається мотивація подружжя. Загальна мотивація сімейного союзу включає чотири ведучих мотиву: господарсько-побутовий, етично-психологічний, сімейно-батьківський і інтимно-особистісний. Міжособистісна адаптація подружжя має три аспекти: афективний (емоційна складова відносин); когнітивний (ступінь їх розуміння); поведінковий (поведінка, що безпосередньо реалізовується).

4. Проблема якості шлюбу є однією з найважливіших тем при дослідженні сім'ї.

У психологічному дослідженні основний акцент ставиться на вивченні задоволеності шлюбом. Більшість фахівців задоволеність шлюбом визначають як внутрішню суб'єктивну оцінку, відношення подружжя до власного шлюбу.

5. Групи чинників задоволеності шлюбом:

Соціально-демографічні і економічні характеристики сім'ї. Сюди входять такі показники, як величина сукупного сімейного доходу, вік подружжя, число дітей в сім'ї і т.д.

Характеристики позасімейної сфери життєдіяльності подружжя — професійна сфера, взаємини подружжя з найближчим соціальним оточенням і т.д.

Установки і поведінка подружжя в основних сферах сімейної життєдіяльності — розподіл господарсько-побутових обов'язків і збіг установок в цій сфері сімейного життя, організація дозвілля.

Характеристики між подружніх відносин — емоційно-етичні цінності(відчуття любові і пошани до партнера, загальні погляди і інтереси, подружня вірність і т. д.).

6. Зрада як варіант порушення подружнього життя стоїть особіно у ряді типів сімейної деструкції (сварка, конфлікт, криза, розлучення), оскільки якісно відрізняється від будь-якого з них.

7. Невірність — тип подружньої деструкції, яка зачіпає область подружніх почуттів. Область її дії — сексуально-любівні відносини подружжя, тоді як сварка, конфлікт, кризи такої якісної визначеності не мають і можуть розвиватися в області побутових, проведення дозвілля, економічних і інших відносин.

8. Подружні зради можна визначити як сексуальні відносини з позашлюбним партнером, що добровільно допускаються, в які один з подружжя вступає таємно або без дозволу особи, з якою укладений шлюбний союз.



## 9. Подружня невірність є слідством:

- втрати новизни почуттів, яка пов'язана з тривалістю сімейного життя;
- зсуву акценту у відносинах подружжя з емоційного на когнітивний компонент;
- падіння духовності і моральності;
- неузгодженості розподілу сімейних обов'язків, міжособистісних ролей, загальних цілей сумісного життя;
- незадоволеності (усвідомленої і погано усвідомлюваної) шлюбом;
- зміни статусних взаємин чоловіка і жінки в сім'ї;
- зростання питомої ваги цивільних браків;
- припущення випадкових зв'язків;
- зустрічі "нової любові" та ін.

10. Отримані в результаті проведення діагностики дані дозволяють побачити картину зміни особистісних характеристик людини залежно від її сімейного стану, а для тих людей, що перебувають в шлюбі і залежно від того, наскільки успішними вони рахують свої взаємини в сім'ї.

Підібраний нами діагностичний інструментарій дозволив визначити не тільки трансформацію подружніх взаємин, але і дійсну природу їх виникнення. А співвідношення анкетних даних і діагностичних показників показало, що подружня невірність - прямий наслідок незадоволеності внутрішньо сімейними відносинами, що склалися між партнерами по шлюбу.

Також ми визначили, що тестування по опитувальнику задоволеності шлюбом (Столін В. В., Романова Т. Л., Бутенко Г. П.) не дає повної картини за показниками задоволеності-незадоволеності шлюбом, і не визначає такий видне задоволеності як погано усвідомлювана ("тліюча") незадоволеність (по Ейдеміллеру Е. Р. і Юстіцкісу В. Для виявлення цього виду незадоволеності нами успішно був використаний метод особистісного диференціалу. На підтвердження цього говорить той факт, що частина досліджуваних визначили свій шлюб як благополучний, проте результати тестування по методиці

особистісного диференціала показали, що насправді існує незадоволеність подружніми взаєминами, була також визначена природа цієї незадоволеності.

11. Остаточний результат дослідження - зведена таблиця критеріїв по кожній методиці для визначення чинника благополучних-неблагополучних відносин в шлюбі.

В психології існують класифікації мотивів подружніх зрад, а також особистісних особливостей чоловіків і жінок, схильних до адюльтеру, проте проблема ця вивчена недостатньо, особливо в плані глибинних причин виникнення цього деструктивного для сім'ї явища, тому ми маємо підставу вважати, що зачеплений нами проблемний простір актуальний, і підлягає дослідженню і вивченню.

**Науковою новизною нашого дослідження є:**

Підбір тестового інструментарію для діагностики взаємин в сім'ї і визначення проблем подружніх взаємин.

Розширено застосування кожного тесту: зміна шкалювання, використання абсолютних і відносних величин, диференціація по групах, по тендеру і по чиннику задоволеності-незадоволеності шлюбом.

Виявлено спосіб визначення погано усвідомлюваної ("тліючої") незадоволеності шлюбом.

Розроблена і складена анкета, яка визначає відношення людини до подружньої невірності, а також дає картину поведінки особистості в сім'ї.

12. Складена таблиця критеріїв по чиннику оцінки досліджуваними благополуччя-неблагополуччя взаємин в сім'ї.

Таким чином, висунута гіпотеза про те, що подружня невірність є наслідком трансформації взаємовідносин в сім'ї була перевірена і підтверджена.

**Практична значимість результатів дослідження** полягає в тому, що вони можуть бути використані як в практичній, так і в науковій діяльності психолога. Наприклад, в рамках сімейного консультування, на підставі набутих в результаті дослідження кількісних показників та виведених

діагностичних таблиць, можлива розробка механізму проведення психодіагностики взаємин в сім'ї, визначення ступеня задоволеності/незадоволеності шлюбом з подальшим наданням психологічної допомоги по оптимізації подружніх відносин, розробка програми коректування міжособистісних стосунків в сім'ї.

Допомога сім'ї при подружній зраді дуже складна і делікатна, оскільки зрада:

- загрожує цілісності сім'ї;
- зачіпає важливі основи сім'ї — подружні почуття;
- переноситься на інші сторони сімейного життя, руйнуючи побутові, економічні та інші відносини;
- супроводжується переживанням ревнощів, що привносять в сімейну драму глибокі афекти, руйнівні самі по собі;
- зачіпає честь і гідність, що робить зраду не тільки міжособистісним, але і індивідуально-особистісним феноменом.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Адлер А. Наука жить ; [Пер. с англ.]. – Київ : PortJ Royal, 1997. - 239 с.
2. Афоризми про ревності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://megasite.in.ua/112301-aforizmi-pro-revnoshhi.html>
3. Варій М. Загальна психологія: Навчальний посібник, 2-ге видан., випр. і доп. / М. Варій . – К.: «Центр учбової літератури», 2007. – 968с.
4. Вислови про ревності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aforyzmy.ru/vislovi-pro-revnoshhi/>
5. Демографічна ситуація в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ\\_new1/2015/dem\\_sit\\_2014.pdf](http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2015/dem_sit_2014.pdf)
6. Каминін М. І. Теоретичний аналіз феномену ревності з позицій сучасної психології / М. І. Каминін // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. – Одеса : ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. – 2015. – №3. – С. 141-149.
7. Люшук А.С, Герасіна С.В. Патологічні ревності як ознака психологічного насильства індивіда. Кооперативні читання: 2020 рік : матеріали Всеукр. наук.- практич. конф. мол. уч., Переяслав : ДВНЗ ПХДПУ, 2020. С. 65-73
8. Макаров В.І. Психологічні аспекти ревності. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 5 (336), 2020 198. С. 196-205
8. Подоляк Л., Юрченко В. Загальна психологічна характеристика студентського віку [Електронний ресурс] / Л. Подоляк, В. Юрченко. – Режим доступу: С. 35  
[http://www.psyh.kiev.ua/Подоляк\\_Л.Г.,\\_Юрченко\\_В.І.Загальна\\_психологічна\\_характеристика\\_студентського\\_віку](http://www.psyh.kiev.ua/Подоляк_Л.Г.,_Юрченко_В.І.Загальна_психологічна_характеристика_студентського_віку)
9. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1970-1980.

10. Скляренко О.М. Соціально-психологічні дослідження феномену ревнощів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:jroSeaKHTcJ:www.nbuu.gov.ua/old\\_jrn/soc\\_gum/znpip/1/2012\\_33/Sklyar.pdf+&cd=6&hl=uk&ct=clnk&gl=ua](http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:jroSeaKHTcJ:www.nbuu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/znpip/1/2012_33/Sklyar.pdf+&cd=6&hl=uk&ct=clnk&gl=ua)

11. Словник української мови: в 11 томах. – Том 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/Revnoshhi>

12. Тофтул М. Сучасний словник з етики: Словник / М. Тофтул – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 416 с.

13. Що таке ревнощі: психологія, філософія, морфологія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orakul.pp.ua/564-scho-take-revnosch-psihologiya-flosofya-morfologiya.html>

14. Яковлева А. М., Афонська Т. М. Сучасний тлумачний словник української мови. – Харків: ТРОСІНГ ПЛЮС, 2007. – 672 с.

15. Басняк Т. А. Роман З. Ленца «Перебіжчик»: успіх після провалу або парадокс рецептивної трансгресії. Питання літературознавства: Науковий журнал. Чернівці: Рута, 2019. Вип. 99. С. 166–179. URL: [https://www.researchgate.net/publication/334553231\\_The\\_Novel\\_by\\_S\\_Lenz\\_Der\\_Uberlaufer\\_Success\\_After](https://www.researchgate.net/publication/334553231_The_Novel_by_S_Lenz_Der_Uberlaufer_Success_After)

16. Failure\_or\_the\_Paradox\_of\_Receptive\_Transgression Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

17. Ленц З. Суперниці /переклад Ролік А. Всесвіт. №9-10. 2016. С. 203–207.

18. Антонова З. О., Левицька Т. Л., Петяк О. В. Психологічні особливості прояву ревнощів як феномену подружнього життя у студентських сім'ях. International Academy Journal Web of Scholar. №2 (1(31)). 2019. С. 50–56. URL: [https://doi.org/10.31435/rsglobal\\_wos/31012019/6320](https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/31012019/6320)

19. Басняк Т. А. Пасіонарність малої прози: оповідання Зігфріда Ленца «Das serbische Mädchen». Питання літературознавства. Науковий збірник.

Випуск 96. Чернівці, 2017. С. 55–70. URL: <http://pytlit.chnu.edu.ua/article/view/119590/114478>

20. Антонова З. О. Психологічні особливості прояву ревнощів як феномену подружнього життя у студентських сім'ях / З. О. Антонова, Т. Л. Левицька, О. В. Петяк // International Academy Journal: Web of Scholar. 2019. № 1(31). Vol. 2. P. 50 – 56.

21. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї: Курс лекцій. К.: МАУП, 2001 96 с.  
5. Бончук Н. В. Психологічні аспекти толерантності старших підлітків. Молодий вчений. 2016. № 11. С. 361 – 367.

22. Буленко Т. В. Соціально-психологічні основи функціонування сучасної молоді сім'ї. Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки. Луцьк, 2010. № 9. С. 67- 85.

25. Губа Н. О. Теоретичний аналіз психологічних чинників, які впливають на формування толерантності / Н. О. Губа, Ж. Г. Гладких // Психологічні перспективи. 2018. Вип. 32. С. 97 – 108.

26. Вербець В. В. Соціологія: навч. посіб. К.: КОНДОР, 2009. 550 с.

27. Гуменюк О.Є. Психологія Я-концепції: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2002. 186 с.

29. Залановська Л. І. Аналіз теоретико-методологічних підходів до проблеми толерантності як психологічного феномена. Теорія і практика сучасної психології. 2016. № 2. С. 9 – 15.

30. Кириченко Т. С. Місце і роль жінки у країнах ісламського світу. Право і безпека. 2010. № 5 (37). С. 263 – 266.

31. Кісарчук З. Г. Психологічна допомога сім'ї: навч. посіб. К.: Главник, 2006.

32. Козловська Е. В. Психологічна готовність молодого подружжя до гармонізації стосунків: дис. ... канд. психол. наук. К., 2010.

33. Король Л. Д. Психологічні основи та підходи до визначення змістової сутності феномену «толерантність». URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v10/i23/29.pdf>

34. Кошонько Г. Соціально-психологічні особливості сучасної сім'ї. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2009. Вип. 16 – 17. С. 53 – 55.

35. Кузікова С. Б. Толерантність до невизначеності: теоретико-емпіричні розвідки. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». 2018. 1(3), С.67-72. 15. Кучманіч І.М. Психологія сім'ї : навчально-методичний посібник. Миколаїв, 2018. 174 с

36. Ліпич Л. Сім'я та сімейні цінності в умовах трансформації традиційних соціальних інститутів. Релігійна свобода. 2018. № 21. С. 14 – 27.

37. Матієнко О. С. Толерантність: введення в проблему. Вінниця, 2006. 40 с.

38. Мачушник О. Л. Гендерна диференціація ревнощів як особливого виду емотивного зв'язку. Дослідження психологічних явищ: психологічний пошук магістрантів: збірник наукових праць / За ред. О. Л. Мачушник. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2018. С. 30 – 35.

39. Мушкевич М. І. Психологія молодшої сім'ї : монографія / М. І. Мушкевич, Р. П. Федоренко, Т. І. Дучимінська, Л. І. Магдисюк. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 235 с.

40. Петяк О. В. Дослідження особливостей взаємозв'язку ревнощів та агресії у шлюбних партнерів. Теорія і практика сучасної психології : зб. наук. пр. / Класич. приват. ун-т. 2019. № 3. Т. 1. С. 148 – 152. 21. Петяк О. В. Психологічні особливості дефініції ревнощів та їх корекція у шлюбних партнерів : дис. ... д-ра філософії : 053. Хмельницький : ХНУ, 2020. 263 с.

41. Петяк О. В., Комар Т. В. Методи психологічної діагностики проявів почуття ревнощів у шлюбних партнерів. Актуальні проблеми 2 психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка. Загальна психологія. Історія психології. Етнічна психологія. Київ; Ніжин: ПП Лисенко. 2020. 9 (13). С. 311 – 329.

42. Поліщук В. М. Психологія сім'ї. Суми: Університетська книга, 2008. 239 с.

43.Помиткіна Л.В., Злагодух В.В., Хімченко Н.С., Погорільська Н.І. Психологія сім'ї. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: НАУ-друк, 2010. 270 с.

44.Потапчук Є. М. Особливості психологічного консультування ревнивців/ Є. М. Потапчук, Н. Д. Потапчук// Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. 2015. Вип. 2. С. 233 – 239.

45.Простомолотова А. І. Ревнощі як психологічний і психопатологічний феномен. Jealousy as a psychological and psychopathological phenomenon : дипломна робота спеціаліста. Одеса, 2017. 76 с

47.Психологія сім'ї та шлюбу: таблиці, схеми, коментарі : навчально-наочний підручник / за заг. ред. О. М. Цільмак. Київ : Ліра-К, 2020. 266 с.

48.Психологія сім'ї: навчально-методичний посібник з дисципліни для студентів денної та заочної форми навчання ступеню «Бакалавр» спеціальності 6.030103 «Практична психологія»/ Уклад. М. О. Марценюк. Мукачево : МДУ, 2017. 76 с.

49.Психологія толерантності особистості (на матеріалі дослідження студентів): монографія / В. М. Павленко, М. М. Мельничук; авт. післямови проф. В. Ф. Моргун. Полтава: ФОП Мирон І. А., 2014. 244 с.

50.Снігурова І. Психологічна структура толерантності особистості: педагогічний аспект. Сучасні тенденції розвитку освіти й науки: проблеми та перспективи: зб. наук. пр. Київ; Львів; Бережани; Гомель, 2019. Вип. 4. Т. 1. С. 87 – 92.

51.Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї : навч.посіб. Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2015. 136 с.

52.Терещенко К.В. Толерантність як чинник розвитку організаційної культури закладів освіти. Актуальні проблеми психології : зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / ред. кол. : С.Д. Максименко. К., Алчевськ : ЛАДО, 2013. Вип. 39. С. 16 – 18.



53. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї : навч. посіб. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 362 с.

54. Шиделко А. В. Етика і психологія сімейного життя: навчально-методичний посібник (для ПТНЗ). Львів, 2009. 132 с

55.4 види ревнощів: Користь чи шкода для відносин? Бджола : веб-сайт. URL : <https://bdzhola.com/news/4-vidi-revnoschiv-korist-chi-shkoda-dlja-vidnosin-> (дата звернення : 13.03.2021)

56. Федоренко Р. П. Психологічний практикум з консультування: зміст, прийоми, технології: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Луцьк: СНУ ім. Лесі Українки, 2012. 200 с.

57. Федоренко Р. П. Психологія молоді сім'ї та сімейна криза: монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 168 с. 84

58. Фурман А.В. Психокультура української ментальності. Тернопіль: Економічна думка, 2002. 132 с.

59. Фурман А.В., Надвичина Т.Л. Основи гендерної рівності. Гендерний розвиток у суспільстві (Конспекти лекцій). К.: ПЦ «Фоліант», 2004. С. 7–46.

60. Холмогорова А. Б. Сімейні фактори депресії. Питання психології. 2005. № 6. С. 63–71

61. Gibbs P.A. The Institutionalisation of premarital cohabitation: Estimates from marriage license applications, 1970 and 1980. *Journal of Marriage and the Family*, vol. 48, p.423-434, May. 1986.

62. Glick P.C. Marriage, divorce, and living arrangements: Prospective Changes. *Journal of Family Issues*, vol. 5. March, 1984. p.9-11.

63. Istvan J., Griffitt W. Effects of sexual experience on dating desirability and marriage desirability. *Journal of Marriage and the Family*, vol. 42, p.377-385. 1980.

64.. Magar E.M. *Adultery and Its Compatibility with Marriage*. Monona, WI: Nefertiti Publishers, 1982.

65. Rice D.G. *Dual-career marriage. Conflict and treatment*. New York: The Free Press, 1979.

66. Waller W. The old love and the new: Divorce and readjustment. - Carbondale, 1978. 372p.

67. Bereavement : Reactions, Consequences, and Care. Osterweis M, Solomon F, Green M, editors. Washington (DC): National Academies Press (US); 1984. URL: [https:// www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK217849/](https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK217849/) (Дата доступа 02.05.2019)

68. Coping with grief and loss / Composed by A. Reith. URL: <http://www.csustan.edu/counseling/grieflosshandout.html> 14. Littlewood J. Aspects of Grief : Bereavement in Adult Life. Tavistock / Routledge, London ; New-York 2015. 191 p.

69.. Snaman J.M., Kaye E.C., Torres C., Gibson D., Baker J.N. Parental Grief Following the Death of a Child from Cancer : The Ongoing Odyssey Pediatric Blood & Cancer. 2016. Vol 63. Is. 9.